

DESENVOLUPAMENT SOSTENIBLE SENSE ELS POBLES INDÍGENES

Balanç crític de l'Agenda 2030
i orientacions per als agents
de la cooperació des de les visions
i drets dels pobles indígenes

PERIFÈRIES

DESENVOLUPAMENT SOSTENIBLE SENSE ELS POBLES INDÍGENES

Balanç crític de l'Agenda 2030 i orientacions per als
agents de la cooperació des de les visions i drets dels
pobles indígenes

Primera edició: Novembre 2021

Autor: Carlos Deocón Bononat. Grupo Asesor de Iniciativas de Desarrollo, Interculturalidad y Cooperación (IDIC)

Edita: Associació Solidaritat Perifèries del Món
C/ Rubiols, n.2, 46009 València
www.periferies.org

Traducció: Perifèries

Disseny i maquetació: Lucía Armiño

Impressió: Computext Fotocomposició, S.L.

Imprés en paper 100% reciclat

Depòsit legal: V-3618-2021

Desarrollo sostenible sin los pueblos indígenas. Balance crítico de la Agenda 2030 y orientaciones para los agentes de la cooperación desde las visiones y derechos de los pueblos indígenas, Carlos Deocón- IDIC, llicència sota Creative Commons Reconeixement - No Comercial - Sense Obra Derivada 4.0 Llicència Internacional.

Aquesta publicació ha sigut realitzada amb el suport financer de la Generalitat Valenciana i l'Ajuntament de València. El seu contingut és responsabilitat exclusiva de Perifèries i no reflecteix necessàriament l'opinió dels donants.

DESENVOLUPAMENT SOSTENIBLE SENSE ELS POBLES INDÍGENES

ÍNDEX

Presentació.....	1
1. Panoràmica dels pobles indígenes al començament del segle XXI.....	3
1.1. Algunes dades.....	3
1.2. Discriminació estructural	3
1.3. El problema territorial	4
1.4. Violència i criminalització	5
1.5. La bretxa d'implementació	6
1.6. Riquesa i pèrdua cultural.....	6
2. Els pobles indígenes i l'Agenda 2030	8
2.1. L'Agenda 2030 i els Objectius de Desenvolupament Sostenible	8
2.2. Els pobles indígenes en la versió final de l'Agenda.....	11
3. Limitacions de l'Agenda 2030 en relació amb els pobles indígenes	14
3.1. Absència de l'autonomia política i els drets indígenes	14
3.2. Absència de les concepcions i els models de desenvolupament propi	18
3.3. Absència de la cultura com a recurs per al desenvolupament.....	23
3.4. Invisibilitat indígena en les polítiques de desenvolupament	26
4. Riscos i amenaces de la implementació dels ODS per als pobles indígenes.....	28
5. Oportunitats de l'Agenda 2030 per als pobles indígenes.....	35
5.1. Rellevància dels ODS per als pobles indígenes	35
5.2. Participació efectiva	37
5.3. Indicadors i dades.....	38
6. Estratègies dels pobles indígenes davant l'Agenda 2030.....	41
6.1. Transversalització dels drets indígenes en l'Agenda 2030.....	41

6.2. Participació efectiva en la presa de decisions i en la seua aplicació pràctica	43
6.3. Augment de la visibilitat en l'Agenda 2030.....	48
7. Balanç actual.....	54
7.1. Deteriorament ambiental	54
7.2. Acaparament de terres	55
7.3. Criminalització.....	55
7.4. Recessió econòmica	57
7.5. La pandèmia del COVID 19 i les seues conseqüències.....	57
7.6. L'eixida de la crisi	60
7.7. Les organitzacions indígenes davant el procés d'implementació.....	63
7.8. Avanços en la desagregació de dades i la construcció d'indicadors específics	65
8. Aportacions dels pobles indígenes al desenvolupament sostenible..	69
8.1. Recursos culturals per al desenvolupament	73
8.2. Aportacions a la salut.....	73
8.3. Aportacions a la producció agrària.....	74
8.4. Aportacions de les dones indígenes al desenvolupament sostenible.	74
8.5. Els pobles indígenes i el canvi climàtic.....	75
8.6. Els pobles indígenes i la gestió de la biodiversitat.....	77
8.7. Condicions perquè les aportacions dels pobles indígenes puguen ser efectives.....	80
9.Cooperació amb els pobles indígenes en temps d'ODS.....	85
9.1. La cooperació internacional en l'Agenda 2030.....	85
9.2. Orientacions per als actors de cooperació internacional.....	86
9.3. Coherència de polítiques	93

9.4. La “cooperació inversa” 94

9.5. La cooperació en els ODS: consideracions relatives al desenvolupament indígena i salvaguardes per a l'exercici dels seus drets..... 95

Annex:

ODS, drets i concepcions i visions indígenes de desenvolupament... 100

Acrònims 122

Bibliografia 123

PRESENTACIÓ

Els Objectius de Desenvolupament Sostenible ocupen un lloc destacat en el discurs oficial. Governos, ONG i, sobretot, empreses produeixen informes de tota mena sobre ells i utilitzen els seus vistosos colors per a tenyir algunes de les seues estratègies de màrqueting i comunicació. No obstant això, la realitat desmenteix el ja famós eslògan *No deixar a ningú arrere*, i qualsevol que es prenga la molèstia de llegir els nombrosos estudis crítics sobre el tema, fins i tot els propis informes de les Nacions Unides, arribarà a la conclusió que els Estats que van subscriure l'Agenda 2030 estan incomplint els seus compromisos una vegada més. L'increment de la desigualtat, les violències de tota mena, les violacions dels drets humans, el calfament global i la crisi sanitària i energètica exigeixen alguna cosa més que declaracions d'intencions i bones paraules.

Els pobles indígenes no són aliens a aquesta problemàtica, i, per això, les seues organitzacions representatives, així com les entitats de solidaritat internacional que les acompanyem, han assenyalat reiteradament que l'Agenda els va excloure en la seua definició i no respecta els seus drets ni contribueix a l'exercici dels mateixos en la pràctica.

Aquesta denúncia interpel·la especialment als responsables de la implementació de l'Agenda, que haurien d'integrar les visions i concepcions d'aquests pobles en les seues polítiques i garantir l'exercici efectiu dels drets indígenes en els seus plans i accions de desenvolupament. Però, també, és una crida a mobilitzar-nos, com a ciutadanes i ciutadans, i construir aquest altre món tan possible com necessari.

El treball que segueix és una nova contribució de Perifèries a aquesta reclamació i a aquesta crida. En ell s'analitza la conflictiva relació dels pobles indígenes amb els ODS, evidenciant totes les limitacions i amenaces que representen per al present i el futur d'aquests pobles, a partir de la seua confrontació amb els drets indígenes internacionalment reconeguts. Al costat d'elles, s'identifiquen oportunitats d'acció i es repassen les estratègies que les organitzacions indígenes estan desplegant per a participar

en el disseny i la implementació dels plans que concreten en la pràctica l'agenda internacional de desenvolupament. Amb aqueixes referències, el document conclou amb una sèrie d'orientacions perquè els actors de la cooperació puguin millorar la incorporació de l'enfocament ètnic diferencial en les seues intervencions.

Elaborat per Luz Miriam Buitrago i Carlos Deocón, del Grupo Asesor de Iniciativas de Desarrollo, Interculturalidad y Cooperación (IDIC), de l'estudi destacaríem el sòlid suport documental, el rigor interpretatiu i, sobretot, l'habilitat per a guiar-nos per la paraula dels pobles indígenes, els seus vertaders protagonistes. L'obra deu molt també a les aportacions de diverses organitzacions i persones indígenes llatinoamericanes d'àmplia trajectòria i experiència, que van tindre a bé respondre a les consultes prèvies, revisar els esborranys i participar en les reunions d'anàlisi i intercanvi que organitzem. En aquest sentit, el nostre agraïment i reconeixement especial a Tarcila Rivera Zea i Gerardo Simbaña Coyago. I, en fi, res d'això hauria sigut possible sense el recolzament de la Coordinació pels Drets dels Pobles Indígenes (CODPI), espai col·lectiu de reflexió i acció on va sorgir i va prendre forma la iniciativa que ara presentem.

1. PANORÀMICA DELS POBLES INDÍGENES AL COMENÇAMENT DEL SEGLE XXI

1.1. Algunes dades¹

Assentats en 90 països, els pobles indígenes sumen uns 476 milions de persones a tot el món, equivalents, si fa no fa, al 6 % de la població mundial. No obstant això, representen el 15 % de les persones empobrides a nivell global, el col·lectiu més nombrós entre elles, així com la tercera part dels 900 milions d'indígenes de les zones rurals. De fet, el 73,4 % de les persones indígenes viu en àrees rurals.

Amèrica Llatina i El Carib és la zona de major densitat demogràfica indígena del planeta. En ella viuen 826 pobles indígenes, dels quals uns 100 són transfronterers i altres 200 romanen en aïllament voluntari (IWGIA, 2017). Parlem de 59 milions de persones, aproximadament el 9 % de la població total de la regió, que resideix pràcticament a parts iguals en àrees rurals i urbanes.

Amb mitjanes d'edat més joves que les d'altres poblacions, presenten majors taxes de fecunditat i mortalitat infantil. Als països amb major població indígena (Mèxic, el Perú, Guatemala, Bolívia), les taxes de pobresa de la població indígena són de mitjana dues vegades més altes que les de la població no indígena.

1.2. Discriminació estructural

L'establiment de les societats colonials i republicanes va suposar la implantació d'estructures socials, polítiques, administratives i econòmiques

que van facilitar l'exploració dels pobles indígenes, la despulsa dels seus territoris i la seua discriminació sistemàtica. Això es reflecteix en la vida de les persones indígenes de manera múltiple i acumulativa. Així, la desigualtat en la qual viuen els pobles indígenes per la seua condició ètnica i cultural, agreujada per la situació de pobresa, se suma a la de ser dones, migrants, joves o persones amb discapacitat, entre altres.

1.3. El problema territorial

En la colònia, els pobles indígenes van ser desplaçats dels seus territoris més fèrtils i es van recloure en espais de difícil accés, aïllats de la vida nacional o en el marge d'aquesta, en condicions d'exploració i subordinació. L'expansió de la frontera agrícola i l'ambició dels recursos naturals que havien conservat en aqueixos territoris llunyans han mantingut aquesta exclusió i les amenaces a la supervivència de les indígenes com a societats diferents.

La lògica econòmica mundial, caracteritzada des de l'inici del capitalisme per la divisió internacional del treball, condemna a molts dels països en què viuen aquests pobles al paper de subministrador de recursos naturals que, en gran part, es troben en territoris indígenes. En el marc d'una economia global extractiva, la gran majoria de les concessions de mineria, petroli, gas, explotació fustera i agroindústria als països de bosc tropical estan aprovades o sol·licitades en territoris indígenes i de comunitats locals. "En l'última dècada, les indústries extractives han adquirit una gran importància per a les finances dels països llatinoamericans (...) el pes de les exportacions del sector extractiu entre 1990 i 2009 va passar de 31 % a 53 % al Perú, de 38.5 % a 52.1 % a Colòmbia i de 12.5 % a 38.2 % al Brasil" (Prati Rousselet, 2017).

La concessió de llicències d'extracció i la realització de megaprojectes energètics en territoris indígenes sense respectar els seus drets territorials i polítics, sense consulta prèvia ni consentiment lliure, previ i informat, genera conflictes, desplaçament i destrucció dels seus mitjans de vida.

La protecció dels territoris indígenes té seriosos obstacles per a ser una salvaguarda efectiva dels drets indígenes. Només el 10 % d'aquests territoris estan reconeguts legalment, i els processos de reconeixement i protecció jurídica dels drets de propietat de la terra dels pobles indígenes s'han desaccelerat en els últims anys, per a afavorir la inversió estrangera en projectes d'exploració dels recursos naturals.

En definitiva, el model de desenvolupament imperant resulta insostenible tant en la part de la producció com del consum, i suposa la sobreexplotació dels recursos i l'amenaça dels ecosistemes. La contaminació, la degradació ambiental, la desforestació, els efectes del canvi climàtic i els desastres naturals han crescut alarmantment i afecten especialment els territoris que habiten els pobles indígenes, que contenen el 80 % de la biodiversitat mundial (ORT, 2018).

1.4. Violència i criminalització

Els conflictes relacionats amb el control i l'ús dels territoris i els recursos naturals són fenòmens que es poden observar pràcticament en tots els països amb població indígena. Encara que no es tracta de res desconegut per a uns pobles que, històricament, s'han organitzat per a reclamar els seus drets i resistir les agressions, en els últims anys s'ha produït un fenomen que, encara que és comú a diversos col·lectius en les seues reclamacions socials, afecta especialment als lideratges indígenes: la criminalització de les protestes i de la legítima actuació de les persones defensores dels drets indígenes i dels territoris i els recursos naturals. A més, molts conflictes armats en el món es desenvolupen en territoris indígenes que, també, són llocs on es duen a terme activitats il·lícites com el narcotràfic.

“La sistematització d'antecedents sobre 13 països de la regió (...) ha posat en relleu que la indústria minera va originar 4 de cada 10 dels 1223 conflictes territorials que han generat mobilitzacions dels pobles indígenes, a les quals s'ha respost amb repressió i criminalització. També tenen gran impacte l'explotació petrolera i els monocultius agrícoles i forestals. Producte d'això, 232 defensors i defensores de la vida i els territoris indígenes van ser assassinats entre 2015 i el primer semestre de 2019, la qual cosa implica que, de mitjana, quatre defensors o defensores indígenes són assassinats cada mes a Amèrica Llatina”

CEPAL-FILAC, 2020: 232

1.5. La bretxa d'implementació

El problema territorial i la criminalització són expressions del que Rodolfo Stavenhagen, qui fora Relator Especial de Nacions Unides sobre els drets dels pobles indígenes (REDPI), va denominar la *bretxa d'implementació* dels drets, per a significar la distància entre els progressos en el seu reconeixement i la seua efectiva aplicació (Nacions Unides, 2007b).

A conseqüència de diversos factors (les lluites indígenes, l'auge del moviment ecologista i les reformes constitucionals realitzades a la regió), des de finals dels 80 va augmentar la visibilitat dels pobles indígenes, del seu paper de custodis de la naturalesa i de la injustícia històrica que suposa la seua marginació nacional. En el nivell internacional es van reconèixer els drets col·lectius dels pobles indígenes (Conveni 169 de la OIT, Conveni sobre la Diversitat Biològica –CDB-, Declaració de les Nacions Unides sobre els Drets dels Pobles Indígenes –DNUDPI-, Declaració Americana sobre els drets dels pobles indígenes, entre altres). I en el nivell nacional, les diferents constitucions llatinoamericanes recullen aquests drets i contemplen el principi de la diversitat cultural, establint-se en alguns casos com a elements fundacionals de la Nació. El canvi normatiu i sociopolític va ser impressionant.

No obstant això, la vulneració de drets és permanent i la insostenibilitat del model productiu internacional aboca als pobles indígenes a la pobresa, l'exclusió i fins i tot la desaparició. Aquesta és la contradicció que posa de manifest la idea de la bretxa d'implementació, indicant una incoherència entre les normes i la seua aplicació, bé siga per manca de mitjans i recursos, bé per falta de voluntat política.

1.6. Riquesa i pèrdua cultural

Els pobles indígenes són depositaris de cultures mil·lenàries, coneixements i habilitats tradicionals relatius a múltiples aspectes de la vida social i econòmica, riques expressions artístiques i un patrimoni cultural material i immaterial que constitueixen un patrimoni de riquesa d'importància cabdal.

Però s'enfronten a un procés de pèrdua de la cultura que té variades expressions: el desplaçament dels seus territoris, la pèrdua de la identitat per la migració, l'escolarització i l'abandó dels costums per part de les persones més joves, entre altres. L'actual salt generacional està suposant

una acceleració en aquesta pèrdua de la cultura tradicional, que no pot absorbir canvis tan accelerats.

En el món existeixen al voltant de 6.700 llengües, de les quals prop de 5 .000 són indígenes. El 40 % d'elles estan en perill de desaparèixer. En el cas d'Amèrica Llatina, el 26 % de les llengües indígenes estan en risc d'extinció, i quasi una cinquena part dels pobles indígenes de la regió han deixat de parlar el seu propi idioma (Almáciga, 2020).

Altres problemàtiques dels pobles indígenes (salut, educació, medi ambient, etc.) seran abordades en diferents parts d'aquest document, particularment en analitzar els diferents Objectius de Desenvolupament Sostenible.

2. ELS POBLES INDÍGENES I L'AGENDA 2030

2.1. L'Agenda 2030 i els Objectius de Desenvolupament Sostenible

En la Cimera de la Terra celebrada en 1992, es va instal·lar en l'imaginari planetari la idea de *desenvolupament sostenible*². Una sèrie d'instruments internacionals a partir d'aquella data van perfilant el conjunt de conceptes i eines que desenvolupen aqueixa noció, com el CDB, la Convenció Marc de les Nacions Unides sobre el Canvi Climàtic (CMNUCC), el Conveni contra la Desertificació o l'Agenda 21, tot això sota el paraigua del pla d'acció de Nacions Unides per a aconseguir el desenvolupament sostenible.

Una aposta més ambiciosa va ser la Declaració del Mil·lenni, que des del principi del segle XXI fins a l'any 2015 pretenia portar avant una sèrie de huit objectius i les seues corresponents metes de desenvolupament (NU, 2000). Els huit Objectius de Desenvolupament del Mil·lenni (ODM) van aconseguir alguns avanços puntuals, com reduir alguns índexs de pobresa o millorar aspectes com el sanejament. No obstant això, van tindre manques que els van fer poc operatius, entre altres, un procediment de seguiment i avaluació deficient, la falta de participació de la societat civil en el seu disseny i implementació, la insuficient presència del criteri de sostenibilitat o l'absència de l'enfocament de drets en la seua construcció.

Per a pal·liar aquestes manques, a partir de 2012 es comença a dissenyar una nova agenda de desenvolupament sostenible, com a resultat del mandat del document final de la Cimera de Rio+20 ("El futur que volem"). Sent conscients que els Estats sols no són capaços d'aconseguir resultats de des-

2 En 1987, la Comissió de Medi Ambient de Nacions Unides va presentar l'informe El nostre Futur Comú (més conegut com a Informe Brundtland, en referència a la presidenta de la Comissió, Gro Harlem Brundtland), que va servir com a punt de partida per a la cimera de 1992 i va definir el desenvolupament sostenible com aquell que "satisfà les necessitats del present sense comprometre l'habilitat de generacions futures de satisfer les seues pròpies necessitats.

envolupament sostenible, en la construcció de l'Agenda es va comptar amb la participació de la societat civil des de les discussions inicials, creant per a això nou grups, anomenats grups principals, que van incloure a diferents col·lectius, entitats locals, ONG, etc., un dels quals va ser el dels pobles indígenes.

El 25 de setembre de 2015 s'aprova la declaració "Transformar el nostre món: l'Agenda 2030 per al Desenvolupament Sostenible" (NU, 2015a), seguida, ja en 2016, d'un conjunt d'indicadors (NU, 2016c). En síntesi, aquesta Agenda es compon de tres elements:

- una llista de 17 objectius de desenvolupament sostenible (ODS), desglossada en 169 metes i amb 232 indicadors;
- uns mitjans d'implementació, que inclouen aliances internacionals i que conviden als diferents Estats a generar aliances a nivell nacional i regional;
- un procediment de seguiment i avaluació a nivell internacional, que ha d'alimentar-se dels seus corresponents processos nacionals de seguiment i avaluació.

L'Agenda va adoptar una perspectiva de continuïtat dels ODM que reconeixia tant les seues llums com les seues ombres. "En molts llocs, el progrés no va ser prou sostenible ni equitatiu per a aconseguir les metes; en uns altres, el progrés es va frenar o va revertir a causa de desastres, conflictes, degradació ambiental o inestabilitat econòmica o climàtica" (PNUD, 2016: 18). Així doncs, l'Agenda pretén completar el que els ODM no van aconseguir, especialment arribant a les persones més vulnerables, i seguir amb tot allò que incorporen els ODS. Per a això, s'han millorat uns certs aspectes dels ODM com a lliçons apreses, principalment les labors de promoció i comunicació, la localització i el seguiment del progrés de l'Agenda.

El resultat és una programació molt més ambiciosa per al desenvolupament a nivell planetari, de caràcter integral, incorporant temes no tractats en els ODM i que acull l'enfocament de drets i el principi fonamental de no discriminació, buscant "no deixar a ningú arriere" i arribar primer a les persones més vulnerables (paràgraf 16). A més, la sostenibilitat ambiental està en el centre de la proposta, de manera que se satisfacen les necessitats humanes protegint el patrimoni natural per a les generacions futures.

No obstant això, s'han assenyalat diferents limitacions que poden impedir que l'Agenda 2030 abaste les metes que pretén. En primer lloc, es tracta d'una proposta excessivament ambiciosa, que requereix grans esforços dels Estats i aliances sòlides a mitjà i llarg termini. En segon lloc, l'espai de seguiment i avaluació internacional (la reunió anual del Fòrum Polític d'Alt Nivell sobre Desenvolupament Sostenible —FPAN—, que reuneix els Estats i als organismes de Nacions Unides, amb la participació dels grups principals) no està previst per a fer una avaluació completa dels 17 ODS ni de tots els països. Per contra, en cada reunió, i de manera voluntària, un grup d'Estats informa sobre una sèrie d'ODS. De manera que l'avaluació anual és parcial, i podria donar-se el cas que alguns ODS s'analitzen amb menys rigor que uns altres, així com que hi haja països que mai mostren els seus respectius assoliments en relació amb un, diversos o tots els ODS.

D'altra banda, cada país prioritza una sèrie d'ODS i de metes per a alinear-los amb les seues polítiques de desenvolupament, per la qual cosa alguns dels objectius i moltes de les metes quedaran fora de la implementació i el seguiment del procés. Això serà més evident quan els Estats no estiguen en condicions de fer els esforços que es requereixen, o per a metes que no es troben dins de les seues prioritats nacionals, amb la qual cosa, el caràcter universal de l'Agenda 2030 és qüestionable.

Això està en relació amb una altra de les grans limitacions de l'Agenda: la producció i mesurament de dades que posen a parlar als indicadors sobre el progrés de les metes i objectius. Nacions Unides ha alertat sobre aquesta dificultat i ha demanat als Estats que facen un esforç per enfortir i modernitzar els seus organismes estadístics, per a augmentar “significativament la disponibilitat de dades oportunes, fiables i de gran qualitat desglossades per ingressos, sexe, edat, raça, origen ètnic, estatus migratori, discapacitat, ubicació geogràfica i altres característiques pertinents en els contextos nacionals” (meta 17.18). No obstant això, reconeixent la dificultat de recaptar dades per a molts dels indicadors previstos, demana també que s'assagen solucions innovadores que permeten avançar el més possible. Les dificultats no sols afecten la capacitat de mesurar els avanços, sinó fins i tot a la d'establir línies de base, i també a la inexistència de criteris per a desglossar la informació en els aspectes necessaris, com la pertinença als grups de població que s'assenyalen en els indicadors.

D'altra banda, es critica que l'enfocament de drets i la sostenibilitat ambiental, que apunten a un model de desenvolupament diferent de l'im-

perant, malgrat estar molt presents en el cos de la declaració, no ho estan tant en moltes de les metes i els seus indicadors, que s'alineen més amb una concepció del desenvolupament basada en el creixement econòmic i el benestar individual.

2.2. Els pobles indígenes en la versió final de l'Agenda

Els pobles indígenes venen participant en els escenaris internacionals que tracten del desenvolupament sostenible des de la Cimera de la Terra de 1992. Han estat presents en alguns dels més importants esforços per fer-ho realitat, actuant, sobretot, en el CDB i en la CMNUCC, a través de fòrums de coordinació per a fer una incidència efectiva davant els Estats parts, defensant els seus interessos i realitzant propostes per al desenvolupament sostenible a escala global. Si bé van tindre escassa participació en els ODM, van ser un dels nou grups principals que van participar en les reunions preparatòries de l'Agenda 2030. El Grup Principal de Pobles Indígenes (GPII) va elaborar huit objectius de desenvolupament sostenible amb les seues corresponents metes i els va presentar en el Grup de Treball Obert.

Per altra banda, en les reunions del Fòrum Permanent per a les Qüestions Indígenes (FPCI)³ es van realitzar diverses propostes per a incloure les visions de desenvolupament, problemàtiques i necessitats dels pobles indígenes en els ODS, indicant que el criteri havia de ser els drets reconeguts als pobles indígenes en els diferents instruments internacionals, principalment els drets territorials, d'autonomia política, culturals i, específicament, el consentiment lliure, previ i informat. També es va argumentar que els pobles indígenes no podien quedar inclosos en una categoria genèrica de "grups vulnerables", ja que són titulars de drets col·lectius de naturalesa política, subjectes del seu propi desenvolupament i havien de ser-ho també dels ODS.

No obstant això, la redacció final de l'Agenda no inclou les propostes indígenes i té escasses referències concretes a aquests. El motiu que es va manifestar en les deliberacions finals va ser el temor al fet que un desglossament excessiu dels diferents col·lectius implicats dificultara la implementació de tota la proposta. Però, sobretot, va prevaldre una visió universalista dels drets i del desenvolupament.

3 El FPCI és, juntament amb el Mecanisme d'Experts i la Relatoria sobre Pobles Indígenes, un dels tres organismes de Nacions Unides per a tractar els temes relacionats amb els pobles indígenes.

Una nova oportunitat es va donar amb l'anunci de la construcció de la bateria d'indicadors per a les diferents metes, en la qual el GPPi també va estar present i per a la qual van presentar dues propostes: la necessitat de realitzar un desglossament per pertinença ètnica en la construcció i recopilació de dades estadístiques en els indicadors generals, i la necessitat de construir indicadors específics per a pobles indígenes en aquells camps en què s'han de mesurar concepcions del desenvolupament que no tenen altres col·lectius. Totes dues propostes pretenien visibilitzar la realitat indígena, els seus problemes específics i l'avanç real que suposa l'aplicació dels ODS per a la realització efectiva dels seus drets. Però tampoc en aquest cas van ser ateses.

Els pobles indígenes són esmentats directament en dos de les 169 metes (la 2.3 sobre la producció agrícola a petita escala i la 4.5 sobre l'eliminació de les desigualtats en l'accés a l'educació, aquesta amb el seu respectiu indicador) i en el cos de la declaració final, en la qual apareixen juntament amb altres grups vulnerables (paràgrafs 23 i 52). En dues metes més es fa referència a l'ètnicitat com a criteri de definició de grups vulnerables (10.2 i 17.18). El paràgraf 79 és particularment important, ja que preveu la seua participació en els mecanismes d'implementació, seguiment i avaluació nacionals, que constitueixen una de les formes en què els pobles indígenes estan intentant incidir perquè l'Agenda 2030 contemple les seues realitats, interessos i necessitats.

Com conclouen les organitzacions indígenes, tant del GPPi com les participants en les diferents reunions del FPPI, l'Agenda 2030 ofereix als pobles indígenes oportunitats per a continuar treballant per la consecució dels seus propis models de desenvolupament i la realització efectiva dels seus drets col·lectius. Presenta també limitacions, al no visibilitzar la problemàtica ni els objectius de desenvolupament indígenes, i fins i tot alguns ODS suposen amenaces per a aquests. Si els pobles indígenes no són inclosos de manera concreta i específica en la implementació de l'Agenda, seran deixats arrere de la forma en què ho han sigut des de sempre: assimilant-los. S'han d'incloure les seues visions de desenvolupament, les seues pròpies metes en els objectius generals, els seus territoris i els seus drets, les seues capacitats i aportacions i la seua consideració desagregada. I tot això, amb la seua participació efectiva.

Per a aprofitar les oportunitats i superar les limitacions, els pobles indígenes i les seues organitzacions han dissenyat una sèrie d'estratègies. A pesar

de l'escàs ressò de les seues propostes, la labor prèvia durant la formulació de l'Agenda va ser especialment important perquè va anticipar algunes d'aqueixes estratègies per a intentar posicionar les visions de desenvolupament dels pobles indígenes en la fase d'implementació, seguiment i avaluació de l'Agenda, com es veurà més endavant.

3. LIMITACIONS DE L'AGENDA 2030 EN RELACIÓ AMB ELS POBLES INDÍGENES

Les principals prioritats dels pobles indígenes en relació amb el desenvolupament no apareixen reflectides en l'Agenda 2030. Entre elles es destaquen les següents⁴.

3.1. Absència de l'autonomia política i els drets indígenes

L'autonomia política dels pobles indígenes, basada en el principi de lliure determinació recollit en els articles 3 i 4 de la DNUDPI, està absent de la declaració final de l'Agenda.

Com s'ha indicat, els pobles indígenes van participar en els debats previs com un dels nou grups principals de la societat civil, i van presentar propostes que remarquen les especificitats del desenvolupament indígena. No obstant això, en les discussions del grup obert va prevaldre la universalitat enfront de la diversitat, incloent-se als pobles indígenes juntament amb uns altres sota el terme *grups vulnerables*. Això resulta una pèrdua de la identitat dels pobles indígenes, però també dels seus problemes específics i les seues cosmovisions, doncs en ser inclosos juntament amb uns altres es desconeix tant la seua problemàtica específica com les seues propostes de desenvolupament. Així ho va indicar el FPCI ja en 2014, en recomanar que es reconega el caràcter diferenciat dels pobles indígenes i es referisquen a ells de manera independent i específica, en lloc de limi-

⁴ En annex es presenta un esquema de la relació de cada ods amb els drets dels pobles indígenes reconeguts internacionalment, elaborat a partir de la matriu de desenvolupament sostenible dels pobles indígenes del Navegador Indígena, una iniciativa de la qual es parlarà més endavant. Aquesta relació es complementa amb un breu esbós de les visions indígenes de desenvolupament concernides en cada cas.

Per a entendre, en cadascun dels ods, la tensió entre les diferents concepcions del desenvolupament envoltant i dels pobles indígenes, pot consultar-se també el treball *Objetivos de Desarrollo Sostenible, una mirada desde Latinoamérica y el Caribe en la cosmovisión de los pueblos indígenas* (FÍLAC, 2019), on es relacionen els diferents ods amb els articles de la DNUDPI rellevants per a cadascun d'ells.

tar-se a englobar-los com a “grups marginats i vulnerables” (NU, 2014c).

Aquesta invisibilitat de la realitat indígena reproduceix el problema que existeix en els plans nacionals i locals de desenvolupament, traslladat en aquest cas a l’Agenda 2030. El fet que s’esmente específicament els pobles indígenes en dues metes i tres paràgrafs de la declaració, separant-los en aquests exclusius casos dels altres grups vulnerables, esmentats, aquests sí, de manera genèrica, no deixa de ser una concessió de cara a la galeria.

Els pobles indígenes exigeixen deixar de ser vistos com a beneficiaris d’assistència per a ser reconeguts com a titulars de drets i participants actius i en igualtat de condicions en l’aplicació de l’Agenda 2030.

Malgrat que, en el paràgraf 37 de la Conferència Mundial sobre els Pobles Indígenes (CMPPI), celebrada en 2014, els Estats van reconèixer el dret dels pobles indígenes a determinar i establir les prioritats i estratègies per a l’exercici del seu dret al desenvolupament i es van comprometre a tindre’l present juntament amb la resta dels seus drets en elaborar l’agenda per al desenvolupament després de 2015 (NU, 2014a), la veritat és que ni en les seues metes ni en els seus indicadors es fa referència al dret dels pobles indígenes a definir les seues pròpies prioritats de desenvolupament (arts. 23 i 32.1 DNU DPI). En conseqüència, els ODS no contempen les necessitats ni els plans indígenes.

Els ODS no fan cap referència als drets col·lectius territorials. El principi del consentiment lliure, previ i informat tampoc és esmentat en l’Agenda. Aquestes manques passen per alt el fet que cadascun dels 17 ODS té relació amb l’exercici dels drets dels pobles indígenes. Segons Nacions Unides, 156 de les 169 metes dels ODS estan estretament relacionades amb els drets humans, de les quals, almenys, 73 estan relacionades significativament amb els drets dels pobles indígenes (Cultural Survival, 2017).

Si bé el principi d’integralitat ens diu que no hi ha drets que siguin més importants que uns altres, per la qual cosa el compliment d’un dret no es pot aconseguir perjudicant o violant un altre, la veritat és que alguns d’ells són determinants per al desenvolupament indígena i per a la supervivència com a societats diferents (l’anomenada *existència cultural alterna*): els drets territorials, la lliure determinació, els drets culturals i les salvaguardes per a garantir el seu exercici. Referent a això, el GPPI assenyala els següents:

- l'assegurament de les terres, territoris i recursos dels pobles indígenes contra les indústries extractives, les inversions predatòries i l'agressió del desenvolupament. El territori és un element espiritual i econòmic essencial per als pobles indígenes. Segons el GPPI, els ODS haurien d'enfortir els sistemes de tinença de la terra dels pobles indígenes, que són vitals per a aconseguir l'erradicació de la pobresa (ODS 1), l'agricultura sostenible (ODS 2) i la protecció i restauració dels ecosistemes i la biodiversitat (ODS 14 i 15);
- el respecte i foment dels models de desenvolupament propi: mitjans de vida tradicionals, activitats econòmiques locals, sobirania alimentària, economia de subsistència, maneig consuetudinari de recursos, pràctiques d'ús sostenible i ocupacions tradicionals com a fonamentals per a l'economia, el desenvolupament i el treball decent;
- el reconeixement dels sabers indígenes i tradicionals en peu d'igualtat amb la ciència i altres sistemes de coneixement per a donar solucions del segle XXI a les crisis contemporànies. L'anterior en relació amb el dret dels pobles indígenes a practicar i revitalitzar les seues tradicions i costums culturals i religiosos, el seu patrimoni material i immaterial i els seus idiomes (arts. 11, 12 i 13 DNUDPI);
- les salvaguardes ambientals i socials per a abordar els riscos imposats als pobles indígenes pel desenvolupament, el medi ambient i el canvi climàtic. Això inclou el dret dels pobles indígenes al consentiment lliure, informat i previ (arts. 10, 29.2 i 30 DNUDPI), l'obligació dels Estats de consulta prèvia (arts. 17.2, 19, 30, 31.2) i les salvaguardes incloses en altres normes (GPPI, 2015).

Als anteriors, s'han d'afegir els drets polítics dels pobles indígenes, en concret la lliure determinació (arts. 3 i 4 DNUDPI), el manteniment i desenvolupament de les seues institucions polítiques i socials (art. 5) i la participació en els espais de presa de decisions que els afecten (arts. 18 i 19)⁵.

Aquests drets territorials, polítics i culturals, que han sigut identificats pels pobles indígenes com els més importants per a la consecució del desenvolupament sostenible, travessen tots els ODS. La violació dels drets territorials, polítics i culturals afecta no solament a la realització d'altres

⁵ Per a relacionar els ODS amb altres normes internacionals de drets humans, regles del treball i instruments de medi ambient, es recomana visitar la pàgina de l'Institut Danés de Drets Humans <https://sdg.humanrights.dk/es>.

drets en virtut de la seua integralitat, sinó a la consecució de bona part de les metes de l'Agenda. Així, per a reduir la pobresa (ODS 1) i la inseguretat alimentària (ODS 2), millorar les condicions de salut de les comunitats (ODS 3), l'educació intercultural (ODS 4), o millorar l'economia (ODS 8), és fonamental el respecte del dret al territori, els coneixements tradicionals, així com preservar i desenvolupar les institucions dels pobles indígenes.

En conclusió, el GPPI posa en relleu aquestes deficiències de l'Agenda 2030, per a destacar la importància d'emprar les normes que contenen els drets dels pobles indígenes com a criteri d'interpretació i límit dels ODS.

“Els ODS són acords d'índole política, rellevants per la seua finalitat i la qualitat institucional dels signants, però es tracta de compromisos d'índole voluntària. Per contra, els estàndards internacionals en matèria de drets humans que tenen el seu correlat en les legislacions nacionals, són obligatoris i subjectes a control de compliment dins i fora dels Estats.

En el pla dels sistemes universals i regionals de protecció dels drets humans, els ODS han de tindre una presentació vinculada amb les normes jurídiques, si es desitja apreciar el realitzat des del compliment estatal de les seues obligacions nacionals i internacionals.

No és suficient presentar plans o programes favorables a determinats ODS, sinó que s'han d'acompanyar amb una precisa explicació de l'impacte favorable per a aconseguir els drets humans a la realització dels quals els Estats s'han compromés. A més, aqueixes valoracions han de fer-se amb la participació dels sectors socials concernits en el seguiment dels criteris bàsics de l'enfocament de drets humans.

De no fer-se així, addicionalment a les conseqüències jurídiques que això pot implicar, s'estaria davant el risc que, en nom del desenvolupament sostenible i els ODS, es produïsquen bloquejos o reculades en el camí de la realització dels drets individuals i col·lectius consagrats internacionalment”

GPPI, IWGIA i FILAC, 2018

3.2. Absència de les concepcions i els models de desenvolupament propi

Exclusió de les polítiques de desenvolupament

Les concepcions indígenes del desenvolupament són molt diferents de les occidentals. Ja ho eren en el moment de la conquesta europea, i les diferències es van anar accentuant en la societat industrial i més encara en l'actual estadi de desenvolupament del capitalisme. Les relacions entre totes dues visions han sigut sempre desiguals, en correspondència amb les relacions de dominació de les societats que les sustenten. En el discurs tradicional del desenvolupament com a progrés històric, els pobles indígenes i les seues cultures van ser vistos com “endarrerits”, com a primeres etapes d'una evolució natural en què la societat occidental anava per davant. Més recentment, a partir del procés d'industrialització i de la divisió internacional de l'economia, els pobles indígenes passen a ser un “obstacle” per al desenvolupament, precisament per mantindre concepcions del desenvolupament divergents, per no tindre la intenció de posar els seus territoris al servei de l'economia global com a mercaderia.

Tal desacord reflecteix l'antagonisme entre el model capitalista i altres formes de desenvolupament. La contraposició no és únicament teòrica o epistemològica, sinó que es dona en el marc d'unes relacions de poder en les quals els pobles indígenes, els seus interessos i concepcions de desenvolupament són oprimits per un model hegemònic i els seus corresponents interessos econòmics i polítics.

Aquestes posicions dominants van començar a canviar a partir dels anys 90, quan algunes alternatives que empaten, en uns certs aspectes, amb el Bon Viure, com els béns comuns, el decreixement o el codesenvolupament, van anar obrint-se pas en les societats envoltants. No obstant això, els models indígenes continuen sent exclosos de les polítiques contemporànies de desenvolupament.

Els ODS són un bon exemple d'aquesta afirmació, en la mesura que tornen a deixar fora les visions del desenvolupament dels pobles indígenes. Ni una sola referència explícita als seus models propis, ni un sol reflex de les seues concepcions del desenvolupament, la pobresa o el benestar. Per contra, continuen posant l'accent en el creixement del producte interior brut, la industrialització i l'augment de la producció com a maneres de com-

batre la pobresa, la qual cosa no solament deixa al marge les concepcions indígenes de pobresa o benestar, sinó que posa en perill les seues formes i mitjans tradicionals de vida, en posar l'explotació dels territoris indígenes i els recursos naturals que alberguen al servei de l'economia internacional per a la consecució d'alguns ODS. Encara que la preocupació de l'Agenda 2030 és la sostenibilitat del desenvolupament, les concepcions més clarament centrades en la sostenibilitat de la vida, com les indígenes, no són presents en els seus principals components. El model subjacent als ODS continua sent el mateix que, fins ara, s'ha demostrat insostenible.

Breu esbós del desenvolupament indígena

Moltes de les limitacions de l'Agenda 2030 en relació amb els pobles indígenes responen a aquestes contradiccions entre el model de desenvolupament dominant o envoltant i els models indígenes i les nocions que els sustenten.

“En la cosmovisió de les societats indígenes, en la comprensió del sentit que té i ha de tindre la vida de les persones, no existeix el concepte de desenvolupament. És a dir, no existeix la concepció d'un procés lineal de la vida que establisca un estat anterior o posterior, a saber, de subdesenvolupament i desenvolupament; dicotomia per la qual han de transitar les persones per a la consecució d'una vida desitjable, com ocorre en el món occidental. Tampoc existeixen conceptes de riquesa i pobresa determinats per l'acumulació o manca de béns materials.

Mes existeix una visió holística sobre el que ha de ser l'objectiu o la missió de tot esforç humà, que consisteix a buscar i crear les condicions materials i espirituals per a construir i mantindre el *súmac káusai* (bon viure), que es defineix també com a vida harmònica”

Viteri, 2006

Els pobles indígenes tampoc poden ser considerats pobres en funció d'un concepte occidental de pobresa basat en la renda dinerària i l'accés a béns i serveis estandarditzats. Viteri torna a contraposar a aquesta visió generalista una altra específica:

“Mútsui és un concepte que els quítxues de Pastaza utilitzen com una categoria de pobresa circumstancial. No es tracta de la pobresa estrictament material i de manca de serveis entesos des de la lògica occidental, i sobre els quals els Estats i organismes internacionals elaboren taules i indicadors de

mesurament. Mútsui s'entén com la manca de productes primordials (...). El Mútsui està associat a carències relacionades a la possessió i al maneig de la biodiversitat agrícola, al coneixement sobre els tipus de sòl, els pisos ecològics, entre altres aspectes. I a més està relacionat amb l'absència d'una actitud cap a la prevenció i de visió a llarg termini. En fallar aquests elements, una família o una comunitat pot caure en el Mútsui, que és l'únic i vertader criteri de pobresa entés culturalment pels quítxues d'aquesta part del país, aquella que està relacionada amb la seguretat alimentària i concretament amb els productes agrícoles fonamentals, encara que la caça i la pesca no faltara”

Viteri, 2006

De manera que, segons quina noció de pobresa s'empren, es podria considerar pobres a les persones quítxues encara que elles mateixes no identifiquen el *Mútsui* i, viceversa, entendre que no existeix pobresa malgrat que elles determinen l'existència del *Mútsui* en casos concrets.

Les organitzacions indígenes han indicat el perill que suposa mesurar el desenvolupament dels pobles indígenes amb magnituds i nocions alienes. Els indicadors estrictament individuals deixen fora el caràcter col·lectiu dels drets indígenes. Els indicadors de satisfacció de les necessitats que consideren només la disposició de renda dinerària o la propietat individual obliden els mitjans no monetaris de satisfacció de les necessitats i el caràcter col·lectiu de la propietat indígena. D'altra banda, l'accés als recursos naturals no s'ha de mesurar únicament en virtut de les possibilitats individuals, sinó que ha de tindre's en compte la regulació que les normes tradicionals fan de l'accés i ús dels recursos, de preservació i restabliment de l'equilibri.

En l'ODS 1, per exemple, la falta de consideració de les pròpies nocions de pobresa genera diagnòstics erronis que donen lloc a polítiques públiques que no tenen en compte ni les seues autèntiques necessitats ni els factors més adequats per a satisfer-les. Erradicar la pobresa significa, per a les comunitats indígenes, la protecció i preservació dels territoris que habiten, assegurant els seus drets col·lectius al territori i el seu accés als recursos, perquè és en els territoris on els pobles desenvolupen la seua cultura i preserven la seua identitat, les bases del seu desenvolupament, un element vital per a la seua supervivència com a pobles. Fins i tot quan se'ls esmenta expressament, com és el cas de la producció agrícola (meta 2.3), els indicadors previstos eludeixen aquesta visió indígena de la pobresa i de la seguretat alimentària.

Les visions del desenvolupament dels pobles indígenes sorgeixen de les seues pròpies cosmovisions, en les quals la Mare Terra és un ésser viu de la qual els éssers humans formen part, com els animals, els boscos i els rius. Per als pobles indígenes, la terra no és una mercaderia; és un ésser viu amb propietats sagrades. Aquestes cosmovisions es basen en la necessitat de trobar un equilibri, una harmonia entre els diferents elements del territori, que són part, com els éssers humans, de la naturalesa. La cultura, l'espiritualitat, el coneixement o el dret són enfocats cap a aquesta relació de caràcter sagrat amb la Mare Terra, a la preservació de l'equilibri de tot allò que existeix.

Aquesta visió determina la sostenibilitat del desenvolupament indígena, ja que no es consideren els diferents elements del territori com a factors de producció amb valor de canvi, sinó com a parts d'un tot regulat pel dret indígena que tenen un valor d'ús. I aqueix valor d'ús ha de conservar-se per a les següents generacions.

D'altra banda, les cosmovisions indígenes prevalen les responsabilitats dels éssers humans sobre els seus drets. En termes de desenvolupament sostenible, això significa que els éssers humans som responsables del nostre planeta, com els diferents pobles indígenes es consideren guardians dels territoris que habiten, dels seus múltiples ocupants (humans i no humans) i de l'equilibri entre tots ells. Les idees de cura, agraïment i equilibri són centrals en la sostenibilitat indígena. Això exclou la consideració dels recursos com a factors de producció i la seua reificació com a mercaderia, així com la cerca il·limitada del guany i l'ús il·limitat dels recursos naturals.

“Per a la Cosmovisió Indígena, el concepte de Mare Terra considera al medi ambient com ‘Tota la Vida’, incloent els boscos, prades, la vida marina, l'hàbitat, els peixos i la biodiversitat, tenint cadascuna d'elles un significat simbòlic que defineix la relació d'aquests Pobles amb la terra, el territori, l'aigua, i altres recursos, ja que constitueix la base física, cultural i espiritual de la seua existència”. D'aquesta totalitat en què estan immersos els indígenes, es deriva una obligació de “conservar el medi ambient per a la supervivència de les generacions del present i el futur, assumint un rol de guardians amb drets i responsabilitats, que defensen i garanteixen la protecció, disponibilitat i puresa dels recursos”
Catrin i Curihuinca, s.d.

El Bon Viure

Malgrat aquests elements comuns, les visions del desenvolupament dels pobles indígenes són molt diverses, però tenen una sèrie de característiques comunes que han permès conceptualitzar-les sota la noció de *Bon Viure*, terme pres del quítxua (Sumak Kawsay) i de l'aimara (*Suma Qamaña*), que expressa formes de vida diferents, però unificades per contraposició al model de desenvolupament occidental, caracteritzat pel progrés o desenvolupament continu com a condició per aconseguir el benestar, per una concepció individualista de la felicitat i per una ètica utilitarista de la naturalesa.

Elisa Canqui (2011) afirma que el Bon Viure, o Viure Bé, està basat en tres principis (complementarietat, reciprocitat i valors) i els següents cinc pilars:

- harmonia amb la naturalesa;
- recuperació de la identitat;
- vida en comunitat;
- espiritualitat i entreteniment;
- satisfacció de les necessitats bàsiques (només el que es necessita, no a l'acumulació).

Juntament amb l'especial consideració de la Mare Terra i les conseqüències, en termes de models de desenvolupament, que la mateixa implica, el Bon Viure incorpora un enfocament del bé comú que determina unes relacions socials basades en la convivència i la complementarietat entre les persones i la naturalesa i en la importància d'allò comú, reflectida en el caràcter col·lectiu dels drets indígenes o en el treball comunitari.

Finalment, les economies indígenes són economies de subsistència que busquen la satisfacció de les necessitats bàsiques i la comercialització o la barata de l'excedent; lluny, doncs, de la lògica d'acumulació i el creixement.

Sota la denominació que se li done (Bon viure, desenvolupament amb identitat, desenvolupament propi o altres més polèmiques, com etno-desenvolupament), el desenvolupament indígena es concreta actualment en processos de planificació dels pobles indígenes, plans de desenvolupament propi, anomenats també *plans de vida*⁶ i altres més específics,

6 Aquest terme, que va començar a emprar-se a Colòmbia a finals dels 90 i s'ha estès per tot el continent, vol posar en relleu diversos aspectes de la planificació indígena enfront dels plans de desenvolupament no indígena, dels quals destaquem dos: el seu caràcter comunitari, mitjançant l'ús de metodologies participatives, i la confluència entre la Llei d'Origen i les innovacions, posant els processos de canvi cultural sota el domini dels pobles indígenes a través de la planificació.

com l'ordenació territorial. Tant les polítiques de desenvolupament local i nacional com les intervencions de la cooperació internacional han de tindre presents aquests plans, com a guia de les accions, però també com a límits d'aquestes.

3.3. Absència de la cultura com a recurs per al desenvolupament

Es pot definir el desenvolupament indígena o desenvolupament amb identitat com una forma de desenvolupament endogen, “un procés on és indispensable l'organització i la participació comunitària, així com la planificació d'accions basades en les necessitats i potencialitats detectades pels mateixos actors. Els actors són els agents fonamentals del desenvolupament. (...) La cultura pròpia és el capital inicial per al desenvolupament perquè s'assenta en els valors, les aspiracions i el potencial dels pobles. El desenvolupament i la identitat cultural no s'exclouen, sinó que són part del mateix cercle virtuós de desenvolupament sostenible i adequat des del punt de vista sociocultural” (FILAC, 2010).

No obstant això, les referències a la cultura i a la diversitat cultural com a factors de desenvolupament són escasses en l'Agenda, segons han indicat els propis organismes de Nacions Unides. L'Organització de les Nacions Unides per a l'Educació, la Ciència i la Cultura (UNESCO) considera imprescindible incorporar la dimensió cultural del desenvolupament, la riquesa de la diversitat cultural i, en particular, els drets i les visions dels pobles indígenes al desplegament de l'Agenda 2030 i els ODS (UNESCO, 2001, 2005). “La salvaguarda i la promoció de la cultura són dos fins per si mateix i, al mateix temps, altres mitjans per a contribuir directament a la consecució de molts ODS (...) Si agrupem els ODS entorn dels tres pilars fonamentals del desenvolupament sostenible —l'econòmic, el social i el mediambiental— ens adonem que la cultura i la creativitat exerceixen un paper transversal en tots ells” (Hosagrahar, 2017).

Segons Martinell, “el document final de la Cimera no incorpora cap objectiu relacionat amb la dimensió cultural per al desenvolupament. En el preàmbul, on defineixen la visió sobre els aspectes crítics de la humanitat i el planeta, presenten una declaració de principis on no apareix cap referència a la cultura, la diversitat cultural, l'expressió humana, etc.” (Martinell, 2015). El punt 36 de la resolució de Nacions Unides que

aprova l'Agenda 2030 estableix el compromís de “fomentar l’entesa entre diferents cultures, la tolerància, el respecte mutu i els valors ètics de la ciutadania mundial i la responsabilitat compartida, reconeixent la diversitat natural i cultural del món, i també que totes les cultures i civilitzacions puguen contribuir al desenvolupament sostenible i exercisquen un paper crucial en la seua facilitació”.

Únicament una meta, la 4.7, es refereix directament a la cultura i el desenvolupament, destacant la necessitat que l’educació promoga una cultura de pau i no violència i la valoració de la diversitat cultural i de la contribució de la cultura al desenvolupament sostenible. Altres metes es refereixen als coneixements tradicionals (2.5), el suport a la creativitat i la innovació (8.3), la promoció de la cultura i els productes locals (8.9 i 12.b) o la salvaguarda del patrimoni cultural mundial (11.4).

Aquesta absència pot explicar-se en els següents termes: “Existeix una dificultat d’acceptar la diversitat cultural més enllà d’una certa correcció política, ja que els Estats han d’assumir les seues pròpies dificultats a respectar la diversitat cultural dins dels seus límits” (Martinell, 2015). En aquest sentit, l’absència dels pobles indígenes en l’Agenda i de la diversitat cultural guarden una estreta relació i responen a causes similars.

La cultura i la diversitat cultural, lluny de ser obstacles per al progrés dels països en què viuen els pobles indígenes, constitueixen una fortalesa d’aquestes societats i, per a aprofitar el seu potencial com a recurs del desenvolupament, cal incorporar-les en les polítiques de desenvolupament i en els ODS. Segons Jeffrey Sachs (assessor especial de les Nacions Unides en relació amb els ODS), perquè el desenvolupament sostenible es convertisca en una norma social profunda, part essencial dels valors, creences i maneres de comportament que el conjunt de la societat ha assumit i interioritzat, la cultura ha de jugar un paper clau en la transformació de la societat que, al seu torn, demande canvis substancials als governs i empreses (Sachs, 2014).

La cultura, doncs, és una dimensió fonamental i transformadora del desenvolupament sostenible. En el cas dels pobles indígenes, els diversos valors culturals i tradicions espirituals donen forma a les relacions amb la naturalesa. Perquè les visions del desenvolupament indígenes siguin tingudes en compte en els ODS, és necessari incorporar la dimensió cultural d’acord amb els drets reconeguts en la DNUDPI. Aquesta comprén, en pri-

mer lloc, els drets culturals dels pobles indígenes a practicar i revitalitzar les seues tradicions i costums culturals (art. 11).

La dimensió cultural del desenvolupament indígena té dues direccions. Cap a dins, suposa la conservació i revitalització de les seues cultures:

Article 12.1. Els pobles indígenes tenen dret a manifestar, practicar, desenvolupar i ensenyar les seues tradicions, costums i cerimònies espirituals i religioses; a mantindre i protegir els seus llocs religiosos i culturals i a accedir a ells privadament; a utilitzar i controlar els seus objectes de culte, i a obtenir la repatriació de les seues restes humanes.

Article 13.1. Els pobles indígenes tenen dret a revitalitzar, utilitzar, fomentar i transmetre a les generacions futures les seues històries, idiomes, tradicions orals, filosofies, sistemes d'escriptura i literatures, i a atribuir noms a les seues comunitats, llocs i persones i mantindre'ls.

Article 8.1. Els pobles i les persones indígenes tenen dret a no patir l'assimilació forçada o la destrucció de la seua cultura.

Article 31.1. Els pobles indígenes tenen dret a mantindre, controlar, protegir i desenvolupar el seu patrimoni cultural, els seus coneixements tradicionals, les seues expressions culturals tradicionals i les manifestacions de les seues ciències, tecnologies i cultures, compresos els recursos humans i genètics, les llavors, les medicines, el coneixement de les propietats de la fauna i la flora, les tradicions orals, les literatures, els dissenys, els esports i jocs tradicionals, i les arts visuals i interpretatives.

Cap a fora, configura una nova relació amb la societat envoltant, basada en la igual dignitat de les cultures que conformen una societat pluricultural:

Article 15.1. Els pobles indígenes tenen dret al fet que la dignitat i diversitat de les seues cultures, tradicions, històries i aspiracions queden degudament reflectides en l'educació pública i els mitjans d'informació públics.

Article 31.1. També tenen dret a mantindre, controlar, protegir i desenvolupar la propietat intel·lectual d'aquest patrimoni cultural, els seus coneixements tradicionals i les seues expressions culturals tradicionals.

Article 31.2. Conjuntament amb els pobles indígenes, els Estats adoptaran mesures eficaces per a reconèixer i protegir l'exercici d'aquests drets.

3.4. Invisibilitat indígena en les polítiques de desenvolupament

La majoria dels països no desglossen les dades relatives a la identitat indígena, encara que s'observen avanços en algunes regions i països. Per tant, els pobles indígenes continuen sent invisibles en moltes estadístiques oficials. A conseqüència d'aquesta falta de dades desglossades i específiques, els pobles indígenes estan absents de moltes polítiques de desenvolupament; també de les que implementen els ODS. Malgrat les millores realitzades per diversos països, els censos i altres enquestes nacionals no ofereixen informació suficient sobre la condició indígena de la població, ni a vegades dels seus territoris.

En realitat, es tracta d'un problema que té una causa més general: molts Estats no tenen capacitat per a desglossar dades basades en la identitat indígena; no existeixen fonts suficients per a fer seguiment a tots els ODS, ni tan sols als prioritzats en la planificació de cada país.

La pròpia resolució que aprova l'Agenda reconeix aquesta limitació en termes generals: "S'estan elaborant indicadors per a contribuir a aqueixa labor. Es necessitaran dades desglossades de qualitat, accessibles, oportunes i fiables per a ajudar a mesurar els progressos i assegurar que ningú es quede arrere, ja que aqueixes dades són fonamentals per a adoptar decisions. S'hauran d'utilitzar, sempre que siga possible, les dades i la informació facilitades pels mecanismes existents. Acordem intensificar els nostres esforços per millorar la capacitat estadística dels països en desenvolupament (...) Ens comprometem a formular mètodes per a mesurar

els avanços que siguen més amplis i complementen el producte intern brut” (paràgraf 48).

Així doncs, els sistemes nacionals d'estadística no són capaços de proporcionar l'àmplia gamma de dades desglossades que es necessiten per a reflectir de manera completa el grau de consecució dels ODS.

Però la invisibilitat indígena en la informació estadística no és només conseqüència de la incapacitat, sinó també de la falta d'interés i voluntat per fer polítiques de desenvolupament amb un enfocament diferenciat, que prenguen en consideració els plans de vida o desenvolupament propi dels pobles indígenes. En definitiva, el que se sol fer és incloure a les poblacions indígenes seguint criteris de pobresa o geogràfics. Això impedeix el monitoratge i avaluació de la població indígena com a tal en les polítiques generals, però, a més, fa molt difícil considerar les particularitats del desenvolupament indígena, la qual cosa és un problema d'origen amb el qual entropessa l'Agenda 2030.

A això se suma l'absència en l'Agenda d'indicadors específics que donen compte d'aquells trets del desenvolupament indígena que no poden ser mesurats amb indicadors aplicables a la resta de la població, com els drets col·lectius, l'ús del territori o l'aplicació dels coneixements tradicionals. Malgrat les propostes del GPPi en aquest sentit, el document final no els contempla.

4. RISCOS I AMENACES DE LA IMPLEMENTACIÓ DELS ODS PER ALS POBLES INDÍGENES

El principal risc que l'Agenda 2030 suposa per als pobles indígenes és la possibilitat que, en perseguir metes nacionals i globals, els seus interessos i propostes no es tinguin en compte, o que aquells resulten perjudicats. L'increment dels esforços nacionals i internacionals per complir les metes de determinats ODS pot resultar una amenaça per als pobles indígenes.

Els ODS 6, 7, 8 i 9 són determinants per als pobles indígenes, en la mesura que poden afectar greument els seus territoris, cultures i autonomia política, a través de les grans inversions que s'executen o projecten. Sota l'actual model de desenvolupament extractiu, l'objectiu de generar beneficis per a tota la població pot comportar un increment de les pressions sobre els territoris i formes de vida indígenes, com a resultat dels projectes miners, els cultius agroindustrials i les infraestructures energètiques⁷.

Un objectiu tan inqüestionable en aparença com l'ODS 6 (garantir la disponibilitat i la gestió sostenible de l'aigua per a tots), pot suposar perjudicis per als pobles indígenes, perquè molts d'ells habiten zones muntanyenques amb naixements d'aigua que solen ser llocs sagrats per a ells. De fet, ja existeixen exemples de transvasaments cap a terres de regadiu que assequen les fonts i els priven d'aigua, la qual cosa podria succeir si s'augmenta exponencialment el consum urbà d'aigua de forma no sostenible.

En el cas de l'ODS 8, la sostenibilitat de les economies indígenes resulta incompatible amb el creixement econòmic. La idea d'equilibri impedeix la lògica de l'acumulació, fins al punt que molts pobles indígenes (sobretot,

⁷ Els recursos naturals dels pobles indígenes són components vitals i integrals de les seues terres i territoris. El concepte inclou tot el medi ambient: sòl i subsòl, aigües, boscos, biodiversitat i també els coneixements associats a aquests recursos.

caçadors i recol·lectors) disposen d'estrictes mecanismes de redistribució dels guanys individuals entre la comunitat. El treball en aquestes societats no es concep com a ocupació, encara que moltes persones indígenes ja estan assalariades com a manera de sobreviure davant la falta d'una economia pròpia suficient.

L'experiència de la industrialització no ha sigut positiva per als pobles indígenes. L'ús dels seus recursos, la contaminació dels seus territoris i l'expulsió d'aquests, amb el consegüent empobriment i la pèrdua de la seua cultura i identitat, han sigut massa freqüents com per a no considerar l'ODS 9 en el seu conjunt com una amenaça.

L'ODS 10 no és menys rellevant per a reduir la bretxa de desigualtat dels pobles indígenes, perquè la discriminació és central en la seua problemàtica, encara que es troba a faltar un tractament de la diversitat cultural com a valor acompanyant a la igualtat. L'ODS 11 també és molt important, perquè un terç de les persones indígenes viuen a les ciutats.

Com indica Ana Cecilia Betancur per al cas de Colòmbia, els ODS relacionats amb la gestió dels recursos naturals existents en els seus territoris (ODS 13, 14 i 15) i les seues corresponents metes poden generar tant oportunitats com amenaces per als pobles indígenes (Betancur, 2018).

En relació al ODS 13, la inclusió dels pobles indígenes en les polítiques de lluita contra el canvi climàtic pot suposar oportunitats de desenvolupament interessants, principalment per les inversions previstes per a adoptar mesures concretes de mitigació i l'augment de la planificació i la gestió eficaces en relació amb el canvi climàtic, que preveu posar l'accent en les dones, la joventut i les comunitats locals i marginades (metes 13.a i 13.b). No obstant això, els riscos venen de la mà de les polítiques de reducció d'emissions que ja estan funcionant (REDD i REDD+), que representen una forma poc eficaç d'enfrontar el canvi climàtic, perquè els drets sobre els bons de carboni dels boscos obtinguts per les empreses els permeten continuar amb la crema de combustibles fòssils als seus països i continuar implementant explotacions en altres llocs, i suposen la mercantilització dels boscos, convertint-los en objectius de noves formes de negoci que limiten el desenvolupament indígena (CEPAL, 2017 i CEPAL-FILAC, 2020).

En aquest sentit, la motivació que els pobles indígenes tenen per a conservar es basa en valors diferents al mercat, valors de relació, col·lectius, espirituals, de supervivència. Això pot produir l'efecte invers al pretès pel

sistema de pagaments per serveis ambientals, ja que la motivació indígena no es basa en l'interés econòmic particular (Deocón, 2016).

Pel que respecta als ODS 14 i 15, metes com la conservació, el restabliment i l'ús sostenible dels ecosistemes o la gestió sostenible dels boscos i la reforestació, poden comportar un perill per als pobles indígenes si es persegueixen amb la lògica de les àrees protegides sense la seua participació, perquè suposaria solapar les zones de conservació amb els territoris indígenes, postergant els drets sobre ells i la seua capacitat de gestió. Per contra, sota l'esquema de l'administració indígena o de la cogestió, pot implicar un important impuls dels models indígenes de desenvolupament. D'altra banda, tots dos objectius han d'entendre's al mateix nivell per a aquells pobles que habiten zones costaneres (v. gr.: els drets de tinença de la terra en les zones costaneres i riberenques per a garantir l'accés a la pesca).

Finalment, l'ODS 17 és essencial perquè la conformació de les aliances per al desenvolupament ha de comptar amb els pobles indígenes no sols com a titulars de drets, sinó com a actors polítics, en virtut del seu dret de lliure determinació.

Els riscos i amenaces existents també s'evidencien en el nivell de les metes. Les al·lusions a l'augment de les inversions estrangeres en l'Agenda, per exemple, suposen amenaces per als drets territorials i les maneres de vida indígenes, atés que els recursos naturals que s'ambicionen es troben, principalment, en els seus territoris, justament perquè els seus models sostenibles de desenvolupament els han conservats.

Així, la meta 2.a (augmentar les inversions en infraestructura rural, investigació i serveis d'extensió agrícola, desenvolupament tecnològic i bancs de gens de plantes i bestiar a fi de millorar la capacitat de producció agropecuària) suposa un risc que ja és present, sobretot per als pobles que habiten la selva, una de les causes de desforestació de la qual és la disposició de camps per a la ramaderia extensiva. O la meta 7.a, relativa a la promoció de la inversió en infraestructura energètica i tecnologies netes, respecte a la qual el FPCI va advertir en 2016 que els projectes d'energia neta que l'Agenda 2030 promociona impliquen greus riscos per als pobles indígenes, en envair les seues terres i territoris (NU, 2016b).

Altres metes fan referència a la promoció de l'actual sistema de comerç internacional, que suposa un repartiment inequitatiu de la riquesa mundial i un perill per als territoris indígenes i els seus recursos naturals com a moneda de canvi per als països menys avançats:

- de manera general, l'ODS 8, relatiu al creixement econòmic, i, en particular, la meta 8.a sobre l'ajuda per al comerç als països en desenvolupament;
- la meta 10.b: fomentar l'assistència oficial per al desenvolupament i els corrents financers, inclosa la inversió estrangera directa, per als Estats amb majors necessitats;
- les metes de l'ODS 17 relacionades amb les finances, concretament la 17.4 (sostenibilitat del deute a llarg termini) i 17.5 (sistemes de promoció de les inversions en favor dels països menys avançats);
- i les metes del mateix ODS 17 relatives al comerç, tant la 17.11 (augmentar significativament les exportacions dels països en desenvolupament, en particular amb la intenció de duplicar la participació dels països menys avançats en les exportacions mundials d'ací a 2020) com la 17.12 (aconseguir l'accés als mercats lliure de drets i contingents de manera duradora per a tots els països menys avançats), que comporten una major inserció en el mercat mundial de recursos naturals, amb el consegüent risc per als pobles indígenes.

El fet que tots els ODS siguin rellevants per als pobles indígenes no va impedir al Comitè d'Experts, convocat pel FPCI en 2015, identificar aquells que es relacionen especialment amb les seues prioritats de desenvolupament, en concret els ODS 1 a 5, el 13, el 15 i el 16.

De la mateixa manera, s'han assenyalat les metes de major relleu per als pobles indígenes (NU, 2016a). En primer lloc, les relatives a la tinença de la terra i l'accés als recursos naturals:

- 1.4. Per a 2030, garantir que tots els homes i dones, en particular els pobres i els més vulnerables, tinguen els mateixos drets als recursos econòmics, així com accés als serveis bàsics, la propietat i el control de les terres i altres béns, l'herència, els recursos naturals, les noves tecnologies i els serveis econòmics, inclòs el microfinançament.
 - Indicador 1.4.2. Proporció del total de la població adulta amb drets segurs de tinença de la terra: a) que posseeix documentació reconeguda legalment sobre aquest tema i b) considera segurs els seus drets, desglossada per sexe i tipus de tinença.
- 5.a. Emprendre reformes que atorguen a les dones igualtat de drets als recursos econòmics, així com accés a la propietat i al control de la terra i altres tipus de béns, els serveis financers, l'herència i els recursos naturals, de conformitat amb les lleis nacionals.
 - Indicador 5.a.1. a) Proporció del total de la població agrícola amb drets de propietat o drets segurs sobre les terres agrícoles, desglossada per sexe; b) proporció de dones entre els propietaris de terres agrícoles, o titulars de drets sobre terres agrícoles, desglossada per tipus de tinença.
 - Indicador 5.a.2. Proporció de països en què l'ordenament jurídic (inclòs el dret consuetudinari) garanteix la igualtat de drets de la dona a la propietat i/o el control de la terra.

En segon lloc, les metes que es refereixen expressament als pobles indígenes:

- 2.3. Per a 2030, duplicar la productivitat agrícola i els ingressos dels productors d'aliments en xicoteta escala, en particular les dones, els pobles indígenes, els agricultors familiars, els pastors i els pescadors, entre altres coses mitjançant un accés segur i equitatiu a les terres, a altres recursos de producció i inputs, coneixements, serveis financers, mercats i oportunitats per a la generació de valor afegit i ocupacions no agrícoles.
- Indicador 2.3.2. Ingressos mitjans dels productors d'aliments en xicoteta escala, desglossats per sexe i condició d'indígena.
- 4.5. D'ací a 2030, eliminar les disparitats de gènere en l'educació i assegurar l'accés igualitari a tots els nivells de l'ensenyament i la formació professional per a les persones vulnerables, incloses les persones amb discapacitat, els pobles indígenes i els xiquets en situacions de vulnerabilitat.
- Indicador 4.5.1. Índexs de paritat (dones/homes, zones rurals i urbanes, quintil superior/inferior de recursos econòmics, i altres característiques, com la situació en matèria de discapacitat, els pobles indígenes i els efectes de conflictes, a mesura que es dispose de dades) per a tots els indicadors d'aquesta llista que puguen desglossar-se.

A fi d'evitar els possibles impactes negatius, la implementació dels ODS ha de dur-se a terme de conformitat amb la DNUDPI, respectant els drets dels pobles indígenes i les salvaguardes que estableix la legislació tuitiva d'aquests drets, particularment assegurant la seua participació efectiva en la definició de les polítiques de desenvolupament dels objectius i metes indicats, complint amb l'obligació de la consulta prèvia i respectant el consentiment lliure, informat i previ. La Declaració "constitueix un marc d'estàndards mínims per a la supervivència, la dignitat, el benestar i els drets dels pobles indígenes de tot el món, i brinda una base per al diàleg entre els pobles indígenes i els Estats membres" (NU, 2016b).

Altres salvaguardes passen per establir procediments per a previndre els riscos de danys, mitjançant l'obligatorietat dels estudis d'impacte ambiental, cultural i social amb l'efectiva participació de comunitats indígenes;

per compartir beneficis equitatius amb els pobles indígenes, la qual cosa implica una aliança amb aquests que permeta compartir metes específiques amb un benefici mutu en temes concrets (com, per exemple, les condicions del proveïment d'aigua de les grans urbs), i per garantir l'accés als mecanismes de justícia i reparació, en el seu cas.

Finalment, és important que les polítiques de desenvolupament limiten l'accés i ús dels territoris indígenes per actors externs, però també que milloren aquest mateix accés i ús per part dels propis pobles indígenes. La sostenibilitat dels models de desenvolupament indígena és fràgil i es ressent per aspectes com el canvi climàtic, la contaminació, la reducció territorial o la pèrdua dels coneixements i els usos culturals, per la qual cosa la seua recuperació i enfortiment han de formar part de les polítiques i dels indicadors que les mesuren.

Complint-se aquestes salvaguardes, allò que les metes dels ODS 14 i 15 persegueixen podria afavorir la conservació dels territoris indígenes i impulsar les seues polítiques de desenvolupament sostenible:

- conservació dels ecosistemes marins i costaners (14.2);
- posar fi a la pesca excessiva (14.4);
- lluita contra la desertificació, rehabilitació de les terres i els sòls degradats (15.3);
- conservació dels ecosistemes muntanyencs (15.4);
- reducció de la degradació dels hàbitats naturals, detenció de la pèrdua de biodiversitat i evitació de l'extinció de les espècies amenaçades (15.5);
- participació justa i equitativa en els beneficis derivats de la utilització dels recursos genètics (15.6);
- posar fi a la caça furtiva i el tràfic d'espècies protegides de flora i fauna (15.7);
- previndre la introducció d'espècies exòtiques invasores (15.8).

5. OPORTUNITATS DE L'AGENDA 2030 PER ALS POBLES INDÍGENES

5.1. Rellevància dels ODS per als pobles indígenes

Malgrat les deficiències i limitacions analitzades, els pobles indígenes consideren que l'Agenda 2030 representa una oportunitat per a avançar en la consecució dels seus models de desenvolupament sostenible i en la realització dels seus drets col·lectius. Principalment, perquè l'Agenda té un enfocament general sobre reducció de desigualtats i lluita contra la discriminació, reflectit, a més, de manera específica en l'ODS 10, que suposa una bona ocasió per als pobles indígenes, un dels grups més colpejats per l'exclusió i l'abandó estatal. Aqueix enfocament es visualitza en el ja famós eslògan *No deixar a ningú arrere*: “En emprendre junts aquest gran viatge, prometem que ningú es quedarà arrere. Reconeixem que la dignitat de la persona humana és fonamental, per la qual cosa desitgem veure complits els objectius i les metes per a totes les nacions i els pobles i per a tots els sectors de la societat, i ens esforçarem per arribar primer als més ressagats” (preàmbul).

Les novetats consisteixen en els nous espais de participació i en un major compromís dels Estats amb la sostenibilitat del desenvolupament, que ha d'ajustar-se a l'Agenda 2030 mitjançant la prioritització de metes, l'elaboració d'indicadors adaptats a la realitat de cada país i la millora de l'obtenció de dades per al seguiment.

En aquest sentit, l'Agenda pot ser útil per a atendre les necessitats i prioritats dels pobles indígenes, sempre que es compte, com abans dels ODS, amb polítiques públiques amb suficient pressupost i compromeses amb la reducció de les desigualtats i amb una gestió intercultural que suprimisca les barreres d'accés als serveis i responga als problemes específics que enfronten els pobles indígenes.

Aquesta possibilitat no s'ha fet realitat per la falta de participació dels pobles indígenes en el procés d'implementació i seguiment de l'Agenda i perquè els signants de la Declaració no han complert el que es van comprometre a realitzar: un procés sistemàtic de seguiment i examen de la implementació de l'Agenda 2030 durant 15 anys (paràgraf 72). L'Agenda no pot contribuir a l'efectiu reconeixement i respecte dels drets dels pobles indígenes sobre les seues terres i recursos naturals, si aquells no estan presents en els espais de presa de decisions ni participen en les tasques per a posar-les en pràctica.

La Reunió d'Experts sobre els Pobles Indígenes i l'Agenda 2030, celebrada en 2015 per iniciativa del FPCI, va establir que l'Agenda, malgrat els seus notables buits, suposa una conjuntura favorable per al desenvolupament sostenible dels pobles indígenes. Si s'implementa de manera coherent, l'Agenda pot contribuir a reduir les desigualtats que afecten aquests pobles.

En el paràgraf 79, es preveu expressament la participació indígena en aquest procés: “També encoratgem als Estats membres al fet que realitzin exàmens periòdics i inclusius, liderats i impulsats pels països, dels progressos nacionals i subnacionals. Aqueixos exàmens hauran d'aprofitar les contribucions dels pobles indígenes, la societat civil, el sector privat i altres parts interessades, tenint en compte les circumstàncies, polítiques i prioritats de cada país. Els parlaments nacionals i altres institucions també poden donar suport a aqueixos processos”.

Els objectius i estratègies per a participar en tals exàmens no són diferents dels que les organitzacions indígenes despleguen per a ser presents en les polítiques i accions de desenvolupament a nivell local, nacional i regional: es tracta de posicionar i impulsar els seus propis models de desenvolupament, incorporant la perspectiva indígena de manera transversal en totes les accions encaminades al compliment de l'Agenda 2030.

“Els ODS ofereixen una oportunitat única per a: 1) incrementar l'atenció donada a les problemàtiques dels pobles indígenes i de la població afrodescendent en les agendes de polítiques públiques d'Amèrica Llatina; 2) transversalitzar l'enfocament intercultural en el disseny, implementació i avaluació de les polítiques de superació de la pobresa”

Correa, 2019: 7

En definitiva, és de vital importància que els Estats incloguen als pobles indígenes en els seus plans, programes i pressupostos i incorporen

metes i indicadors que contribuïssin a l'exercici dels seus drets i permeten analitzar els avanços de l'Agenda 2030 respecte d'aquests. A continuació s'analitzen algunes de les principals condicions necessàries per a això.

5.2. Participació efectiva

El primer requisit per a incloure als pobles indígenes com a actors per dret de l'Agenda 2030 és garantir la seua participació efectiva a tots els nivells, tant en l'elaboració i execució dels plans nacionals d'acció com en les activitats de seguiment i examen.

La implementació de l'Agenda es materialitza en els plans de desenvolupament nacionals i polítiques públiques dissenyades i executades pels Estats, que han d'establir mesures concretes per a aconseguir els ODS. La implementació d'aquests plans deixa a les autoritats nacionals un ampli marge de maniobra que els permet prioritzar metes dels ODS en relació amb l'agenda política nacional. Per això, és imprescindible que els pobles indígenes participen en aquesta materialització amb les seues pròpies propostes.

El procés de localització dels ODS és fonamental per als pobles indígenes. *Localitzar* és tindre en compte els contextos subnacionals en l'assoliment de l'Agenda 2030, des de l'establiment dels objectius i metes fins a la determinació dels mitjans d'implementació i l'ús d'indicadors per a mesurar i monitoritzar el progrés aconseguit. La localització guarda relació amb el suport que els governs locals i regionals poden donar per a aconseguir els ODS a través de l'acció des de baix, i mostra que els ODS poden oferir un marc per a la política de desenvolupament local (Global Taskforce, 2016).

Aquesta localització comença pels propis plans de desenvolupament indígena. Per a això, és fonamental brindar informació als pobles indígenes sobre els ODS i les oportunitats que ofereixen, perquè l'alineació de la seua pròpia planificació amb l'Agenda els permetrà harmonitzar-la amb els plans de nivell superior (municipal, regional i nacional) i incidir en aquests nivells perquè contemplen les seues prioritats i propostes. Addicionalment, la localització augmentarà la seua capacitat per a sol·licitar finançament tant nacional com de la cooperació internacional, que exigeix el mateix alineament amb els ODS. Tot això requereix, tanmateix,

la seua participació plena, efectiva i culturalment pertinent en els espais de planificació.

Finalment, és de gran importància la participació indígena en els espais de seguiment, monitoratge i avaluació de l'Agenda, tant en l'àmbit nacional com en l'internacional, i el suport a la confecció d'informes alternatius nacionals i a la seua presentació en el FPAN, per a això compten amb la coordinació del GPPI i el suport dels mecanismes de Nacions Unides per als pobles indígenes, sobretot, el FPCI.

5.3. Indicadors i dades

En el numeral 75 de l'Agenda s'assumeix el compromís de crear “indicadors mundials que es complementaran amb indicadors regionals i nacionals formulats pels Estats membres i amb els resultats de la labor realitzada per a establir les bases de referència d'aqueixes metes quan encara no existisquen dades de referència nacionals i mundials”.

En la CMPI, els Estats es van comprometre a “treballar amb els pobles indígenes per a desglossar dades, segons corresponga, o fer enquestes i a utilitzar indicadors holístics del benestar dels pobles indígenes a fi d'abordar la situació i les necessitats dels pobles i les persones indígenes, en particular les persones d'edat, les dones, els joves, els xiquets i les persones amb discapacitat” (paràgraf 10).

La definició d'indicadors que registren dades desglossades per poble va ser una de les principals demandes dels pobles indígenes durant el procés de formulació i implementació de l'Agenda. La introducció de variables socioculturals pertinents i d'indicadors específics en els sistemes de monitoratge i avaluació dels programes, plans i polítiques de desenvolupament nacionals i subnacionals permetria mesurar el seu impacte als pobles indígenes.

Però, perquè aquestes estratègies siguen efectives, aquestes mateixes polítiques han d'estar orientades a les pròpies metes de desenvolupament dels pobles indígenes. No es tracta només de valorar com les polítiques impacten als pobles indígenes, sinó en quina mesura ho fan d'acord amb les seues pròpies visions de desenvolupament.

La majoria dels països no desglossen les dades relatives a la identitat indígena, encara que, com ja es va dir, s'observen avanços en algunes

regions i països. Per tant, l'indígena continua sent invisible en moltes estadístiques oficials, per exemple, quant al desglossament de les dades i indicadors sobre la terra. Per a fer visibles als pobles indígenes en les dades i en la revisió de l'Agenda 2030, els indicadors rellevants han de ser identificats i inclosos en les llistes d'indicadors nacionals i locals. De fet, el disseny dels indicadors determina la definició de la problemàtica i la formulació de solucions. Les dades han de ser capaces de “parlar” de les necessitats i de marcar el camí d'accions diferencials que les atenguen. Com assenyala IWGIA, és necessària una major desagregació ètnica en les fonts de dades, així com un increment significatiu de la generació d'informació sobre les temàtiques que involucren als pobles indígenes (IWGIA, 2018).

El procés d'implementació i seguiment de l'Agenda suposa una gran oportunitat per a aconseguir la visibilitat indígena en les fonts d'informació estadística i en la definició de les polítiques de desenvolupament. Per a aprofitar-la, és necessari capacitar a les persones i organitzacions indígenes en el maneig d'eines de disseny, recollida i anàlisi de dades, així com en els processos d'incidència per a reflectir-los en la planificació. També cal enfortir les eines de què disposen per a realitzar monitoratges comunitaris i per a la inclusió dels seus resultats en les estadístiques oficials. I, finalment, garantir la seua participació en els procediments de millora de la informació estadística nacionals.

La llista d'indicadors mundials inclou diversos que són essencials per a fer un seguiment del progrés dels pobles indígenes. Entre ells, figuren els que mesuren els ingressos de les persones productores d'aliments en xicoteta escala desglossats per condició d'indígena (indicador 2.3.2) i l'accés dels pobles indígenes a l'educació (indicador 4.5.1). En els indicadors proposats per a mesurar la seguretat dels drets sobre la terra (indicadors 1.4.2 i 5.a.1) es fa referència al “tipus de tinença”, la qual cosa pot captar la dimensió dels drets territorials col·lectius com a aspecte essencial per a mesurar la relació col·lectiva dels pobles indígenes amb les seues terres, territoris i recursos. També revist especial importància la percepció dels pobles respecte de la discriminació per motius que estan prohibits pel dret internacional dels drets humans (indicadors 10.3.1 i 16.b.1) (Nacions Unides 2016a, 2016b).

En cada país, segons les seues prioritats establides, els pobles indígenes han de tindre l'oportunitat d'aprofitar el potencial d'aquests indicadors,

exigint l'adequat desglossament de les dades que els alimenten. Però, a més (i com es veurà detalladament a continuació), han de tindre ocasió de formular indicadors específics que mesuren aquelles metes de desenvolupament que exigisquen una informació que no es pot obtindre amb els indicadors generals, fins i tot si aquests es desglossen.

6. ESTRATÈGIES DELS POBLES INDÍGENES DAVANT L'AGENDA 2030

Per a incloure la seua visió del desenvolupament sostenible en l'Agenda 2030, els pobles indígenes busquen la incorporació dels seus plans de vida o desenvolupament propis en les polítiques públiques nacionals, regionals i locals que implementen l'Agenda.

Algunes de les seues estratègies per a aconseguir-ho ja venien recollides en el citat informe sobre els pobles indígenes i l'Agenda 2030, elaborat a partir de la reunió d'experts celebrada pel FPCI a l'octubre de 2015: enfocament de drets dels pobles indígenes, assegurant els estàndards internacionals en la seua implementació, així com les seues salvaguardes; participació indígena en els espais d'implementació dels ODS; i visibilitat de l'indígena en les estadístiques sensibles per al seguiment de l'Agenda.

6.1. Transversalització dels drets indígenes en l'Agenda 2030

El document final de Rio + 20 reconeix en el seu paràgraf 49 “la importància de la participació dels pobles indígenes en l'assoliment del desenvolupament sostenible” i “la importància de la Declaració de les Nacions Unides sobre els Drets dels Pobles Indígenes en el context de la implementació global, regional, nacional i subnacional de les estratègies de desenvolupament sostenible” (NU, 2012). D'altra banda, en la CMPI (2014) els Estats es van comprometre a “donar la deguda consideració a tots els drets dels pobles indígenes en l'elaboració de l'agenda per al desenvolupament després de 2015” (paràgraf 37).

Adoptada en 2007, la DNUDPI contempla de manera àmplia els drets col·lectius dels pobles indígenes (NU, 2007a). L'Agenda 2030 ha de ser contextualitzada en el marc de la DNUDPI, anant més enllà en el que a indicadors i metes es refereix. O, per dir-ho d'una altra manera, la DNUDPI serveix per a transversalitzar la perspectiva indígena en les accions enca-

minades al compliment de l'Agenda 2030.

L'Agenda ha d'aplicar-se amb observança de les normes que contenen els drets indígenes, de manera que aquests siguin guia i salvaguarda en la implementació dels ODS. Guia perquè, per a aconseguir els models de desenvolupament dels pobles indígenes, les polítiques de desenvolupament han de complir aqueixos drets, particularment el dret a determinar i elaborar les prioritats i estratègies per al desenvolupament (arts. 23 i 32.1 DNUDPI). Salvaguarda perquè, en implementar els ODS per a tota la població mundial, han de tindre's en compte els drets indígenes com a límit d'aqueixes polítiques.

Article 23

Els pobles indígenes tenen dret a determinar i a elaborar prioritats i estratègies per a l'exercici del seu dret al desenvolupament. En particular, els pobles indígenes tenen dret a participar activament en l'elaboració i determinació dels programes de salut, habitatge i altres programes econòmics i socials que els concernisquen i, en la mesura del possible, a administrar aqueixos programes mitjançant les seues pròpies institucions.

Article 32.1

Els pobles indígenes tenen dret a determinar i elaborar les prioritats i estratègies per al desenvolupament o la utilització de les seues terres o territoris i altres recursos.

L'apel·lació a la Declaració ha d'entendre's, de manera més àmplia, a tota la legislació internacional protectora dels drets dels pobles indígenes, incloent, entre altres:

- el Conveni 169 de l'ORT sobre pobles indígenes i tribals en països independents (1989);
- la Declaració Americana sobre els Drets dels Pobles Indígenes (2016);
- la Declaració Universal de la UNESCO sobre la Diversitat Cultural (2001);
- la Convenció sobre la protecció i promoció de la diversitat de les expressions culturals (2005);

- la Convenció per a la salvaguarda del patrimoni cultural immaterial (2003);
- la Convenció sobre la protecció del patrimoni mundial, cultural i natural (1972);
- els Principis Rectors de les NU sobre les empreses i els drets humans (2011);
- l'article 27 del Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics (1966);
- l'article 30 de la Convenció sobre els Drets del Xiquet (1989);
- l'article 8-j del CDB (conservació *in situ*) i disposicions connexes.

6.2. Participació efectiva en la presa de decisions i en la seua aplicació pràctica

Un dret clau, segons s'ha vist, és el de la participació plena i efectiva dels pobles indígenes en els espais on es prenguen decisions relatives al desenvolupament sostenible que els afecten. La participació, com a dret reconegut en la DNUDPI, és la manera de garantir que les perspectives, necessitats, interessos i propostes indígenes siguen considerats i respectats en la implementació de l'Agenda 2030.

Article 18

Els pobles indígenes tenen dret a participar en l'adopció de decisions en les qüestions que afecten els seus drets, per conducte de representants triats per ells de conformitat amb els seus propis procediments, així com a mantindre i desenvolupar les seues pròpies institucions d'adopció de decisions.

Article 19

Els Estats celebraran consultes i cooperaran de bona fe amb els pobles indígenes interessats per mitjà de les seues institucions representatives abans d'adoptar i aplicar mesures legislatives o administratives que els afecten, a fi d'obtenir el seu consentiment lliure, previ i informat.

Amb base en la consulta prèvia, lliure, informada, de bona fe i a través de les seues institucions representatives, prevista en el Conveni 169 de l'OIT, Catrin i Curihuinca (s.d.) indiquen que els pobles indígenes, en relació amb el dret genèric a la participació, són titulars del dret a decidir les seues pròpies prioritats en el que concerneix al procés de desenvolupament

(art. 7.1). Aquest dret comprén, al seu torn, els següents drets particulars o específics:

- el dret a controlar el seu propi desenvolupament econòmic, social i cultural;
- el dret a ser consultats, mitjançant procediments apropiats i a través de les seues institucions representatives, cada vegada que es prevegen mesures legislatives o administratives susceptibles d'afectar-los directament (art. 6.1);
- el dret a participar en la formulació, aplicació i avaluació dels plans i programes de desenvolupament nacional i regional susceptibles d'afectar-los directament (art. 7.1). Aqueixa afecció correspon a les seues vides, creences, institucions i benestar espiritual i a les terres que ocupen o utilitzen d'alguna manera. S'estén als projectes especials de desenvolupament, com les declaratòries de zones d'interés turístic, d'àrees protegides, de catàstrofe, d'àrees de desenvolupament indígena, etc. Així com les declaratòries internacionals de patrimoni cultural de la humanitat o de reserva de la biosfera i, en general, per a protegir i preservar el medi ambient dels territoris que habiten;
- el dret a cooperar en l'elaboració d'estudis que avaluen la incidència social, espiritual i cultural i mediambiental de les activitats de desenvolupament previstes per l'Estat. Els resultats d'aquests estudis hauran de ser considerats com a criteris fonamentals per a l'execució de les mesures i plans abans indicats (art. 7.3);
- el dret al millorament de les condicions de vida i de treball, del nivell de salut i educació dels pobles interessats i del medi ambient dels territoris que habiten, amb la seua participació i cooperació (art. 7.2 i 7.4).

Correlativament, l'article 6 del Conveni estableix l'obligació dels Estats de proporcionar els mitjans a través dels quals els pobles interessats puguen participar lliurement. Aquests mitjans abasten tant els recursos materials, humans i operatius necessaris com les decisions polítiques i administratives que promoguen la participació.

Els espais de participació comprenen els diferents nivells de decisió, tant central, perifèric o autònom, nacional, regional, comunal, etc. i en tota mena d'institucions: electives, com el parlament; consells municipals, regionals o altres òrgans col·legiats; consells nacionals de pobles indígenes o parlaments indígenes; organismes administratius i de govern, etc.

La participació s'ha de dur a terme a través de les institucions indígenes representatives (art. 6.1.a), de bona fe i d'una manera apropiada a les circumstàncies (art. 6.2) (OIT, 1989).

Sobre aquest tema, es poden distingir dos grans escenaris de la participació indígena: “d’una part els espais de representació d’interessos, sobretot lligats a la planificació i execució de l’acció pública; i, d’una altra, la participació en competències electorals i/o en altres vies i procediments de conformació d’autoritats i/o establiment de representacions” (FILAC, 2010).

La pròpia Agenda encoratja la formulació de “respostes nacionals ambicioses” per a la seua implementació general, basades en els instruments de planificació existents, com les estratègies nacionals de desenvolupament i desenvolupament sostenible (paràgraf 78), que han de possibilitar la participació indígena (paràgraf 79).

L’articulació de mesures concretes per a desenvolupar l’Agenda 2030 i aconseguir els ODS es materialitza mitjançant les polítiques públiques i els plans de desenvolupament nacionals. Com ja s’ha indicat, en la seua execució les autoritats nacionals tenen un ampli marge de maniobra, segons les realitats i necessitats de l’agenda política domèstica.

Per això, una estratègia fonamental és garantir la participació efectiva dels pobles indígenes en la implementació, a través dels plans d’acció nacionals, i en el seguiment en tots els nivells, fins i tot en les revisions en el FPAN a Nova York, la plataforma central per al seguiment i l’examen de l’Agenda 2030 que realitza els exàmens nacionals voluntaris dels Estats sobre la implementació de l’Agenda.

Els pobles indígenes reclamen una major i millor participació en el disseny de les polítiques nacionals que els afecten i en l’avaluació del progrés cap als ODS. És fonamental que les organitzacions indígenes aconseguisquen establir les metes més importants, els indicadors específics, que s’inclouen les seues prioritats en les prioritats nacionals, que són les que es treballen i sobre les quals s’informa Nacions Unides.

Es busca amb això incloure el Bon Viure, els plans de vida o desenvolupament propi dels pobles indígenes en els ODS i en l’Agenda, a través de les polítiques públiques nacionals, regionals i locals.

Els espais per a aqueixa necessària i possible participació dels pobles in-

dígenes en relació amb els ODS són múltiples i variats, podent destacar-se els següents:

- espais de diàleg i participació constituïts, amb caràcter general, a nivell nacional (comissions ODS) i que solen prioritzar la interlocució amb empreses i instituts especialitzats;
- per al cas que hi haja espais diferents a aquestes comissions, els previstos per a l'avaluació nacional i la presentació dels informes voluntaris;
- espais específics que puguen conformar-se per a concertar els ODS amb els pobles indígenes;
- espais polítics preexistents amb els pobles indígenes, per a concertar polítiques de caràcter general o específic, en els quals els ODS haurien de tractar-se transversalment;
- espais de participació de caràcter més tècnic, en els quals s'ha de treballar la part estadística, la desagregació de dades, l'establiment de criteris i la coordinació amb les organitzacions indígenes per a la seua participació en aquestes tasques;

D'una manera o d'una altra, els pobles indígenes han de ser presents en els instruments de planificació i en els pressupostos regionals, on han de fer-se valdre les prioritats indígenes, els indicadors específics, etc.

La participació va més enllà dels escenaris nacionals. A nivell internacional, el FPCI es reuneix anualment durant deu dies de treball. En aquest espai, els pobles indígenes dialoguen directament amb representants dels Estats membres i del sistema de les Nacions Unides, així com amb representants de la societat civil, l'Acadèmia, les empreses i les ONG. "El FPCI prepara un informe del període de sessions amb anàlisi de temes prioritaris, així com recomanacions (...) per a avançar en la realització efectiva de la DNUDPI. El Fòrum ha anat creixent fins a convertir-se en el principal Fòrum mundial per a anàlisi i diàleg global sobre els drets dels pobles indígenes" (IWGIA, 2020: 774).

Quant a l'Agenda 2030, es preveu la participació dels pobles indígenes en el FPAN com un dels grups interessats principals, per a això és necessària una major implicació del FPCI per a incorporar l'examen de l'Agenda 2030 dins de la seua agenda de treball, donant suport a la presentació d'informes

per part dels pobles indígenes⁸.

Per a aconseguir que la participació siga efectiva, és necessari, en primer lloc, adaptar els espais, processos i estratègies de participació perquè siguin culturalment pertinents (temps, espais, consultes espirituals, assemblees comunitàries...); i, en segon lloc, enfortir les capacitats individuals, organitzatives i institucionals dels pobles indígenes en tres sentits:

- la DNUDPI ha de servir als pobles indígenes i les seues organitzacions representatives per a guiar i dissenyar les estratègies i programes específics que són necessaris per a aconseguir els ODS;
- els pobles indígenes i les seues organitzacions representatives han de ser capaços d'emprar l'Agenda per a obtindre més suport i reforçar la voluntat política dels governs i altres agents (com la cooperació internacional) perquè adopten mesures relatives a les prioritats polítiques de desenvolupament dels pobles indígenes;
- les persones, organitzacions i autoritats indígenes han d'adquirir habilitats específiques per a dissenyar, exposar, negociar i fer seguiment de propostes concretes en els espais de disseny de les polítiques públiques i els plans de desenvolupament i en els de seguiment i avaluació dels ODS, així com en la reforma i millora de les eines estadístiques.

Finalment, la disposició per part dels pobles indígenes d'informació accessible, contrastada i útil relativa als ODS i la implementació de l'Agenda és crucial per a una participació efectiva, especialment en els nivells subnacionals. El FPCI ha expressat la seua preocupació pel fet que els pobles indígenes no reben informació suficient sobre l'assoliment dels ODS en el pla nacional i encoratja als Governos, les entitats de les Nacions Unides, els pobles indígenes i les organitzacions de la societat civil al fet que organitzen tallers i un altre tipus de fòrums per a vetlar per la seua participació efectiva en la implementació de l'Agenda 2030. (NU, 2019).

8 Un recurs bibliogràfic interessant és la publicació *Participación de actores en la Agenda 2030 para el desarrollo sostenible: Guía práctica* (2020), elaborada per la Divisió dels Objectius de Desenvolupament Sostenible de Nacions Unides (DESA), junt amb l'Institut de les Nacions Unides per a la Formació Professional i la Investigació (UNITAR), que inclou enfocaments i eines per a enfortir la participació en la implementació de l'Agenda, i que inclou orientacions per a identificar a les parts interessades, dissenyar un pla per a la seua participació i l'enfortiment de la mateixa en els exàmens nacionals dels progressos realitzats en els ODS i dels exàmens nacionals voluntaris.

6.3. Augment de la visibilitat en l'Agenda 2030

És prioritari que els pobles indígenes siguin visibles en les dades nacionals i en la implementació de l'Agenda 2030. Per a avaluar el seu progrés en el compliment dels ODS, és necessari disposar d'indicadors que parlen del desenvolupament indígena, incloent identificadors culturals rellevants en les dades censals de població, així com desglossar les dades per a capturar la situació dels pobles indígenes. Aquests indicadors han d'identificar-se amb la seua participació plena i efectiva.

Per a aconseguir la inclusió del desenvolupament indígena en els ODS, una estratègia possible hauria sigut la de construir objectius i metes específics per als pobles indígenes. Va ser el cas del que va ocórrer a Colòmbia amb els ODM. En 2013, i amb suport del Programa de les Nacions Unides per al Desenvolupament (PNUD), diverses organitzacions indígenes⁹, intentant superar la invisibilitat indígena en els ODM, van participar en la confecció de cinc objectius específics i pertinents:

- protecció i defensa del territori indígena;
- autodeterminació i govern propi;
- desenvolupament propi, Bon Viure, equilibri i harmonia;
- consulta prèvia, consentiment lliure i informat;
- redisseny institucional de l'Estat.

L'exercici va ser particularment interessant perquè es va dissenyar una extensa bateria d'indicadors per a aquests cinc objectius, vinculats a temes centrals com l'empobriment (absència de Bon Viure), l'educació pròpia, la igualtat de drets de les dones indígenes i les seues famílies, la salut pròpia i l'ambient, entès com "garantir l'Harmonia i l'Equilibri en la Relació Home-Naturalesa" (PNUD, 2013).

De manera similar, el GPPI va presentar al març de 2014 al grup de treball obert dels ODS una proposta composta per huit objectius específics i 23 metes, que no va ser presa en consideració per a la redacció final de l'Agenda 2030.

Després de la aprovació de l'Agenda, dels seus objectius, metes i indicadors, l'estratègia indígena ha sigut una altra: per a poder sumar-se a

⁹ Organització Nacional Indígena de Colòmbia, Consell Regional Indígena del Cauca, Confederació Indígena Tayrona, Organització de Pobles Indígenes de la Amazonia Colombiana, Autoritats Indígenes de Colòmbia.

l'esforç general i no dividir-lo amb més objectius i metes, i buscant ser operatives, les seues organitzacions han decidit treballar sobretot en el nivell dels indicadors, advocant pel desglossament de dades amb criteris de pertinença ètnica i la creació d'indicadors específics. No es descarta, no obstant això, que en el nivell de la planificació nacional puguen construir-se metes específiques per a pobles indígenes en alguns dels 17 ODS. En tot cas, els dos exercicis anteriorment referits són útils, sobretot, per a la construcció d'indicadors específics.

És a dir, més que elaborar nous objectius específics, l'estratègia consisteix a adaptar els ODS existents a les visions dels pobles indígenes. Tant en els objectius com en les metes s'identifiquen aspectes que, amb indicadors pertinents, es poden adaptar als drets col·lectius dels pobles indígenes i les seues prioritats de desenvolupament.

Això es duu a terme a través de dues línies de treball. La primera és el desglossament de la informació en els indicadors generals. Això és, la desagregació de dades i el reconeixement de la identitat indígena en les estadístiques nacionals, mitjançant la inclusió d'identificadors indígenes en els censos, les enquestes de llars i altres recopilacions d'informació, incloent indicadors basats en gènere, edat i ètnia, i el desglossament especialment en aquells sectors d'importància cabdal per als pobles indígenes (territori i recursos, sobirania alimentària, autonomia política, etc.). És necessari construir una línia de base, ja que hi ha poca informació, i és necessari desagregar-la, perquè la disponible no està desagregada. Així, no es disposa de dades desglossades sobre la inseguretad alimentària de les comunitats ni de les persones indígenes, ni de quantes d'elles tenen accés a l'aigua potable, per exemple. El desglossament de les dades per condició ètnica o indígena és de vital importància per a mesurar els progressos realitzats en la implementació de l'Agenda 2030.

En aquests indicadors que exigeixen la desagregació de les dades segons condició ètnica i la implementació de mesures especials per als pobles indígenes s'ha de considerar la *dimensió transversal* (GPPI, IWGIA i FILAC, 2018: 28). La intersecció dels criteris de gènere i edat permetrà conèixer els progressos en relació amb els grups indígenes més vulnerables, especialment de l'ODS 5 amb dones i xiquetes i dels ODS 4 i 8 per a les i els joves indígenes.

La segona consisteix en la construcció d'indicadors específics segons els

seus conceptes de desenvolupament, per a aquells casos en els quals el mesurament desagregat no és suficient per a expressar una meta de desenvolupament específica dels pobles indígenes. Per exemple, per a la meta 2.3 (duplicar la productivitat agrícola i els ingressos dels productors d'aliments en xicoteta escala, en particular [...] els pobles indígenes [...] mitjançant un accés segur i equitatiu a les terres [...]), els indicadors previstos són el volum de producció i la mitjana d'ingressos. El seu desglossament per sexe i condició indígena (prevista en l'indicador 2.3.2) brinda informació sobre aqueixos dos extrems, però no expressa el valor de la terra com a condició material, cultural i social del desenvolupament indígena ni la seua especial importància per al desenvolupament indígena, per la qual cosa és necessari construir indicadors que donen compte d'això últim, per exemple, la tinença del territori o l'accés efectiu als recursos naturals.

Els diferents pobles i societats tenen diverses visions culturals i espirituals de la sostenibilitat, incloent conceptualitzacions de la pobresa, el benestar i el desenvolupament sostenible, per la qual cosa es requereixen indicadors culturalment rellevants. Les mesures de benestar no econòmiques i no monetàries són importants per a promoure una comprensió holística del desenvolupament sostenible. L'indicador financer de 1,25 dòlars al dia per a la pobresa extrema és inapropiat per als pobles indígenes, per als qui la seguretat dels drets a les terres, territoris i recursos és fonamental per a erradicar la pobresa.

Es pot parlar, llavors, d'una *dimensió específica*, referida a uns certs temes prioritaris per als quals es compta amb indicadors específics, com ara terres, territoris i recursos; participació i representació en la presa de decisions i en els òrgans competents; consentiment lliure, previ i informat; accés a mecanismes de justícia i reparació (GPPI, IWGIA i FILAC, 2018: 28).

El GPPI proposa introduir indicadors específics sobre els drets col·lectius a la terra (d'estructura, procés i resultat) en els ODS 1, 2, 14 i 15; i indicadors específics sobre el consentiment previ, lliure i informat en l'ODS 17 i en diferents metes dels ODS 6, 9, 11 i 16 (GPPI, 2015).

Per exemple, en el cas de l'ODS 2, les dues categories bàsiques per a mesurar el grau de pèrdua dels sistemes productius i alimentaris tradicionals són el territori i els coneixements tradicionals, per la qual cosa alguns indicadors específics proposats són el consum de diversos aliments produïts localment (indicador de resiliència proposat per Biodiversity International adaptable a la meta 2.1), el percentatge de terres ancestrals cultivades sota sistemes tradicionals o la quantitat de llavors natives recuperades i empleades, per a mostrar el manteniment de la diversitat genètica de les llavors (dades preses de GPPI, 2015 i GPPI, IWGIA i FILAC, 2018). I, per a la meta 2.3, el GPPI proposa:

- situació i tendències de les ocupacions tradicionals (indicador del CDB);
- percentatge de dones i homes amb drets segurs sobre la terra;
- superfície de terra legalment reconeguda sota la tinença dels pobles indígenes i les comunitats locals (indicador proposat, entre altres, per la OIT i OXFAM);
- reconeixement dels règims consuetudinaris de tinença dins dels marcs jurídics nacionals d'acord amb les normes internacionals de drets humans i el Comitè de Seguretat Alimentària Mundial de Directrius sobre la governança responsable de la tinença de la terra, la pesca i els boscos (GPPI, 2015).

Per a elaborar indicadors específics, existeixen fonts a les quals és interessant acudir i que ja han sigut esmentades: els instruments internacionals que reconeixen els drets indígenes i les pròpies visions i prioritats de desenvolupament d'aquests pobles, perfilats en espais com el CDB, entre altres, i els esforços realitzats tant pel GPPI en la formulació de l'Agenda com els realitzats amb anterioritat, en concret els cinc ODM proposats per les organitzacions colombianes i el PNUD.

De la mateixa manera, val la pena recuperar el sistema de monitoratge del Fons Indígena que, encara que necessitat d'actualització, ofereix definicions, criteris i indicadors per al desenvolupament indígena, basats en nocions pròpies i en el marc de drets indígenes (FILAC, 2010). Una crítica a aquest sistema és que molts dels indicadors fan referència a l'existència de legislació, ratificació d'acords internacionals, adopció de mesures judicials i administratives i existència d'institucions competents, la qual

cosa pot donar lloc a exercicis de seguiment confusos si no es considera la distància existent entre la normativa i la seua realització efectiva (la bretxa d'implementació). Per a això, cal elaborar més indicadors relatius a aqueixa realització efectiva, perquè el sistema del Fons només es refereix a dos: l'atenció de demandes i l'execució de programes.

Es reitera que els indicadors pertinents per als pobles indígenes han de ser identificats amb la seua plena i efectiva participació. Per a això, és necessari enfortir la seua capacitat per a la producció d'informació estadística i l'ús de dades en el context de les polítiques de desenvolupament i en la implementació i seguiment dels ODS.

L'establiment de sistemes comunitaris (o "basats en la comunitat") de monitoratge i informació és una estratègia que facilita completar la recopilació de dades desagregades i la construcció d'indicadors. La recopilació de dades mitjançant aquesta metodologia permet mesurar el nivell d'implementació dels ODS en la comunitat, així com les discrepàncies en comparació amb altres seccions de la població nacional, i així es poden documentar les bretxes i els patrons de discriminació.

El monitoratge comunitari, també anomenat participatiu, voluntari o comunitari participatiu, és un instrument de participació social en què les comunitats locals o indígenes col·laboren activament en la supervisió d'assumptes de la seua realitat que els afecten.

Es realitza de manera periòdica per a valorar el que està passant en alguns temes o aspectes que interessa revisar per a prendre decisions -en això es diferencia de l'avaluació-, i implica la participació de persones locals que no compten amb capacitació professional especialitzada i que tenen diferent grau de coneixement, experiència, rols socials i interessos. És un procés continu en el qual les persones locals registren sistemàticament informació sobre la seua realitat, reflexionen sobre aquest tema i prenen decisions en resposta a l'après (Evans i Guariguata, 2008: 10).

Aquests autors diferencien diverses categories. En el *monitoratge local*, les persones recol·lecten i analitzen dades. Aquest tipus de monitoratge es diferencia del monitoratge professional dut a terme per experts. El *monitoratge col·laboratiu* és un procés de cerca conscient d'informació seguit per una anàlisi crítica compartida, a fi de fonamentar les decisions col·lectives que afecten la gestió. En el *monitoratge conjunt*, les comunitats i autoritats locals assumeixen la tasca amb l'objectiu d'assegurar l'aplicació de norma-

tives en forma conjunta, mitjançant responsabilitats compartides. I, en fi, les comunitats locals també poden monitoritzar les seues activitats a través de l'automonitoratge, com en el cas de la cacera, en contrast amb el monitoratge del recurs (Evans i Guariguata, 2008: 11 i 12).

Amb independència de la modalitat que s'adopte, podem indicar alguns principis perquè el monitoratge comunitari siga eficaç i complisca totalment amb els seus objectius:

- les preocupacions principals de les persones comunitàries han de quedar reflectides i prioritzades des del principi;
- ha de basar-se en formes tradicionals de participació i en estructures pròpies de gestió;
- ha d'integrar la investigació científica amb el coneixement i l'experiència local;
- les dades han de ser emmagatzemades i analitzades localment, fins i tot si això suposa una certa pèrdua de qualitat, i s'han de mantindre accessibles a les comunitats locals (Evans i Guariguata, 2008: 22);
- ha de ser sostenible a llarg termini.

7. BALANÇ ACTUAL

Hui dia, després de 6 anys d'implementació de l'Agenda 2030, els esforços realitzats han produït alguns resultats encoratjadors a Amèrica Llatina, encara que més de compromís polític que de realitats mesurables. No obstant això, aquests no es reflecteixen específicament als pobles indígenes. Les dificultats i desafiaments de la implementació dels ODS deixen al descobert les bretxes de desigualtat estructural que enfronten els pobles indígenes i la incapacitat dels Estats, quan no la seua falta de voluntat, per a incloure'ls com a agents de canvi i lideratge dels processos de desenvolupament sostenible.

El GPPI elabora informes alterns, que mostren la perspectiva dels pobles indígenes sobre l'Agenda 2030, com a resposta als Exàmens Nacionals Voluntaris de cada país que es presenten anualment en el FPAN. S'han analitzat els corresponents al 2020 i 2021, que constitueixen un balanç actualitzat dels primers anys de la Agenda¹⁰.

7.1. Deteriorament ambiental

El medi ambient natural s'està deteriorant a un ritme alarmant. L'augment de la temperatura global, els fenòmens meteorològics extrems, l'acidificació dels oceans, la descongelació de la capa de gel, la desaparició d'espècies o l'augment del nivell de la mar creixen anualment a nivells superiors als previstos. Els pobles indígenes són particularment sensibles a aquest deteriorament, per la seua dependència dels recursos dels seus territoris. Molts d'aquests pobles i comunitats locals pateixen per l'escassetat d'aigua i la baixada de rendiment dels cultius originada per l'augment de les temperatures. Particularment greu és la seua situació en relació amb la degradació dels boscos que habiten. "S'estima que un 20 % de les emissions de gasos amb efecte d'hivernacle a nivell mundial provenen de la

¹⁰ El tema tractat en el FPAN de 2020 va ser "acció accelerada i vies de transformació: realització de la dècada d'acció i lliurament per al desenvolupament sostenible". En 2021, es va tractar principalment la recuperació sostenible i resilient de la pandèmia del COVID-19 per al desenvolupament sostenible.

pèrdua de boscos. El fenomen de la desforestació avança a un ritme de 13 milions d'hectàrees cada any” (Ovalle, 2018).

Tot això es posa de manifest any rere any, amb afectacions de gravetat com les produïdes en 2020 i 2021: desforestació, intenses pluges, incendis forestals, sequeres i una intensa temporada d'huracans a Centreamèrica que afecten principalment les poblacions empobrides, com la indígena.

El Programa de Nacions Unides per al Medi Ambient (PNUMA) va indicar en la sisena edició de les Perspectives del Medi Ambient Mundial que el món no està en camí de complir els ODS, ni per a 2030 ni per a 2050, i es necessiten mesures urgents, ja que també es troben en perill les metes de l'Acord del París, i els pocs progressos aconseguits podrien ser revertits (PNUMA, 2019).

7.2. Acaparament de terres

Durant aquests anys, alguns Estats han dictat normes i implementat polítiques que han suposat la desprotecció dels territoris i els drets dels pobles indígenes en nom d'interessos nacionals, afavorint l'explotació extractiva, com en el cas de l'Equador, Colòmbia o Bolívia.

La pressió i l'acaparament de terres han aguditzat les crisi alimentària i energètica; l'augment dels preus de les matèries primeres en les últimes dècades ha incrementat la competència pels recursos naturals amb impactes significatius sobre els sistemes productius i alimentaris tradicionals dels pobles indígenes. Es calcula que una de cada tres hectàrees que els governs a Amèrica Llatina han concedit a l'explotació minera, agroindustrial o forestal se superposen amb terres de comunitats indígenes (Just, 2013).

7.3. Criminalització

L'anterior ha provocat que s'intensifique la criminalització de les persones defensores dels drets dels pobles indígenes i ambientals. Aquesta tendència ha anat en augment sobretot a Amèrica Llatina, fins al punt que la REDPI va expressar, en l'informe de 2018, la seua preocupació pel dràstic augment de les agressions, els actes de violència i les amenaces al fet que es veuen sotmesos els pobles indígenes, particularment en el context d'obres en gran escala relacionades amb les indústries extractives, les agroempreses, les infraestructures, les preses hidroelèctriques, la tala d'arbres i l'augment de la militarització (Nacions Unides, 2018). Tot això suposa un greu

revés per al compliment de l'ODS 16, dificultant la possibilitat d'accions concretes per a assegurar el respecte i protecció dels drets indígenes i l'accés a la justícia (meta 16.3).

Segons Front Line Defenders, almenys 331 persones defensores dels drets humans van ser assassinades en 2020 (287 homes i 44 dones). D'elles, el 69 % defensava els drets dels pobles indígenes, el dret a la terra i el medi ambient; el 26 % treballava específicament amb els drets dels pobles indígenes, i el 28 % va defensar els drets de les dones. Aquests assassinats es van concentrar a Guatemala (15), el Brasil (16), l'Afganistan (17), Mèxic (19), Hondures (20), Filipines (25) i Colòmbia (177). Des de 2015, la criminalització ha augmentat exponencialment a Amèrica Llatina, fins a arribar al 86 % de tots els defensors i defensores assassinades en 2020 (Front Line Defenders, 2020).

Per altra banda, Global Witness analitza exclusivament els atacs a persones defensores de la terra i del medi ambient. En 2020, es van registrar 227 atacs letals, l'any més perillós registrat per a les persones que defensen la biodiversitat i el clima. Més de la meitat dels atacs van succeir en només tres països: Colòmbia, Mèxic i Filipines. Per segon any consecutiu, Colòmbia va registrar la major quantitat d'assassinats en 2020: 65 (Global Witness, 2021).

Aquestes morts formen part d'una gamma més àmplia de violència i amenaces contra les persones defensores, que inclouen intimidació, vigilància, violència sexual, criminalització i persecució per part d'actors privats i estatals. La situació resulta especialment preocupant a Amèrica Llatina¹¹, com ho va expressar l'anterior REDPI, Victoria Tauli-Corpuz: "Aquests atacs, ja siguin físics o legals, són un intent de silenciar als pobles indígenes que s'oposen a projectes que amenacen els seus mitjans de subsistència i les seues cultures (...) Sovint, el sector privat actua de complicitat amb els governs per a desplaçar als pobles indígenes de les seues terres per qualsevol mitjà necessari per a donar pas a projectes d'infraestructura, agricultura, mineria i d'extracció" (Tauli-Corpuz, 2018).

11 La gravetat d'aquestes situacions ha fet que el Parlament Europeu demane a la Unió que s'involveu en la protecció i defensa de les i els defensors de drets humans, especialment a través de les seues delegacions, i que lluite contra la impunitat de la violació dels seus drets (sol·licituds 22 i 23) (UE, 2018).

7.4. Recessió econòmica

La reducció de la pobresa monetària a Amèrica Llatina experimenta un estancament des de 2012 (CEPAL, 2016: 60). La taxa general de pobresa va créixer en 2015 i 2016 i es va mantindre estable en 2017 (30,2 % de la població), però la proporció de persones en situació de pobresa extrema va continuar creixent (10,2 % de la població, el percentatge més alt des de 2008) (CEPAL, 2019). Particularment, els pobles indígenes i altres grups vulnerables no van ser beneficiats pel cicle de creixement econòmic de la regió (Correa, 2019), i corren el risc que s'accentue la desigualtat en el context de la crisi produïda per la pandèmia del COVID 19.

7.5. La pandèmia del COVID 19 i les seues conseqüències

Aquesta pandèmia i algunes de les mesures adoptades per a combatre-la també han suposat impactes negatius en els drets dels pobles indígenes i en el seu desenvolupament sostenible. En general, s'ha observat que la resposta a la pandèmia ha aguditzat els problemes preexistents dels pobles indígenes.

A més de donar compte d'aquesta situació, l'informe altern de 2021 mostra les iniciatives dels pobles indígenes per a enfrontar les conseqüències de la pandèmia en un context d'abandó sanitari, econòmic i social per part dels seus Estats, destacant les accions per a mantindre la seua sobirania alimentària, protegir les seues terres i recursos i millorar el seu sistema immunològic amb la medicina tradicional, així com enfortir els llaços comunitaris. “Els Pobles Indígenes tenen una visió col·lectiva de resposta en les situacions de crisi fent-li front a les seues pròpies problemàtiques econòmiques, alimentàries, de salut i violació de drets humans, des dels seus sabers i coneixement indígena (...) a través dels seus propis sistemes de governança” (GPPI, 2021: 30).

Així mateix, el GPPI denuncia que els sectors més vulnerables s'han vist afectats en major mesura:

- els pobles indígenes en aïllament voluntari, per la seua mateixa condició aïllada, compten amb sistemes immunològics molt més fràgils enfront d'agents patògens externs;
- les persones indígenes que habiten en centres urbans en la seua majoria estan situades en barris marginals, amb un menor accés a serveis bàsics d'aigua o clavegueram, entre altres;

- els pobles indígenes, els sistemes de vida originaris dels quals s'han afeblit o perdut, han canviat els seus patrons alimentosos, la qual cosa va derivar en un canvi dels seus perfils epidemiològics i l'aparició de noves malalties com la diabetis, pressió alta, disfuncions gàstriques, càncer, etc.;
- els pobles indígenes, principalment en terres baixes, enfronten la major epidèmia de dengue i malària dels últims temps, la qual cosa afecta seriosament les comunitats indígenes, per les condicions climàtiques i territorials (GPPI, 2020b: 7).

En definitiva, la pandèmia i les mesures subsegüents han suposat dificultats i reculades en la implementació dels ODS per als pobles indígenes d'Amèrica Llatina.

Durant la pandèmia va augmentar el nombre d'assassinats de líders indígenes, principalment a Colòmbia i Mèxic. Tot això impedeix avançar en la meta 16.1 (reduir significativament totes les formes de violència).

“Les quarantenes decretades com a mesura de disminució dels contagis han provocat indirectament que agents externs als territoris indígenes augmenten la pressió per l'accés als recursos naturals, amb greu afectació dels drets individuals i col·lectius dels pobles indígenes, especialment de les persones defensores dels seus drets, ja que diversos grups armats han aprofitat aquesta situació per a generar conflictes amb la idea de mantindre un control territorial i la subsegüent militarització dels territoris” (GPPI, 2021: 27).

Una clara reculada s'evidencia també en l'ODS 3, al no poder garantir una vida sana ni benestar a les comunitats indígenes, particularment a dones, xiquets i xiquetes, persones de major edat i discapacitats. En tota la regió s'ha produït la saturació dels serveis sanitaris, especialment en les zones rurals, la qual cosa ha impedit tractar altres malalties d'igual o major importància, retrocedint en la meta 3.3 (posar fi a unes certes epidèmies, les malalties tropicals i altres malalties transmissibles).

Preocupa particularment la situació dels pobles indígenes de la conca amazònica, que té un nombre de casos positius molt alt i en la qual els riscos del contagi són elevats, principalment als pobles aïllats i aquells amb sistemes immunològics més fràgils davant el COVID. La Coordinadora d'Organitzacions Indígenes de la Conca Amazònica ha sol·licitat barreres sanitàries i cercles epidemiològics, així com garantir l'atenció mèdica als

pobles de la zona (GPPI, 2021: 16).

Des de l'inici de la pandèmia, els pobles indígenes van implementar estratègies com la restricció d'entrada i eixida de les persones a les comunitats i les campanyes de prevenció i atenció basades en la medicina tradicional per a enfortir el sistema immunològic comunitari, així com el treball espiritual basat en sabers ancestrals indígenes. Per a això, es va investigar i es van intercanviar coneixements tradicionals.

Els impactes en l'ODS 2 també han sigut molt perjudicials, perquè el confinament i el tancament de vies han causat desproveïment i s'han perdut productes agrícoles al no poder comercialitzar-los, generant inseguretat alimentària per als pobles indígenes en limitar la compravenda i la barata d'aliments.

Els pobles indígenes han dissenyat diferents estratègies per a superar aquesta situació de col·lapse, augmentant l'intercanvi de productes agrícoles, una pràctica ancestral adaptada a la situació actual que, al mateix temps que mitiga la falta d'aliments, impedeix que es perda la producció excendent, assegurant la sostenibilitat dels sistemes de producció d'aliments prevista en la meta 2.4. En altres casos, s'han creat granges col·lectives o s'ha prescindit d'intermediacions per a aconseguir preus més assequibles, principalment a Mèxic (GPPI, 2021: 30-32).

La quarantena també va produir efectes negatius en l'ODS 8. La interrupció de les activitats econòmiques i la pèrdua d'ocupacions van causar un complet estancament del creixement econòmic de les zones rurals, amb l'agreujant que l'ocasió ha sigut aprofitada per persones intermediàries i acaparadores (GPPI, 2021: 25). Especialment greu per a aquest ODS ha sigut la reculada de la producció i venda d'artesanies que, a més, en disminuir les fonts d'ingrés ha dificultat la compra d'articles de primera necessitat.

Quant a l'ODS 5, "per a les Dones Indígenes, la principal afectació ha sigut la pèrdua d'ocupació, que aguditza les situacions de violència, augment de la càrrega de treball en la llar, amb la cura de familiars malalts, persones amb discapacitat, xiquets i joves que no assisteixen al col·legi pels tancaments de les escoles, sense oblidar la lluita per a protegir els territoris" (GPPI, 2021: 35).

La majoria de les escoles comunitàries i de les famílies indígenes manquen d'accés a Internet, per la qual cosa les mesures de quarantena han afectat

negativament l'educació de la infantesa indígena i al progrés de l'ODS 4. Alguns pobles han emprat les ràdios comunitàries per a pal·liar aquestes insuficiències (IWGIA-OIT, 2020: 45).

A mitjà i llarg termini, els impactes econòmics de la crisi del COVID tindran una forta repercussió en les poblacions més pobres i vulnerables. Segons la CEPAL (2020), la caiguda del 9,1 % del producte intern brut i l'increment de la desocupació fins al 13,5 % augmentaran en 28,5 milions el nombre de persones afectades per la pobresa extrema, afectant un total de 96,2 milions de persones a Amèrica Llatina. És probable que, com a manera d'obtenir recursos amb què fer-li front, la crisi provoqui un augment dels deutes externs i que s'exacerbi l'explotació dels recursos naturals. Segons el GPPI, la crisi afectarà tots els plans i programes nacionals, i és possible que es reformulen les polítiques actuals, la qual cosa implicaria la reducció de les metes proposades i els recursos compromesos, veient-se afectades les comunitats més vulnerables (GPPI, 2020b).

7.6. L'eixida de la crisi

Ja durant la pandèmia, els plans de reactivació econòmica d'alguns governs van deixar a un costat les salvaguardes socials i ambientals, prioritzant projectes de desenvolupament que danyen el medi ambient i als pobles indígenes en nom d'un suposat ben nacional superior. Com a resultat, s'ha constatat una intensificació dels interessos econòmics privats a explotar els territoris indígenes, i, lluny de protegir els pobles indígenes enmig de la pandèmia, els governs han donat suport a aqueixos interessos (GPPI, 2021: 28).

Un exemple d'aquesta actitud és el colombià. Durant l'emergència sanitària s'han adoptat algunes mesures que tenen un impacte regressiu en la garantia dels drets territorials. "Davant les repercussions econòmiques derivades de les mesures d'aïllament obligatori, així com les dimensions de la caiguda del preu internacional del petroli en l'últim mes i la pressió directa per part empresaris i gremis, el govern nacional ha adoptat mesures tendents a accelerar l'economia, activitats extractives i d'infraestructura que afecten directament els territoris de pobles indígenes confinats i els ha exposats a un risc addicional als prèviament existents.

L'acceleració de diversos projectes va portar a l'intent d'instaurar la consulta prèvia virtual que a més va ser recolzada per importants empresaris

del sector miner i de palma, entre altres, els quals van enviar una carta al president en la qual van sol·licitar considerar l'aprovació de procediments abreujats per a temes que hui frenen el desenvolupament, com són els tràmits de regalies, de consulta prèvia i llicències ambientals, perquè s'augmente i accelere la productivitat en els sectors estratègics de desenvolupament econòmic del país” (ONIC, 2020).

Aquests antecedents són preocupants, perquè semblen marcar la línia dels plans de recuperació econòmica postpandèmia del COVID-19.

“Els Estats i les grans empreses estan portant la seua mirada als territoris indígenes on es troben la majoria dels recursos naturals i biodiversitat del món; i veient-les com si foren la resposta a la crisi econòmica actual. Les organitzacions indígenes temen que aquests plans de reactivació tinguen efectes negatius en els seus territoris (desforestació, contaminació, desastres ambientals) i destruïsquen els seus mitjans de vida, portant més conflictes, empobriment i desigualtat.”

GPPI, 2021: 34, 43

Davant aquesta possibilitat, les organitzacions indígenes reclamen l'establiment de programes de reconstrucció que donen suport als seus mitjans de vida tradicionals, les seues economies i la subsistència de les seues comunitats. Les polítiques han d'anar dirigides a reforçar als pobles indígenes per a recuperar el que s'ha perdut durant la pandèmia. El sentit del FPAN de 2021 és precisament tornar al punt de partida per a avançar en el desenvolupament sostenible, la qual cosa, en el cas dels pobles indígenes, significa atendre les seues cosmovisions i els seus plans de desenvolupament propi. Si el que s'intenta és una recuperació i un creixement econòmic basats en l'extracció i explotació dels recursos, això pot significar un pas arrere i exacerbar les condicions de la violació dels drets indígenes i la seua falta de desenvolupament propi.

En aquest sentit s'ha manifestat l'actual REDPI, J. F. Calí Tzay: “Molts pobles indígenes depenen per al seu manteniment i supervivència d'ecosistemes fràgils. Tenint en compte que ja estan amenaçats pel canvi climàtic, la reducció de la protecció del medi ambient en nom de la promoció de la recuperació econòmica tindria un impacte desproporcionat als pobles indígenes. La pandèmia ha de ser una ocasió per a un canvi transformador, que entre altres coses pose fi a la sobreexplotació dels recursos naturals i a les emissions que contribueixen al calfament global, i corregisca la

creixent desigualtat socioeconòmica existent en les nacions i entre elles” (NU, 2020: 27).

Per tot això, el GPPi insta els Estats a prendre en consideració les següents recomanacions:

- establir programes de recuperació econòmica per als pobles indígenes que integren les seues pròpies visions del desenvolupament;
- realitzar accions concretes interculturals amb perspectiva indígena basades en les seues experiències resilients durant la pandèmia, perquè aquestes constitueixen un camí adequat per al desenvolupament sostenible a la regió;
- abstenir-se de crear legislacions o aprovar projectes extractius en territoris indígenes en aquests moments de la pandèmia, així com de desallotjar de manera forçada a les persones indígenes dels seus territoris.

En síntesi, la pandèmia del COVID-19 i la consegüent crisi econòmica, a les quals se sumen els conflictes armats i el canvi climàtic, estan revertint els avanços reeixits amb molt d'esforç en la reducció de la pobresa i els nivells de prosperitat compartida. La lluita contra la pobresa ha patit el seu pitjor revés en dècades després de més de 20 anys de progressos. L'objectiu de posar fi a la pobresa extrema per a 2030, que ja es trobava compromès abans de la pandèmia, hui resulta inassolible sense una acció ràpida, significativa i sostinguda, i l'objectiu de promoure la prosperitat compartida, això és, augmentar els ingressos del 40 % més pobre en cada país, serà molt més difícil d'aconseguir (Banc Mundial, 2020).

7.7. Les organitzacions indígenes davant el procés d'implementació

Com s'ha vingut assenyalant al llarg de l'estudi, el GPPi és el mecanisme de participació dels pobles indígenes a nivell internacional en l'Agenda 2030. En la fase preparatòria, el grup va ser coordinat per dos socis organitzadors, la Fundació Tebtebba (Centre Internacional d'Investigació de Polítiques d'Educació de Pobles Indígenes) de Filipines i el Consell Internacional de Tractats Indis. Per a mantindre la seua incidència en la implementació de l'Agenda, es va acordar establir una secretaria tècnica que possibilitara mantindre la comunicació i l'intercanvi d'informació amb les organitzacions indígenes de tot el món, creant en 2017 el Comitè de coordinació global del GPPi, que engloba a 63 d'aquestes organitzacions. Així mateix, el grup ha desenvolupat un pla de gestió per al període 2018 - 2021.

El GPPi ha realitzat els principals balanços de la implementació dels ODS tocant als pobles indígenes, a vegades en coordinació amb el FILAC i IW-GIA, amb els qui ha realitzat informes sobre la implementació dels ODS a Amèrica Llatina des de la visió d'aquests. A més de l'informe altern global de cada any, en la web del GPPi¹² es poden trobar els informes indígenes paral·lels als nacionals voluntaris d'alguns països llatinoamericans, realitzats malgrat la seua escassa participació en els espais d'implementació dels ODS.

A més d'aquests informes, el GPPi ha dut a terme altres accions per a fomentar la participació dels pobles indígenes en la implementació i seguiment dels ODS, entre elles les següents:

- disseminació i difusió d'informació sobre els processos i activitats relacionats amb l'Agenda 2030 i els ODS;
- creació, a l'octubre de 2017, d'un grup regional de representants indígenes que es reuneix periòdicament per a socialitzar la informació relacionada amb el procés de l'Agenda 2030 a nivell regional i internacional, el qual s'està consolidant.

12 <https://www.indigenouspeoples-sdg.org/index.php/english/all-resources/ipmg-position-papers-and-publications/ipmg-reports/national-regional-reports>.

Amb suport del GPPI, les organitzacions indígenes han participat en el FPAN per a incidir i proposar recomanacions pertinents en la implementació dels ODS.

D'altra banda, el FPCI, el mandat del qual és examinar les qüestions indígenes en el context de les atribucions del ECOSOC relatives al desenvolupament econòmic i social, la cultura, el medi ambient, l'educació, la salut i els drets humans, ha vist reforçat el seu paper en relació amb el seguiment temàtic dels progressos referits als pobles indígenes en el marc de l'Agenda 2030.

Un altre exemple dels esforços realitzats a Amèrica Llatina ha sigut la Ruta Iberoamericana de Pobles Indígenes, convocada i coordinada pel FILAC, que va tindre com a objectiu promoure un espai de diàleg entre governs i representants dels pobles indígenes per al compliment de la DNUDPI, tenint en compte l'Agenda 2030.

A nivell nacional, les organitzacions representatives fan esforços per participar en els espais d'implementació dels ODS, però no és tasca senzilla. No s'observen facilitats institucionals ni un acompanyament suficient. En els nivells subnacionals, falta informació adequada sobre l'Agenda 2030 i l'impacte dels ODS en les polítiques locals de desenvolupament.

Encara que els països d'Amèrica Llatina i el Carib s'han dotat de mecanismes nacionals de coordinació per a la implementació i seguiment de l'Agenda 2030, els indígenes no han tingut una participació activa en el disseny dels instruments definits pels Estats ni han sigut consultats de manera sistemàtica.

En prioritzar els ODS que es treballaran a nivell nacional, es poden perpetuar les polítiques de desenvolupament insostenible i excloure als pobles indígenes d'aquestes. Per exemple, en el cas de Colòmbia, l'Estratègia per a la implementació dels ODS (CONPES 3918, Departament de Planificació Nacional) no recull en les seues prioritats la meta 2.3., referida a millorar la productivitat agrícola i els ingressos dels productors d'aliments en xicoteta escala, entre els quals es troben els pobles indígenes, i que contempla entre les mesures l'accés segur i equitatiu a la terra. És a dir, que exclouria una de les dues metes globals que esmenten de manera específica als pobles indígenes i una de les mesures més urgents, l'accés a terres productives, de les quals manquen gran part d'aquests (Betancur, 2017).

Fins al 2021, 28 països de la regió havien presentat Informes Nacionals Voluntaris, encara que pocs d'ells inclouen de manera explícita i sistemàtica als pobles indígenes. En el 2016, dels 22 països que van presentar informe només set van fer referència a la situació dels pobles indígenes. La participació d'aquests en el FPAN continua sent un desafiament degut a la falta d'accés a la informació, espais per a la participació plena i efectiva i recursos pertinents (FILAC, 2018).

7.8. Avanços en la desagregació de dades i la construcció d'indicadors específics

La falta de dades desagregades per grups ètnics continua sent una gran deficiència de la implementació de l'Agenda 2030. Encara que alguns països han inclòs la variable ètnica en els seus censos, uns altres no ho han fet. I els que han incorporat el criteri d'autoidentificació indígena encara no han desglossat les dades utilitzant aquest criteri. És a dir, segueix sense disposar-se de dades desagregades sobre el nombre de persones indígenes en els indicadors dels ODS. Per exemple, per l'ODS 1 i fins a 2018, només Mèxic i Panamà havien realitzat estimacions sobre la pobresa dels pobles indígenes.

El desconeixement de la situació real dels pobles indígenes es tradueix en la falta de polítiques i accions específiques enfocades a complir amb els ODS en els territoris indígenes. Les polítiques segueixen sense atendre les necessitats dels pobles indígenes ni les seues propostes de desenvolupament.

Per a Correa, una dificultat específica per a l'avanç de les polítiques de superació de la pobresa dels pobles indígenes i la població afrodescendent d'Amèrica Llatina és una insuficient evidència estadística: és necessari “millorar la disponibilitat, qualitat i representativitat de les estadístiques oficials nacionals per a avançar en l'elaboració de polítiques, basades en evidència, orientades a ampliar l'accés a oportunitats per part dels ciutadans indígenes i afrodescendents en situació de pobresa” (Correa, 2019: 15).

El desglossament de dades per a aquesta població exigeix una sistematització per part de les institucions oficials d'estadística. Malgrat les peticions de la pròpia Agenda per a obtindre dades desglossades de qualitat accessibles, oportunes i fiables per a ajudar a mesurar els progressos i assegurar que ningú es quede arrere (paràgraf 48), a la meta 17.19 (donar suport

a la creació de capacitat estadística als països en desenvolupament) i a les bones intencions manifestades sobre aquest tema en el paràgraf 76, la veritat és que, malgrat uns certs avanços, això encara no ha ocorregut.

Davant aquestes manques, els pobles indígenes han desplegat esforços per a esmenar la seua invisibilitat en els ODS, les seues metes i indicadors. Per a això, han començat a desenvolupar indicadors complementaris.

Així, el GPPI (2015) va elaborar una proposta d'indicadors relativa a l'harmonització dels ODS amb els drets dels pobles indígenes, específicament en matèria de drets territorials, ocupacions tradicionals, educació, legislació discriminatòria, participació, accés a la justícia i salut. Més endavant, la CEPAL i el FILAC van realitzar una relectura de les metes dels ODS 1, 2, 5, 6, 9, 13, 14, 15 i 16 des de la perspectiva dels drets territorials dels pobles indígenes, que va des de l'individual fins al col·lectiu, amb especial èmfasi quant a l'accés a la propietat i el control de la terra i els recursos naturals (CEPAL-FILAC, 2020: 17, 18, 169).

Però la iniciativa més important ha sigut la del Navegador Indígena¹³.

El Navegador Indígena és un portal en línia que proporciona accés a un conjunt d'eines desenvolupades per i per als pobles indígenes. En ell es reuneixen dades que poden ser utilitzades pels pobles indígenes per a defensar els seus drets i supervisar sistemàticament el nivell de reconeixement i aplicació d'aqueixos drets. Amb les seues eines poden monitoritzar la implementació de la DNUDPI, els principals convenis de drets humans, pel que fa als pobles indígenes, i els resultats de la CMPI de 2014.

El Navegador Indígena és una iniciativa de col·laboració realitzada per un consorci de set socis, amb el suport de la Unió Europea: Àsia Indigenous Peoples Programme (AIPP), Forest Peoples Programme (FPP), Organització Internacional del Treball (OIT), International Working Group on Indigenous Affairs (IWGIA), Tebtebba Foundation, el GPPI i l'Institut Danés de Drets Humans.

“Mitjançant l'ús del Navegador Indígena, les organitzacions i comunitats indígenes, els responsables, les ONG i els periodistes poden accedir a eines i recursos gratuïts basats en dades actualitzades generades per la comunitat. En documentar i informar sobre les seues pròpies situacions, els pobles indígenes

poden millorar el seu accés a la justícia i al desenvolupament i ajudar a documentar la situació dels pobles indígenes a tot el món” (IWGIA, 2020: 703).

La Comissió d'Estadística de les Nacions Unides va recomanar en 2017 que els sistemes nacionals d'estadística estudiaren maneres d'integrar noves fonts de dades en els seus sistemes (NU, 2017a). En aquest sentit, els pobles indígenes estan treballant la supervisió comunitària o monitoratge comunitari, una manera de generar les dades necessàries per a completar les llacunes d'informació i obtenir les proves que es requereixen per a una ferma aplicació dels ODS. Es tracta d'una de les estratègies que ha usat el Navegador Indígena per a dissenyar els indicadors pertinents als pobles indígenes.

Per a incloure indicadors dels ODS en el Navegador Indígena, s'han seguit tres criteris:

- la rellevància de l'indicador per a supervisar aspectes clau dels drets i el desenvolupament dels pobles indígenes;
- la viabilitat que els pobles indígenes generen dades basades en l'indicador (mitjançant el monitoratge comunitari);
- i la probabilitat que algunes oficines nacionals d'estadística hagen generat dades desglossades sobre pobles indígenes basant-se en l'indicador, perquè aquesta és la manera en què es poden extrapolar les dades reeixides a través del monitoratge comunitari.

El Navegador ha usat dos tipus de qüestionaris: un nacional, que mesura el compromís i els esforços dels Estats respecte a la implementació dels drets i el desenvolupament dels pobles indígenes, i un altre comunitari que mesura els resultats reals experimentats pels pobles indígenes.

Encara que inicialment dissenyat per a fer seguiment al compliment de drets, el Navegador Indígena ha adaptat la seua metodologia per a monitoritzar els ODS. Per a això, ha creat la *matriu de desenvolupament sostenible dels pobles indígenes*, un instrument que empra les dades recopilades per a monitoritzar la DNUDPI per a fer el mateix en relació a la implementació dels ODS, il·lustrant així els estrets vincles entre aquests objectius i els drets dels pobles indígenes. La matriu de desenvolupament sostenible mostra els vincles entre les metes dels ODS i els articles de la Declaració, proporcionant una orientació per a tots els planificadors del desenvolupament sobre com aconseguir el desenvolupament sostenible dels pobles indígenes tenint com a guia del mateix els seus drets, i mesurar l'assoliment

d'aqueixos ODS a partir de la DNUDPI. Es tracta, per tant, d'un instrument imprescindible dins de les estratègies establides pels pobles indígenes per a incorporar les seues visions i models de desenvolupament en els ODS.

8. APORTACIONS DELS POBLES INDÍGENES AL DESENVOLUPAMENT SOSTENIBLE

L'aportació dels pobles indígenes al desenvolupament sostenible és d'una importància cabdal. Les indígenes són les úniques experiències de desenvolupament sostenible verificables en l'actualitat. En paraules de l'anterior REDPI, Victoria Tauli-Corpuz, “nosaltres som els qui vivim en les àrees més netes, diverses i millor conservades en el món degut a la nostra manera de vida amb poques emissions de carboni i amb un maneig sostenible i sustentable dels recursos. Nosaltres hem aconseguit mantindre el nostre territori per a les generacions futures i la nostra manera de vida i les nostres contribucions no estan sent reconegudes” (NU, 2017b).

La sostenibilitat del territori indígena, l'ús sostenible dels recursos, és una realitat històrica dels pobles indígenes. De fet, el motiu pel qual els seus territoris estan actualment en el punt de mira de les indústries extractives és perquè es tracta dels últims reductes del planeta amb abundància de recursos naturals. Mentre que per a la societat occidental el desenvolupament sostenible és una desiderata, un projecte esbossat en una sèrie de polítiques que encara no s'ha aconseguit fer realitat, per als pobles indígenes és la característica principal de la seua economia i la seua manera de vida.

“Hui més que mai resulta clar que tindre societats saludables, economies resilients, dependrà més de solucions basades en la naturalesa. Els desafiaments globals que enfrontem requereixen una acció urgent i col·lectiva, on els pobles indígenes poden contribuir a través dels seus coneixements i innovacions tecnològiques. Existeixen experiències on els pobles indígenes han demostrat que poden gestionar positivament la conservació de la biodiversitat, la disminució de degradació de la terra i la reducció dels efectes negatius que produeix el canvi climàtic”

Ja en la CMPI (2014), els Estats reconeixien aquesta important contribució dels pobles indígenes:

- paràgraf 34. Encoratgem als governs al fet que reconeguen la important contribució dels pobles indígenes a la promoció del desenvolupament sostenible a fi d'aconseguir un just equilibri entre les necessitats econòmiques, socials i ambientals de les generacions presents i futures i la necessitat de promoure l'harmonia amb la naturalesa per a protegir el nostre planeta i els seus ecosistemes, als quals en múltiples països i regions es denomina *Mare Terra*;
- paràgraf 35. Ens comprometem a respectar les contribucions dels pobles indígenes a l'ordenació dels ecosistemes i el desenvolupament sostenible, inclosos els coneixements acumulats a través de l'experiència en la caça, la recol·lecció, la pesca, el pasturatge i l'agricultura, així com les seues ciències, tecnologies i cultures;
- paràgraf 36. Confirmem que els coneixements i les estratègies dels pobles indígenes per a conservar el seu entorn s'han de respectar i tindre's en compte quan definim els enfocaments nacionals i internacionals per a mitigar el canvi climàtic i adaptar-nos a ell.

Unes aportacions que també el GPPI ha posat en relació: “coneixements ancestrals, les innovacions i les pràctiques tradicionals dels Pobles indígenes per a la conservació i la utilització sostenible de la diversitat biològica, així com el desenvolupament de les diferents modalitats col·lectives de les economies indígenes” (GPPI, 2020a: 7).

Quan els territoris indígenes reuneixen una sèrie de condicions, es pot parlar de *territoris indígenes de conservació i àrees conservades per comunitats locals* (TICCA, per les seues sigles en anglés)¹⁴.

Els TICCA comprenen llocs, territoris, paisatges terrestres i marins i llocs sagrats administrats i manejats per pobles indígenes i comunitats locals. Són experiències concretes i exitoses de conservació d'una gran varietat d'ecosistemes, hàbitats, espècies i recursos genètics, que mantenen les funcions de l'ecosistema i proporcionen connectivitat ecològica. Particularment, són reeixides en la conservació d'espècies en vies d'extinció i protegeixen la vida silvestre amenaçada.

¹⁴ Segons la Unió Internacional per a la Conservació de la Naturalesa, quan alberguen ecosistemes naturals o modificats amb biodiversitat, serveis ambientals i valors culturals conservats pels pobles indígenes o comunitats locals d'acord amb les seues pròpies normes.

Els TICCA presten serveis ambientals no sols als seus habitants, sinó a la societat en general, per la seua gestió i conservació dels recursos hídrics i de les reserves de carboni forestal. La conservació dels boscos en territoris indígenes redueix les taxes d'emissió de carboni, mitgant els efectes del canvi climàtic.

Els TICCA contribueixen a satisfer les necessitats de les comunitats que les habiten, assegurant a milions de persones a tot el món la satisfacció de les necessitats d'aigua, menjar, energia, medicina, abric, farratge, ingressos, recreació, espiritualitat, oci, cultura i prevenció de desastres.

Els TICCA estan dissenyats per a mantindre els recursos essencials per a la subsistència durant moments de gran necessitat i crisi ecològica, com els que es viuen. Són, per això, més resilients que les àrees protegides oficials. Per als pobles indígenes, ofereixen un fonament concret de la identitat cultural i l'orgull de formar part d'un poble, així com la possibilitat de complir amb les seues obligacions de custodis, guardians i cuidadors de la Mare Naturalesa.

Els TICCA contribueixen als objectius i polítiques de conservació dels Estats, permeten l'arrelament del coneixement ancestral dels recursos naturals, aportant a la conservació i al desenvolupament sostenible el capital humà (el coneixement com un bé col·lectiu i acumulatiu) i el capital social (les relacions comunitàries i l'existència de normes d'accés i ús) de les societats que les habiten.

Els TICCA són espais d'exercici dels drets dels pobles indígenes, i reconèixer-los i secundar-los és una obligació per als Estats. A més, l'exercici de l'autonomia indígena i l'aplicació de les normes d'ús i accés als recursos garanteixen el govern de territoris on no arriben les institucions oficials.

Les aportacions econòmiques

La conservació que es produeix en els TICCA (conques, bosc, agrobiodiversitat) es basa en elements naturals i coneixements tradicionals amb baixos inputs externs. És, per tant, més barata i eficaç, sobretot com a inputs per a l'agroecologia. D'altra banda, els serveis ambientals que ofereixen a la societat en general (recursos hídrics, captura de carboni, connectivitat de paisatges, etc.) són susceptibles de valoració econòmica, el resultat de la qual jugarà a favor del seu reconeixement i suport.

Entenem per “beneficis socioeconòmics dels boscos” els derivats de la satisfacció de les necessitats bàsiques i l'augment de la qualitat de vida de les persones, tant de les comunitats locals que habiten els territoris com de la resta de la societat nacional i mundial. Aqueixos beneficis es produeixen pel consum de béns i serveis ambientals i pels ingressos i ocupació que generen. Els ingressos es poden mesurar, però els béns i serveis dels boscos es mesuren difícilment. Algunes estimacions aproximatives sobre els beneficis dels boscos ens ofereixen les següents dades:

- dendro-energia com a font energètica: satisfan al 12 % de la població mundial; suposen el 13 % del subministrament total d'energia a Amèrica Llatina i proveeixen a 90 milions de persones a Europa i Amèrica del Nord;
- habitatge: cobreixen les necessitats de 1300 milions de persones, el 18 % de la població mundial;
- seguretat alimentària: proporcionen productes directes i llenya per a cuinar al 40 % de la població dels països de l'anomenat Tercer Món;
- salut: no hi ha una estimació, però les plantes medicinals cobreixen les necessitats de la gran majoria de la població mundial;
- ocupació: el sector forestal ocupa formalment 13 milions de persones i informalment a 41 milions de persones en el món.

Font: Deocón, 2016

Lluny de ser un obstacle per al desenvolupament, els pobles indígenes poden aportar elements de sostenibilitat que cap altre actor està en capacitat de fer: poden assegurar la utilització de recursos naturals i el benefici econòmic dels mateixos sense posar en risc a les futures generacions.

8.1. Recursos culturals per al desenvolupament

Aspectes de les formes de vida indígenes, com la medicina tradicional, l'economia solidària o la democràcia comunitària constitueixen inputs importants per al desenvolupament sostenible.

Sense la consideració de les cultures i cosmovisions indígenes, no és possible comprendre les seues aportacions al desenvolupament sostenible. La relació dels pobles indígenes amb la naturalesa revist caràcter sagrat, de pertinença. Els seus diferents elements no poden ser objecte de propietat ni tenen la consideració de mercaderia. Els pobles indígenes consideren que és la seua responsabilitat i obligació cuidar de la naturalesa i assegurar l'equilibri entre els seus diferents components. Les cultures i valors dels pobles indígenes i els seus coneixements i innovacions constitueixen un recurs invaluable per a enfrontar els actuals problemes de sostenibilitat a nivell planetari.

Els pobles indígenes han conservat la naturalesa durant milers d'anys, mentre han viscut amb ella, d'ella, en ella. No fora d'ella, ja siga física o culturalment. Això implica que la conservació indígena exigeix alguna cosa més que la conservació oficial. Exigeix un tipus de relació de respecte, de pertinença, espiritual, una relació personalitzada, ja siga de persones concretes o del col·lectiu, de la comunitat. En les societats dominants, els esforços de conservació són bàsicament ideològics i polítics, en el sentit que brinden una justificació teòrica i racionalitzada, i esforços tècnics. Poc pot demostrar la societat occidental quant a desenvolupament sostenible a part de bones intencions, plans sempre posposats i mala praxi. Les pràctiques indígenes de conservació inclouen coneixements, experiències, institucions comunitàries de conservació i espiritualitat. I exigeixen conservar aqueixa especial relació o recuperar-la quan s'ha perdut, i enfortir-la si s'ha afeblit o està amenaçada. Si aqueixa relació no es cuida, desapareix. I si desapareix, ho fa també l'efectivitat de les polítiques de conservació indígenes. La societat occidental pot aportar tècnica, i això és molt valuós, però no és suficient (Deocón, 2016).

8.2. Aportacions a la salut

L'equilibri i la conservació dels territoris indígenes biodiversos ajuden a protegir el planeta, prevenint el desenvolupament de virus i malalties i augmentant la seguretat alimentària. A més, els pobles indígenes disposen

d'una diversitat de recursos terapèutics naturals de fàcil accés i baix cost. En llocs de difícil accés per al model hegemònic de salut, la medicina tradicional és un primer front d'atenció que augmenta la cobertura del sistema de salut i gaudeix d'un alt grau d'acceptació per la població local. I això no sols per a les poblacions indígenes, sinó per a les comunitats locals pròximes (Almáciga, 2020).

8.3. Aportacions a la producció agrària

Una estratègia productiva indígena és la diversificació. La diversificació ajuda a reduir el risc de pèrdua per plagues i variacions del clima, al no apostar tot a un o dos productes, i permet comptar amb excedents per a l'intercanvi entre comunitats i la comercialització, sense dependre d'això per a la seua subsistència. Això és possible perquè disposen d'una riquesa de sistemes de producció i aliments agrícoles (germoplasma de la biodiversitat cultivada), cultius locals i llavors.

No és d'estranyar, en conseqüència, que la CMPI destacara “la importància de la contribució que els pobles indígenes poden fer al desenvolupament econòmic, social i ambiental per mitjà de les pràctiques agrícoles tradicionals sostenibles, inclosos els sistemes tradicionals de subministrament de llavors” (paràgraf 26).

No obstant això, factors externs han desprotegit a les comunitats indígenes, entre ells les agressions territorials, la contaminació i el desplaçament forçat, que han suposat la disminució de la capacitat de produir els seus aliments.

8.4. Aportacions de les dones indígenes al desenvolupament sostenible

Les dones indígenes tenen un paper central en les activitats productives diversificades: són productores d'aliments, sostenen les institucions econòmiques de reciprocitat i són protagonistes molt destacades de la conservació ambiental i la transmissió dels coneixements tradicionals claus per a la sostenibilitat.

La Comissió de la Condició Jurídica i Social de la Dona (CSW), una instància orgànica de l'ECOSOC, va adoptar en la 56ª Sessió la Resolució *Mujeres indígenas: agentes claves en la erradicación de la pobreza y el hambre*. En ella reconeixen l'avanç en el reconeixement dels drets de les dones

indígenes, a partir de la Conferència de Nacions Unides sobre dones de Pequín, la Convenció sobre l'Eliminació de Totes les Formes de Discriminació contra la Dona, la DNUDPI i la Resolució 49/7 del mateix csw. I, no obstant això, s'observa en moltes comunitats indígenes un procés de *feminització de la pobresa*, dificultats en l'accés de les dones als recursos i un creixent problema de violència de gènere.

8.5. Els pobles indígenes i el canvi climàtic

En el context de l'ODS 13, els pobles indígenes enfronten una situació asimètrica i inequitativa, ja que, encara que contribueixen molt poc a les emissions de gasos d'efecte d'hivernacle, constitueixen un dels grups més vulnerables als seus efectes, atès que se situen en àrees geogràfiques més exposades als fenòmens climàtics extrems i tenen menys recursos per a desenvolupar accions d'adaptació (CEPAL, 2018).

Segons la CEPAL i el FILAC, “frenar la desforestació i la degradació forestal és una de les mesures fonamentals per a enfrontar no sols la pèrdua de la biodiversitat, sinó també el canvi climàtic. Per a això, la inclusió dels pobles indígenes és clau, encara que es materialitza escassament”. Les taxes de desforestació dins dels boscos comunitaris que compten amb un sòlid reconeixement jurídic i estan sota protecció governamental són radicalment més baixes que les registrades en els boscos situats fora d'aquestes àrees. “La informació disponible per a Amèrica Llatina indica que els boscos de propietat col·lectiva emmagatzemen el 39 % del total de carboni. Els boscos col·lectius al Brasil emmagatzemen el 34 % del carboni d'Amèrica Llatina i, juntament amb els boscos col·lectius existents a Mèxic, Colòmbia, Veneçuela i el Perú, emmagatzemen el 82 % del carboni de la regió” (CEPAL-FILAC, 2020: 267).

Els pobles indígenes han definit una agenda sobre Canvi Climàtic relacionada amb els recursos naturals, els boscos, l'aigua, el sòl, la biodiversitat, incidint en espais nacionals i internacionals i aportant a les polítiques que volen enfrontar aquest problema global. D'aquesta manera, han expressat en reiterades ocasions que tenen la capacitat de passar de ser víctimes a agents de canvi (OIT, 2018).

Un pas en el reconeixement de la importància de la participació indígena va quedar plasmat en els Acords de París, la Convenció Marc sobre el Canvi Climàtic (COP 21) de 2015, que contempla la necessitat d'articular la infor-

mació científica amb els coneixements tradicionals dels pobles indígenes. Per a això, es va establir la Plataforma de Comunitats Locals i Pobles Indígenes, que pretén enfortir la col·laboració entre aquests i els Estats. Aquesta plataforma pretén promoure l'intercanvi d'experiències i millors pràctiques amb l'objectiu d'aplicar, reforçar i protegir els coneixements tradicionals, així com les tecnologies, les pràctiques i els esforços de les comunitats locals i els pobles indígenes per a respondre al canvi climàtic, tenint en compte el consentiment lliure, previ i informat dels posseïdors d'aquests coneixements, innovacions i pràctiques. En segon lloc, contribueix al foment de les capacitats d'aquests actors, indígenes i locals, per a fer possible la seua participació en el procés de la Convenció i enfortir la seua actuació en la pròpia plataforma i entre ells. Finalment, facilita la integració dels diversos sistemes d'aquests sabers aplicats en la formulació i execució de les mesures, els programes i les polítiques nacionals i internacionals, respectant els drets i interessos de les comunitats locals i els pobles indígenes.

Una nova i important aportació dels pobles indígenes va tindre lloc en 2019 durant la Cimera d'Acció Climàtica. El Fòrum Internacional dels Pobles Indígenes sobre el Canvi Climàtic, establert en 2008 per a la participació indígena en els processos de la CMNUCC, va aprovar una sèrie de compromisos per a col·laborar amb els Estats i la societat civil, continguts en una Iniciativa Mundial dels Pobles Indígenes de cara a la Cimera d'Acció Climàtica del Secretari General de les Nacions Unides (FIPICC, 2019). En resum, els pobles indígenes van proposar la implementació de plans holístics que protegiren la diversitat biocultural, assegurant la inclusió dels sectors marginats. La mesura s'havia d'acompanyar d'accions que permeteren el desenvolupament d'energies renovables i asseguraren els drets indígenes a les terres, territoris i recursos, a la lliure determinació i al consentiment lliure, previ i informat.

Segons el Fòrum, amb aquestes accions no sols s'aconseguiria protegir més terres, recursos i territoris, contribuint a la diversitat biocultural i a la reducció de les emissions de carboni, sinó, també, les maneres de vida tradicionals dels pobles indígenes, la sobirania alimentària i hídrica i la transmissió cultural. Així mateix, s'enfortiria la resiliència i adaptació climàtica dels pobles indígenes, augmentant l'eficàcia sobre el terreny de les seues solucions. I, en fi, es fomentarien solucions climàtiques eficaces utilitzant els sistemes de coneixements dels pobles indígenes en combinació amb els coneixements científics.

La posada en pràctica d'aquestes alternatives requeria que els Estats, els agents econòmics i la societat civil assumiren els següents compromisos:

- aplicació plena i efectiva de la DNUDPI;
- cessament de la criminalització dels pobles indígenes i accés efectiu a la justícia;
- participació plena i efectiva en totes les accions climàtiques;
- fort compromís global per a mantindre el calfament global per davall de 1,5.°C;
- suport financer per a la implementació d'un Pla d'Acció Climàtica dels Pobles Indígenes;
- accés a informació rellevant i assegurar la desagregació de dades que reflectisquen adequadament les condicions i contribucions dels pobles indígenes a la mitigació i adaptació al canvi climàtic.

Durant la presentació de la iniciativa, que va tindre lloc a Nova York al setembre de 2019, el Cap Howard Thompson, líder mohawk, va declarar: “Vull ser un bon avantpassat. Els compromisos dels pobles indígenes amb l'acció climàtica asseguruen que estiguem pensant en les set generacions esdevenidores” (AIPIN, 2019). Feia referència a una llei de la Confederació Iroquesa¹⁵ per la qual cada decisió que es pren en relació amb el territori i els recursos es fa pensant que les set generacions posteriors podran disposar d'ells en les mateixes condicions actuals. Amb diferents formulacions o implícitament, aquest principi regeix per a tots els pobles indígenes del planeta.

8.6. Els pobles indígenes i la gestió de la biodiversitat

Les aportacions dels pobles indígenes en matèria de biodiversitat són molt rellevants. Més del 80 % de l'àrea ocupada per pobles indígenes conté boscos (330 milions d'hectàrees), de les quals 173 pertanyen a la categoria de *boscos intactes*. En el seu conjunt, les àrees ocupades per grups indígenes representen un 35 % de l'àrea forestal d'Amèrica Llatina (FAO-FILAC, 2021).

Ja l'Agenda 21, acordada en la Cimera de la Terra de 1992 (capítol 26),

¹⁵ La Confederació Iroquesa o Lliga de les Sis Nacions està conformada per sis pobles indígenes (cayuga, mohawk, oneida, onondaga, seneca i tuscarora) que habiten en el nord dels Estats Units (Nova York) i en el sud del Canadà.

reconeixia aquesta contribució i preveia l'enfortiment del paper de les poblacions indígenes i les seues comunitats en el desenvolupament sostenible.

En 2010, la Conferència de les Parts del CDB va adoptar el Pla Estratègic per a la Diversitat Biològica 2011-2020 i les Metes d'Aichi per a la Diversitat Biològica, que contenen 20 metes orientades a abordar les causes polítiques i socials subjacents de la pèrdua de diversitat biològica. Dos són les metes prioritàries per als pobles indígenes que s'han de considerar en els ODS 14 i 15:

- meta 11: conservació de zones marines i terrestres de particular importància per a la diversitat biològica i els serveis dels ecosistemes per mitjà de sistemes d'àrees protegides;
- meta 18: respecte dels coneixements, les innovacions i les pràctiques tradicionals de les comunitats indígenes i locals pertinents per a la conservació i la utilització sostenible de la diversitat biològica, i el seu ús consuetudinari dels recursos biològics (SCDB, 2010).

En relació amb la primera, és rellevant el Programa de treball sobre àrees protegides (2004), que va incloure com a objectiu en relació amb els pobles indígenes intensificar i afermar la participació de les comunitats indígenes i locals (objectiu 2.2). També va establir com a meta la participació plena i efectiva de les comunitats indígenes i locals, respectant plenament els seus drets i reconeixent les seues responsabilitats en la gestió de les àrees protegides existents i en la creació i gestió de noves àrees protegides (SCDB, 2004).

En relació amb la segona, la Conferència de les parts (COP 12) va aprovar en 2014 el Pla d'Acció sobre utilització consuetudinària sostenible de la diversitat biològica que, entre altres consideracions, afirma el següent:

- les comunitats indígenes i locals i els titulars de coneixements tradicionals referits a la utilització consuetudinària sostenible de la diversitat biològica contribueixen també a la generació de nous coneixements que no sols beneficien a les mateixes comunitats indígenes i locals, sinó que promouen el benestar humà en general;
- els valors i pràctiques culturals i espirituals de les comunitats indígenes i locals juguen un paper important en la conservació i utilització sostenible de la diversitat biològica i en la transmissió de la seua importància a les generacions més joves;

- la participació plena i efectiva de les comunitats indígenes i locals, en particular de les dones, és de primordial importància per a un bon desenvolupament i una aplicació efectiva de les polítiques i programes d'utilització consuetudinària sostenible de la diversitat biològica;
- la utilització consuetudinària sostenible de la diversitat biològica serveix per a facilitar l'aprenentatge de sistemes socioecològics i possibles innovacions tendents a aconseguir ecosistemes productius i benestar humà durador (SCDB, 2012b).

El Congrés Mundial de la Naturalesa, de la Unió Internacional per a la Conservació de la Naturalesa, va sol·licitar als seus membres en 2008 que reconeguen plenament la importància en matèria de conservació dels TICCA; donen suport a la justa restitució dels drets sobre la terra i els recursos naturals; asseguruen que tota inclusió dels TICCA dins dels sistemes nacionals de conservació es faça amb el lliure consentiment informat previ dels pobles indígenes, i facen costat a aquests en la protecció dels TICCA (IUCN, 2009).

D'altra banda, el Relator Especial sobre els drets humans i el medi ambient va afirmar en 2017 que els Estats han de donar suport als esforços indígenes i locals per a protegir la diversitat biològica, reconeixent que, pels seus coneixements tradicionals i el seu compromís, les poblacions indígenes i les comunitats locals sovint estan particularment qualificades per a això.

En relació amb els sabers tradicionals com a aportació per al desenvolupament sostenible, és necessari indicar que el coneixement indígena és col·lectiu. El seu titular és el poble indígena, la qual cosa obri una seriosa bretxa en el sistema internacional de propietat intel·lectual, que encara no ha elaborat mecanismes efectius per a la titulació col·lectiva del coneixement indígena. L'article 31.1 de la DNUDPI estableix que els pobles indígenes tenen dret a mantindre, controlar, protegir i desenvolupar el seu patrimoni cultural, els seus coneixements tradicionals, les seues expressions culturals tradicionals i les manifestacions de les seues ciències, tecnologies i cultures. “No obstant això, els drets de propietat intel·lectual dels pobles indígenes no encaixen còmodament en les lleis convencionals de propietat intel·lectual i sovint manquen de protecció en virtut d'elles. Mancant un reconeixement i una protecció jurídics eficaces, el patrimoni cultural immaterial dels pobles indígenes es sol considerar de ‘domini públic’ i l'apropiació indeguda de la seua propietat intel·lectual és contínua i generalitzada” (IWGIA, 2020: 794). Les negociacions per a la protecció del

coneixement col·lectiu indígena, en el marc de l'Organització Mundial de la Propietat Intel·lectual, avancen molt lentament.

8.7. Condicions perquè les aportacions dels pobles indígenes puguin ser efectives

A pesar de l'important paper dels pobles indígenes en el desenvolupament sostenible, les agressions als seus drets, la repressió dels líders i persones defensores dels drets indígenes i del medi ambient, la pèrdua cultural, i la necessitat de sobreviure amb porcions cada vegada més xicotetes i degradades de territori són fets que dificulten el compliment d'aquest paper. És fonamental donar suport als seus plans de vida i la integralitat dels seus territoris perquè puguin continuar fent-ho.

Per als pobles indígenes, cuidar la naturalesa no és un dret, és un deure. Pot dir-se que els pobles indígenes tenen el dret de cuidar la naturalesa o, més aviat, el dret de poder fer-ho, la qual cosa requereix tinença de la terra i drets d'ús, autonomia política i interdicció dels atacs que els impedisquen fer-ho. De fet, la protecció dels territoris indígenes ha començat a transformar-se en una qüestió fonamental no sols per a ells, sinó per a tota la humanitat.

A més, els pobles indígenes es veuen afectats per la pèrdua de la biodiversitat, perquè dificulta la seua subsistència i la realització dels seus plans de desenvolupament. Aquests pobles són part de la diversitat biològica, ja que conserven el bosc primari sense deixar d'introduir innovacions. L'ús de l'ecosistema de manera sostenible augmenta la biodiversitat. I no sols la conserven, sinó que la fan evolucionar, malgrat els obstacles que suposa la regulació de la propietat intel·lectual i comercial. D'altra banda, rares vegades accedeixen als beneficis de la comercialització dels seus coneixements, tecnologies i innovacions.

Perquè els pobles indígenes puguin continuar realitzant les seues aportacions al desenvolupament sostenible, es requereixen unes certes condicions relatives a l'efectiu compliment dels seus drets col·lectius que permeten o, almenys, no obstaculitzen, l'ús sostenible dels seus territoris i recursos. El GPPI feia en 2018 les següents recomanacions sobre aquest tema:

- usar els coneixements tradicionals de manera complementària a la ciència com un element transversal per a la implementació dels ODS;

- els coneixements tradicionals, innovacions i pràctiques indígenes han de ser valorats, protegits i s'han de promoure assegurant la seua transmissió intergeneracional;
- el reconeixement ple i la protecció dels coneixements tradicionals ha d'incloure als seus portadors, com a part del dret al benestar i contribució al desenvolupament sostenible d'aquests pobles;
- protegir els coneixements tradicionals de l'apropiació indeguda, la privatització i la mercantilització, a través de drets de propietat intel·lectual col·lectiva;
- assegurar el consentiment previ, lliure i informat per a protegir els coneixements tradicionals dels pobles indígenes (FILAC, 2019: 82).

Altres maneres de donar suport a les contribucions dels pobles indígenes venen recollides en el ja referit paràgraf 26 de la CMPI, en reconèixer que les seues aportacions al desenvolupament sostenible poden tindre lloc mitjançant “l'accés a crèdits i altres serveis financers, als mercats, a règims segurs de tinença de la terra, als serveis socials i d'atenció de la salut, a l'educació, a la capacitació, als coneixements i a tecnologies apropiades i assequibles, en particular per al regadiu i la captació i l'emmagatzematge d'aigua”.

La posada en relleu de les aportacions dels pobles indígenes al desenvolupament sostenible permet prendre consciència dels suports, retribucions i realització efectiva dels seus drets que cal fer realitat perquè perduren i estenguen els seus beneficis:

- garantir els drets que fan possibles aqueixos sistemes: drets territorials, polítics i culturals de caràcter col·lectiu, contemplats en la DNUDPI i en la resta de normes que conformen el *corpus* de drets dels pobles indígenes;
- aplicar les salvaguardes que permeten el seu exercici efectiu: participació plena i efectiva, consentiment previ, lliure i informat i accés a la justícia;
- assegurar l'accés als beneficis que generen els seus coneixements i el seu paper de guardians de la biodiversitat;
- exigir als Estats que complisquen les seues obligacions en relació als drets indígenes i la sostenibilitat ambiental;

- promoure la col·laboració entre els pobles indígenes, els Estats i organismes de conservació, per a l'aplicació de fórmules de gestió indígena de la biodiversitat i cogestió de les àrees protegides;
- impulsar un diàleg intercultural, la qual cosa suposa una transformació dels mecanismes de formulació i aplicació de les polítiques públiques que incloga a les autoritats indígenes.

Segons la CEPAL, “les proves científiques de les aportacions dels pobles indígenes a la conservació de la biodiversitat en les àrees boscoses i la seua contribució a la mitigació del canvi climàtic hui són inqüestionables, la qual cosa redobla la necessitat d'adoptar mesures urgents per a la seua protecció. Tal com es prova en els estudis realitzats a la regió amazònica, els processos de desforestació són menors en les terres indígenes assegurades jurídicament que en la resta del territori, i fins i tot menors que en les àrees protegides. No obstant això, els pobles indígenes continuen tenint escassa participació en les estratègies de conservació que posen en marxa els Estats. Evidència d'això és la superposició de les àrees naturals protegides de l'Estat i les terres de boscos indígenes, situació que afecta, per exemple, a 45 milions d'hectàrees del total de terres indígenes existents a la regió amazònica.

Atés que tant en el món científic com en la comunitat internacional existeixen amplis consensos respecte que els boscos, en actuar com a embornals de carboni, són essencials per a aconseguir les ambicions climàtiques i els ODS, i que els pobles indígenes són fonamentals per a la seua conservació, l'assegurament de la propietat col·lectiva sobre les terres de boscos d'aquests pobles constitueix un eix imprescindible per a avançar de manera decidida cap a la seua consecució. El foment de la inclusió dels seus coneixements, pràctiques i innovacions tradicionals sobre els boscos en les estratègies de mitigació i adaptació al canvi climàtic, cada vegada més incentivades des dels òrgans ambientalistes, encara que necessària, és insuficient sense el control dels territoris on els pobles els han desenvolupats”

CEPAL-FILAC, 2020: 267

Sobirania informativa

Finalment, en posar tots aquests aspectes en valor per a compartir les aportacions indígenes al desenvolupament sostenible, cal ser previnguts amb la finalitat d'evitar un possible mal ús de la informació per actors

externs amb interessos il·legítics. Els coneixements i pràctiques tradicionals són crítics per a la cultura i l'autonomia indígena, i la reproducció de la cultura exigeix respectar coneixements i pràctiques que no solen ser públics, com succeeix, per exemple, amb el xamanisme. La informació ha de ser controlada per les autoritats indígenes; el seu ús o publicació exigeix el consentiment lliure, previ i informat, i ha de ser compartida sense menyscar la seua integritat cultural i amb un accés i repartiment just dels beneficis que genere.

L'anterior està relacionat amb el concepte de *sobirania de les dades indígenes* (*indigenous data sovereignty*) o sobirania informativa, definida com “el dret dels pobles indígenes a tindre la propietat, controlar, accedir i posseir dades que procedeixen d'ells i que es refereixen als seus membres, sistemes de coneixements, costums o territoris”. En la pràctica, aquesta sobirania del coneixement indígena significa que els pobles indígenes han de ser els encarregats de prendre les decisions sobre com s'utilitzen les seues dades. I encara que està recolzada pel dret de lliure determinació reconegut en la DNUDPI, és necessari desenvolupar lleis, regulacions i estàndards relacionats amb la propietat col·lectiva dels pobles indígenes (IWGIA, 2020: 671 et seq.). Molta de la informació relativa als pobles indígenes no està en el seu poder ni és accessible, per la qual cosa al dret sobre les dades es correlaciona el deure de les institucions públiques i privades de restituir-les o fer-les plenament accessibles.

El diàleg intercultural sobre el desenvolupament sostenible

Perquè la sostenibilitat siga real i efectiva, i no una mera desiderata, és necessària una reforma del concepte de desenvolupament.

Segons el GPPI, “els pobles indígenes ofereixen una oportunitat valuosa per a la construcció d'un nou paradigma del desenvolupament, basat en un canvi estructural cap a la igualtat i la sostenibilitat. És per això fonamental el reconeixement de les aportacions dels pobles indígenes i la seua visió integral i holística, per a respondre als reptes que porta amb si l'avenir d'aquests països” (GPPI, 2020a: 7). Aquestes aportacions constitueixen bones pràctiques que tenen un enorme potencial per a beneficiar a tota la humanitat.

Perquè això siga possible, és necessari entaular un diàleg intercultural. “La proposta de desenvolupament des de la visió indígena, ha d'entendre's com

una nova forma de convivència social i ambiental que, si bé es diferencia a l'origen i contingut de la idea de desenvolupament basada en el creixement econòmic, no impedeix i més aviat reclama, un diàleg entre aquestes perspectives ja que existeixen coincidències en aspectes fonamentals com la importància d'abordar de manera prioritària el problema del canvi climàtic i les seues conseqüències sobre la naturalesa i el futur de la humanitat; ja que, les lluites dels Pobles Indígenes no es limiten a reivindicar els seus propis drets, sinó que també consisteixen a proposar un nou model de societat.

Els ODS constitueixen una oportunitat per al diàleg entre models de desenvolupament interculturals i favorables per a la revitalització de tota la humanitat. La mirada dels Pobles Indígenes convida a comprendre un món en harmonia entre éssers humans i naturalesa, on la seua proposta de desenvolupament, ha d'entendre's com una nova forma de convivència social i ambiental”

FILAC, 2019: 10

Sota aquest necessari diàleg intercultural, batega la idea d'una mútua dependència. Sense un nou model de societat, més enllà dels territoris indígenes, a nivell planetari, els pobles indígenes no sobreviuran com a tals. I sense l'experiència indígena viva i en transformació, la resta del món perd un recurs fonamental per a canviar el model de desenvolupament cap a la sostenibilitat. Aquesta nova visió de desenvolupament ha d'entendre's com una proposta alternativa de convivència social i ambiental de tota la humanitat.

9. COOPERACIÓ AMB ELS POBLES INDÍGENES EN TEMPS D'ODS

9.1. La cooperació internacional en l'Agenda 2030

De manera general, l'Agenda 2030 fa referència a la cooperació internacional en els seus paràgrafs 16 (una assistència específica i més àmplia als països menys avançats i altres països en situacions especials per a complir plenament tots els ODM i a completar el que aquests no van aconseguir, especialment arribant als més vulnerables) i 73: “El marc, aplicat a nivell nacional, regional i mundial, promourà la rendició de comptes als nostres ciutadans, recolzarà una cooperació internacional efectiva en el compliment de l'Agenda i fomentarà l'intercanvi de millors pràctiques i l'aprenentatge mutu. També mobilitzarà suport per a superar desafiaments comuns i detectar problemes nous i emergents. Atés que l'Agenda té caràcter universal, serà important la confiança mútua i la comprensió entre totes les nacions”.

D'altra part, el paràgraf 43 fa referència al finançament públic internacional com a “complement fonamental dels esforços que realitzen els països per a mobilitzar recursos públics a nivell intern, especialment als països més pobres i vulnerables amb recursos interns limitats”, i afig que “un important paper del finançament públic internacional, inclosa l'assistència oficial per al desenvolupament, és catalitzar la mobilització de recursos addicionals d'altres fonts, tant públiques com privades. Els proveïdors d'assistència oficial per al desenvolupament reafirmen els seus compromisos respectius, inclòs el compromís de nombrosos països desenvolupats d'aconseguir l'objectiu de destinar el 0,7 % del seu ingrés nacional brut a l'assistència oficial per al desenvolupament dels països en desenvolupament i entre un 0,15 % i un 0,2 % del seu ingrés nacional brut a l'assistència oficial per al desenvolupament dels països menys avançats”.

Aquests compromisos es recullen en la meta 17.2 i en els seus indicadors.

Altres referències a la cooperació internacional es troben en els paràgrafs 28 (consum i producció més sostenibles), 29 (migració, refugi i desplaçament), 31 (canvi climàtic) i 33 (gestió sostenible dels recursos naturals, turisme sostenible).

Finalment, algunes metes i indicadors esmenten explícitament la cooperació internacional i la seua possible contribució a l'assoliment d'aquests, en concret, la 1.a, 2.a, 4.c, 6.a, 7.a, 11.c i 16.a.

9.2. Orientacions per als actors de cooperació internacional

Què poden fer els agents de la cooperació per al desenvolupament a l'efecte d'incloure als pobles indígenes, la seua visió del desenvolupament sostenible i els seus drets en l'Agenda 2030?

En primer lloc, i principalment, donar suport a les estratègies dissenyades pels propis pobles indígenes per a aconseguir aqueixa inclusió, la qual cosa requereix establir les següents prioritats:

- Construir indicadors amb perspectiva ètnica sobre les necessitats i prioritats de desenvolupament dels pobles indígenes que tinguen en compte les seues visions, es realitzen amb la seua participació i reflectisquen la seua identitat en les estadístiques que serveixen de base per a la implementació, seguiment i avaluació de l'Agenda 2030.

Específicament, i per a garantir el reflex en els indicadors de la realitat dels pobles indígenes, se suggereix prioritzar les accions de monitoratge basat en la comunitat, realitzades amb metodologies participatives i amb perspectiva de gènere.

- Donar suport a la participació de les organitzacions representatives i les autoritats indígenes en els processos nacionals de planificació, implementació i seguiment dels marcs per a l'Agenda, així com en els processos locals i regionals, on n'hi haja, i en els processos internacionals, en l'àmbit de les Nacions Unides. Aquest suport inclouria la presentació d'informes de seguiment i avaluació dels ODS.

Específicament, i per a aconseguir que la participació siga efectiva, se suggereix prioritzar les accions d'enfortiment de les capacitats de

les persones i organitzacions indígenes per a la participació en els processos de l'Agenda i la presentació d'informes.

L'Estratègia de la Cooperació Espanyola amb els pobles indígenes (ECEPI) té entre les seues prioritats el suport a la participació plena i efectiva dels pobles indígenes en els processos de decisió rellevants per al reconeixement i l'aplicació dels seus drets, així com en els processos de desenvolupament nacional, en la definició de les seues pròpies estratègies i models de desenvolupament i en tots els cicles dels projectes que es duguen a terme en les seues terres i territoris. Un aspecte interessant de l'ECEPI és la seua aposta pels aspectes metodològics de les propostes, en un intent d'aportar claredat en el buit conceptual que existeix en la cooperació per al desenvolupament amb aquests pobles. En aquest sentit, l'Estratègia pretén donar suport a projectes en els quals s'incloua l'elaboració d'indicadors específics i la construcció de models interculturals de participació (AECID, 2007).

Tant la participació com l'enfortiment de capacitats han de ser inclusius i amb perspectiva de gènere.

En segon lloc, convindria establir algunes prioritats relatives als pobles indígenes i el desenvolupament sostenible, tenint en compte que l'Agenda, en la seua declaració, assegura que “ningú es quedarà arrere” i que s'arribarà “primer als més ressagats”. La realització d'aquesta declaració d'intencions requereix fer un esforç suplementari de suport a aquests col·lectius, la qual cosa implica, en el cas dels pobles indígenes, el següent:

- Establir com a prioritats sectorials el respecte dels drets humans i la promoció de la igualtat d'oportunitats, amb especial atenció als grups més vulnerables;
- La promoció de la cultura, del patrimoni material i immaterial i dels valors, especialment en aquells aspectes directament relacionats amb la identitat dels pobles i que suposen recursos per al seu desenvolupament endogen sostenible;
- Incloure entre els col·lectius destinataris prioritaris a la població indígena i, dins d'ella, especialment als grups que poden ser objecte de doble o triple discriminació;
- Definir com a prioritat l'enfortiment institucional i organitzatiu dels pobles indígenes, en l'enteniment que la bona governança i les ins-

titucions eficaces per a l'exercici del seu propi govern són un factor fonamental de desenvolupament;

- Donar suport als processos de localització dels ODS que duen a terme els pobles indígenes a nivell subnacional, incloent la difusió d'informació pertinent, la capacitat i l'acompanyament en la revisió de la planificació per al desenvolupament, així com la sistematització i intercanvi d'experiències sobre aquest tema. En relació amb la metodologia ART del PNUD, se suggereix prioritzar la localització de casos específics de pobles indígenes com a àrees crítiques (hotspots) de desenvolupament sostenible, per a identificar i, en el seu cas, desenvolupar accions multinivell relacionades amb els ODS de manera integral i sota la perspectiva de la DNUDPI.

La localització dels ODS en les comunitats, territoris i governs indígenes requereix:

- accés a informació pertinent;
- sensibilització i formació de les comunitats i organitzacions indígenes i del funcionariat públic;
- harmonització dels plans de desenvolupament propi o plans de vida i els ODS;
- inclusió de les prioritats de desenvolupament indígena en els plans de desenvolupament subnacionals i nacionals, alineant-los amb els ODS;
- estadístiques i indicadors (monitoratge comunitari);
- treball amb personal tècnic municipal per a incorporar la visió indígena en els ODS en planificar localment;
- que els pobles indígenes identifiquen els ODS en els seus plans segons la seua visió i, després, en els plans regionals i nacionals. Ha de haver-hi coherència per a mesurar i informar a nivell local, regional i nacional;
- acompanyament de casos pilots de localització dels ODS que contemplan aquests elements.

Font: Elaboració pròpia.

- Incorporar els models de desenvolupament sostenible que històricament han dut a terme els pobles indígenes (Bon Viure), destacant la

seua importància, en les accions d'educació per al desenvolupament, principalment en relació amb l'ODS 12, que apunta a aconseguir canvis, tant en les polítiques públiques com en els comportaments de la ciutadania, favorables a nous models de consum i producció sostenibles i l'ús eficient dels recursos.

- Ressaltar l'especial relació dels pobles indígenes amb el territori i la naturalesa i la seua diversitat cultural com a riqueses que poden ser tingudes en compte per a la consecució del desenvolupament sostenible a nivell mundial.

Finalment, és necessari tindre present que la cooperació amb pobles indígenes ha de realitzar-se sota un enfocament diferencial ètnic (EDE) que tinga en compte les particularitats sociopolítiques i culturals d'aquests pobles i les seues pròpies nocions de desenvolupament¹⁶.

Principi d'Especialitat (Enfocament Diferencial Ètnic)

Entenem per especificitats, característiques específiques o especialitats de la cooperació per al desenvolupament dels pobles indígenes aquelles característiques que els diversos actors de la cooperació han de tindre en compte en treballar amb aquests pobles perquè la cooperació amb els mateixos siga respectuosa amb els seus drets i la seua cultura, i eficaç en relació amb els objectius que es plantegen. Sense una pràctica o enfocament específic, la cooperació amb pobles indígenes resulta ineficaç, injusta i aconsegueix resultats oposats als quals persegueix.

Aspectes que han de ser tinguts en compte en aplicar l'EDE:

1. Els pobles indígenes no són merament grups de població vulnerables, són subjectes polítics de transformació social, econòmica i ecològica. Cada poble indígena és subjecte col·lectiu del seu desenvolupament, i ha de participar en les instàncies on es prenen decisions relatives al seu desenvolupament i en totes les fases dels projectes de cooperació per al desenvolupament (PCD).
2. Els pobles indígenes són titulars de drets col·lectius reconeguts en el dret internacional i en les legislacions nacionals. Aquests drets han de ser tinguts en compte en la pràctica de la cooperació amb pobles indígenes, tant en les accions que es realitzen com en els objectius perseguits, que deuen sempre apuntar al seu efectiu compliment.

3. La identitat cultural de cada poble indígena és l'eix transversal d'una cooperació específica amb pobles indígenes. En el camp que tractem, la identitat té, almenys, dos aspectes: el dret del poble indígena a l'existència cultural alterna, a ser diferent, que es concreta en l'autodeterminació; i la cultura com a contingut d'aqueixa diferència.
4. Cultura com a determinant dels PCD. Les peculiaritats culturals han d'orientar les accions de desenvolupament, ser tingudes en compte a l'hora del seu disseny, execució i avaluació. L'adaptació a la cultura en cada cas concret farà aquestes accions no solament respectuoses amb el o els pobles, sinó més eficaços.
5. Cultura com a riquesa i recurs per al desenvolupament. Els coneixements, pràctiques, habilitats i procediments socials, tècnics i espirituals dels pobles indígenes constitueixen una gran font de riquesa i recursos que han de ser incorporats en els PCD com a *inputs* i recursos per al desenvolupament. Per exemple, les solucions tècniques indígenes en projectes ambientals o productius estan altament adaptades a l'entorn i les necessitats locals. El mateix ocorre amb les formes comunitàries d'organització i participació.
6. Cada poble indígena té dret a triar el seu propi desenvolupament. És necessari donar suport a projectes que es troben dins de plantejaments estratègics definits des de la visió dels propis pobles indígenes i per ells mateixos. La seua prèvia identificació és necessària en qualsevol PCD.
7. Consentiment lliure, informat i previ. El dret a objectar l'execució de projectes està contemplat en la Resolució 13461/98 del Consell de Desenvolupament de la Unió Europea, de 30/11/98. Si els pobles indígenes no poden dir NO, el seu dret al desenvolupament propi es veu menysvalorat. El dret a perseguir el seu propi desenvolupament ha d'incloure el de rebutjar models i projectes de desenvolupament que se'ls intenten imposar. D'altra banda, l'ECEPI indica que els pobles indígenes poden rebutjar qualsevol acció de cooperació que els afecte.
8. La cooperació amb pobles indígenes implica processos estructurals de canvi cultural. Les societats indígenes estan exposades actualment a processos de canvis bruscos, accelerats i impostos, sobre els quals no tenen control, en virtut d'un contacte intens i exigent, de relacions interculturals desiguals. Cal considerar alguns criteris per a abordar aquests canvis a través de la cooperació:
 - els processos requereixen acompanyament durador i coneixement mutu, la qual cosa genera confiança i exigeix compromís;

- visió de procés a llarg termini;
 - principi de precaució. Els canvis induïts poden ser dramàtics a causa de la vulnerabilitat cultural dels pobles indígenes (discriminació, negació, oralitat, interdependència amb el territori amenaçat); podrien arribar fins i tot a acabar amb la cultura;
 - xicoteta escala en les accions;
 - orientació del canvi cultural segons els seus propis plans de vida, concebuts com a estratègies de permanència a través del canvi cultural, a llarg termini i partint del propi. La clau en els plans de vida és que el poble indígena visualitze col·lectivament aqueix canvi abans de decidir el que farà;
 - flexibilitat dels instruments i metodologies de la cooperació.
9. La cooperació per al desenvolupament dels pobles indígenes és una construcció intercultural, que requereix:
- valoració de la diferència i reconeixement de drets;
 - coneixement de la realitat en què s'intervindrà;
 - una actitud de respecte per l'altre;
 - una formació específica que ens brinde coneixement de la diversitat cultural i la manera d'abordar-la;
 - la cooperació amb pobles indígenes ha de ser el producte d'un diàleg intercultural, per a això totes dues parts han d'ajustar i transformar les seues relacions i els seus mètodes de treball. Això inclou un diàleg de sabers sobre els diferents conceptes relatius al desenvolupament;
 - el diàleg intercultural ha de concretar-se en una concertació. La interculturalitat requereix acords.
10. Principi de l'enfortiment col·lectiu. L'apoderament o augment de les capacitats dels homes i les dones indígenes es produeix a través de les estructures socials comunitàries. Els pobles indígenes són titulars de drets col·lectius i els homes i les dones indígenes de drets individuals, tots dos tipus de drets han de ser tinguts en compte perquè estan interrelacionats.

Font: Adaptació de la Guía para la cooperación con los pueblos indígenas.
Grupo Intercultural Almáciga, 2017.

Aquest enfocament diferencial se sustenta, al seu torn, en un model de desenvolupament diferent. El desenvolupament indígena es construeix sobre unes bases que constitueixen les formes de vida dels pobles indígenes, per als quals la tradició és de summa importància. En la cerca d'un desenvolupament propi, es poden generar tensions entre aqueixa tradició i la innovació, entre la necessitat de recuperar els coneixements tradicionals i les tècniques ancestrals i la d'introduir novetats, així com la necessitat d'encarar noves activitats econòmiques com el turisme, l'artesania i altres amb base en el potencial econòmic dels recursos naturals. Aquestes tensions s'han de solucionar tenint com a guia sempre els plans de vida indígena.

Com ja s'ha indicat, les indígenes constitueixen experiències històriques verificables de desenvolupament sostenible. Però això no vol dir que tota acció de desenvolupament indígena siga sostenible hui dia. La pèrdua de territori i recursos, la falta d'assistència estatal, la pèrdua de la cultura i la llengua, la realització d'iniciatives noves que es duen a terme sense respecte de la visió indígena o sense analitzar les seues conseqüències ambientals, socials ni culturals, són algunes de les causes que generen accions de desenvolupament insostenibles en els territoris indígenes, siga per iniciatives externes o de les pròpies autoritats i comunitats indígenes.

Característiques del desenvolupament indígena:

- integralitat. Els pobles indígenes consideren la realitat de manera holística. El territori és un amb les comunitats; l'equilibri, noció bàsica de la salut i el benestar, requereix considerar cada element de la realitat. Per això, els drets també s'han de considerar cadascun en relació amb els altres. De manera que, en abordar aspectes específics del desenvolupament, hem de remetre als altres de manera integral;
- basat en els principis d'equilibri, equitat, reciprocitat, redistribució i solidaritat. Per als pobles indígenes, té més sentit la noció d'equilibri i conservació que la de creixement;
- part de les pròpies fortaleses i potencialitats de la cultura i de la visió pròpia de benestar i qualitat de vida de cada poble;
- fonamentat en els valors, pràctiques i coneixements tradicionals i en la conservació i l'ús sostenible dels recursos que existeixen en els territoris;
- inclou la participació de tots els membres de la comunitat.

Font: Almaciga, 2017.

9.3. Coherència de polítiques

L'impacte positiu de les polítiques de cooperació depèn en bona part de la coherència de la resta de polítiques públiques que afecten els seus fins i objectius. L'acció exterior dels Estats finançadors, particularment en matèria de comerç exterior, ha d'estar alineada amb les polítiques de cooperació, així com respectar els instruments de drets humans i medi ambient, entre altres, que són part del corpus jurídic que obliga als Estats que els subscriuen.

Aquesta exigència de coherència no es planteja de manera individual i aïllada per a cadascun dels Estats, sinó que totes les polítiques exteriors dels països anomenats “desenvolupats” han de ser coherents entre elles i amb les polítiques comercials que imposen de manera col·lectiva als països receptors de la cooperació.

La realitat, no obstant això, mostra que tals polítiques van en contra de la cooperació i els tractats internacionals, incorrent en una falta de coherència que dificulta la implementació de l'Agenda 2030. Particularment, el paper d'alguns països com a proveïdors de recursos naturals es promou des dels organismes internacionals del comerç controlats pels Estats finançadors, i paralitza les polítiques de desenvolupament sostenible i igualtat a nivell planetari que promou l'Organització per a la Cooperació i el Desenvolupament Econòmics. Aquesta distribució de rols provoca, així mateix, una incoherència als països receptors de la cooperació. “Els Estats competeixen entre si per a atraure la Inversió Estrangera Directa destinada al sector extractiu, sense que existisca una coherència entre les polítiques nacionals de desenvolupament i el discurs de conservació de la biodiversitat (mercat de bons de carboni)” (Prati Rousselet, 2017).

Les polítiques exteriors incoherents amb les polítiques de cooperació afecten greument els pobles indígenes, els territoris dels quals contenen bona part dels recursos naturals del planeta. “Tot i que [el desenvolupament amb identitat] és plantejat i entès com un exercici de lliure determinació, la seua realització no deixa d'estar condicionada per factors que provenen de l'acció pública, nacional i internacional, principalment en relació amb el flux de finançament i d'informació tècnica i amb les regles del comerç” (FILAC, 2010). Els drets indígenes resulten vulnerats a conseqüència d'aquesta incoherència, que s'acumula i reforça la *bretxa d'implementació* entre l'adhesió a les normes internacionals i el seu incompliment.

La falta de coherència de les polítiques públiques és igualment notòria quant a la protecció del medi ambient i la lluita contra el canvi climàtic. Malgrat les convencions signades i a les declaracions grandiloqüents, els Estats no han pres mesures eficaces per a frenar el calfament global ni la degradació ambiental. Les emissions globals de gasos d'efecte d'hivernacle han augmentat durant tres anys consecutius. Entre el 60 % i el 70 % dels ecosistemes del món s'estan degradant més ràpid del que poden recuperar-se (Banc Mundial, 2021). Això afecta a la implementació de l'Agenda 2030 i molt especialment a la vida dels pobles indígenes i la seua supervivència.

9.4. La “cooperació inversa”

La cooperació internacional té un repte: incloure les aportacions dels pobles indígenes en les polítiques de desenvolupament sostenible. És a dir, en una sort de “cooperació inversa”, incorporar les visions i coneixements dels pobles indígenes en la teoria i la pràctica de la societat occidental, entre els i les funcionàries nacionals i internacionals, la classe política, l'Acadèmia i els mitjans de comunicació. Si hi ha algú que ha d'aprendre sobre sostenibilitat, són les institucions nacionals i internacionals; i si hi ha algú que pot ensenyar-nos, són els pobles indígenes.

En la CMPI de 2014, els Estats es van comprometre a “desenvolupar, conjuntament amb els pobles indígenes interessats i quan siga procedent, polítiques, programes i recursos per a donar suport als oficis, les activitats de subsistència tradicionals, les economies, els mitjans de vida, la seguretat alimentària i la nutrició dels pobles indígenes” (paràgraf 25) i a respectar les contribucions dels pobles indígenes al desenvolupament sostenible (paràgraf 35).

Per altra banda, la pròpia Agenda 2030, en el seu paràgraf 73, preveu fomentar “l'intercanvi de millors pràctiques i l'aprenentatge mutu”, concreta-tes en les aliances previstes en l'ODS 17. Així, les metes de l'ODS 17 relatives a la tecnologia preveuen “millorar la cooperació regional i internacional Nord-Sud, Sud-Sud i triangular en matèria de ciència, tecnologia i innovació i l'accés a aquestes, i augmentar l'intercanvi de coneixements” (17.6).

Aquesta proposta de “cooperació inversa” pot comprendre's millor des del prisma de la meta 17, que parla de “promoure el desenvolupament de tecnologies ecològicament racionals i la seua transferència, divulgació i di-

fusió als països en desenvolupament”. És a dir, en una concepció un poc paternalista i fins i tot il·lusòria, es dona per fet que els països més avançats estan en condicions de desenvolupar tecnologies més adequades per a la conservació i l’ús sostenible dels recursos (“ecològicament racionals”) i de compartir-les amb els països menys desenvolupats. Tant el primer com el segon és improbable i manca de demostració històrica, almenys en el que al balanç global de la sostenibilitat es refereix. Caldria invertir aquesta meta i procurar que els pobles indígenes puguin compartir amb els Estats més i/o menys avançats aqueixes tecnologies, en condicions de reconeixement, compensació i aliança.

La líder indígena filipina, Victoria Tauli-Corpuz, anterior REDPI, va dir sobre aquest tema: “En aquesta època, quan molts dels restants recursos naturals del món es troben en gran manera en els territoris dels pobles indígenes, cada vegada hi ha més violacions dels seus drets bàsics a les terres, territoris i recursos i a la lliure determinació i participació. Això no hauria de ser així. Crec que la Relatoria Especial pot ajudar els governs a entendre millor com les visions i aspiracions de desenvolupament dels pobles indígenes són coherents amb els objectius i principis de desenvolupament sostenible”

NU, 2014b

Aquesta promoció d’un diàleg intercultural sobre el desenvolupament sostenible ha de fer-se tant en els nivells locals dels països on habiten els pobles indígenes com a nivell internacional. S’ha de promoure la participació de líders indígenes en cursos acadèmics, seminaris i debats polítics d’alt nivell sobre el desenvolupament sostenible, amb un enfocament de formació de quadres no indígenes.

9.5. La cooperació en els ODS: consideracions relatives al desenvolupament indígena i salvaguardes per a l’exercici dels seus drets

Les metes dels ODS que involucren expressament a la cooperació han de tindre en compte tant les peculiaritats del desenvolupament indígena com les salvaguardes dels seus drets, a l’hora de dissenyar i executar els projectes i programes que les concreten. En la següent taula es posen en relació aquestes tres dimensions.

Metes dels ODS que involucren expressament a la cooperació internacional	Consideracions relatives al desenvolupament indígena	Salvaguardes dels drets indígenes
<p>1.a. Garantir una mobilització significativa de recursos procedents de diverses fonts, fins i tot mitjançant la millora de la cooperació per al desenvolupament, a fi de proporcionar mitjans suficients i previsibles als països en desenvolupament, en particular els països menys avançats, perquè implementen programes i polítiques encaminats a posar fi a la pobresa en totes les seues dimensions.</p>	<p>Els pobles indígenes tenen les seues pròpies nocions de pobresa, considerant que l'empobriment que pateixen es deu a la falta de respecte dels seus drets col·lectius, particularment els drets territorials, polítics i culturals.</p>	<p>Participació efectiva en els espais on es tracten les polítiques i es prenen decisions que afecten el seu desenvolupament i drets.</p> <p>Per a un exercici ple del dret a determinar els seus propis models de desenvolupament, és necessari tindre en compte els seus plans de vida o de desenvolupament propi en tota acció de cooperació amb els pobles indígenes.</p>
<p>2.a. Augmentar, fins i tot mitjançant una major cooperació internacional, les inversions en infraestructura rural, investigació i serveis d'extensió agrícola, desenvolupament tecnològic i bancs de gens de plantes i bestiar a fi de millorar la capacitat de producció agropecuària als països en desenvolupament, particularment als països menys avançats.</p>	<p>S'ha de considerar que les indígenes solen ser economies de subsistència, sense horitzons d'agricultura industrial, per la qual cosa la cooperació s'ha de centrar en la recuperació i enfortiment dels sistemes productius i alimentaris tradicionals i la promoció d'activitats complementàries.</p> <p>L'extensió agrària ha de considerar els coneixements tradicionals abans o simultàniament a introduir innovacions, per a evitar impactes aculturadors i aprofitar la riquesa existent en la tradició.</p>	<p>Consentiment lliure, informat i previ, principalment a l'hora de realitzar inversions en infraestructura.</p> <p>La manera de balancejar tradició i innovació és a partir dels plans de vida o desenvolupament propi i amb la participació indígena en totes les fases dels projectes o programes.</p>

4.c. D'ací a 2030, augmentar considerablement l'oferta de docents qualificats, fins i tot mitjançant la cooperació internacional per a la formació de docents als països en desenvolupament, especialment els països menys avançats i els xicotets Estats insulars en desenvolupament.	Ha de tindre's en compte tant la formació de professorat indígena dels sistemes d'educació propis (bilingües i interculturals dins i fora de les aules) com la del professorat que educarà a la població escolar no indígena, de cara a impartir una educació inclusiva, no racista i que expresse positivament la diversitat cultural dels països.	Participació efectiva en els espais on es tracten les polítiques i es prenen decisions que afecten els seus sistemes educatius, principalment en la determinació dels requisits i la formació del professorat.
--	---	--

6.a. D'ací a 2030, ampliar la cooperació internacional i el suport prestat als països en desenvolupament per a la creació de capacitat en activitats i programes relatius a l'aigua i el sanejament, com els de captació d'aigua, dessalinització, ús eficient dels recursos hídrics, tractament d'aigües residuals, reciclatge i tecnologies de reutilització.	A l'interior dels pobles indígenes, s'han d'atendre les seues pròpies concepcions d'ús de l'aigua i de la salubritat, considerant les diferències entre pobles nòmades i sedentaris, de selva, la disposició dels habitatges tradicionals, etc. Cap a fora, el proveïment d'aigua de moltes zones no indígenes depén de la conservació que els pobles indígenes fan de les fonts, ulls o brolladors d'aigua. És necessari establir aliances per a aquesta labor, compensar els serveis ecosistèmics indígenes i enfortir els seus drets territorials i capacitats de gestió ambiental.	Consentiment lliure, informat i previ, principalment a l'hora de realitzar inversions en infraestructura. Establiment d'acords entre els pobles indígenes i les administracions públiques per a la cura i proveïment d'aigua. És necessari tindre en compte els seus plans de vida o de desenvolupament propi en executar polítiques i projectes d'aigua i sanejament amb els pobles indígenes.
---	---	---

<p>7.a. D'ací a 2030, augmentar la cooperació internacional per a facilitar l'accés a la investigació i la tecnologia relatives a l'energia neta, incloses les fonts renovables, l'eficiència energètica i les tecnologies avançades i menys contaminants de combustibles fòssils, i promoure la inversió en infraestructura energètica i tecnologies netes.</p>	<p>També ací ha de distingir-se les accions dirigides als pobles indígenes (serveis bàsics emprant mitjans nets i fonts renovables) de les accions que pretenguen desenvolupar-se en territoris indígenes per a generar energia neta, que poden afectar els drets territorials, les formes de vida indígenes i la salut de les comunitats (plantacions solars, energia eòlica, etc.).</p>	<p>Consentiment lliure, informat i previ, principalment a l'hora de realitzar inversions en infraestructura.</p> <p>Establiment d'acords entre els pobles indígenes i les administracions públiques per a compensar els serveis establits en els seus territoris, sempre que ho siga amb el seu consentiment.</p> <p>És necessari tindre en compte els seus plans de vida o de desenvolupament propi en executar polítiques i projectes energètics amb els pobles indígenes.</p>
<p>11.c. Proporcionar suport als països menys avançats, fins i tot mitjançant assistència financera i tècnica, perquè puguen construir edificis sostenibles i resilientes utilitzant materials locals.</p>	<p>Per al cas de les comunitats indígenes, cal tindre en compte les seues necessitats i solucions residencials i les tècniques constructives pròpies, sovint més adaptades al territori i més sostenibles, sense menyscar de les possibles innovacions.</p>	<p>És necessari tindre en compte els seus plans de vida o de desenvolupament propi en executar polítiques i projectes d'habitatge amb els pobles indígenes, així com les seues polítiques d'ordenació territorial.</p>

<p>16.a. Enfortir les institucions nacionals pertinents, fins i tot mitjançant la cooperació internacional, per a crear a tots els nivells, particularment als països en desenvolupament, la capacitat de previndre la violència i combatre el terrorisme i la delinqüència.</p>	<p>S'ha de tindre en compte tant els conflictes d'origen extern, generalment relacionats amb el territori i que vulneren els drets individuals i col·lectius dels pobles indígenes (narcotràfic, economia extractiva il·legal, operacions militars, conflictes armats) com els conflictes d'origen intern i els mixtos, com les violències basades en el gènere.</p> <p>És fonamental enfortir les institucions de govern indígenes, la justícia pròpia i la coordinació amb les institucions d'ordre nacional.</p>	<p>Consentiment lliure, informat i previ, principalment a l'hora de realitzar operacions militars o policials en territoris indígenes.</p> <p>Participació efectiva en els espais on es tracten les polítiques de seguretat i es prenen decisions que afecten els seus sistemes judicials.</p> <p>És necessari tindre en compte els seus plans de vida o de desenvolupament propi en executar polítiques i projectes de seguretat i justícia amb els pobles indígenes.</p>
--	---	--

Font: Elaboració pròpia.

ANNEX: ODS, DRETS I CONCEPCIONS I VISIONS INDÍGENES DE DESENVOLUPAMENT¹⁷

Objectius de Desenvolupament Sostenible

Declaració de Nacions Unides de drets dels pobles indígenes

ODS 1

Posar fi a la pobresa en totes les seues formes i a tot el món.

Article 20: Els pobles indígenes tenen dret a mantindre i desenvolupar els seus sistemes o institucions polítiques, econòmiques i socials, a gaudir de manera segura dels seus propis mitjans de subsistència i desenvolupament, i a dedicar-se lliurement a totes les seues activitats econòmiques tradicionals i d'un altre tipus.

Article 21: Els pobles indígenes tenen dret, sense discriminació, al millorament de les seues condicions econòmiques i socials, entre altres esferes, en l'educació, l'ocupació, la capacitat i el reensinistrament professionals, l'habitatge, el sanejament, la salut i la seguretat social.

Article 26 (1): Els pobles indígenes tenen dret a les terres, territoris i recursos que tradicionalment han posseït, ocupat o utilitzat o adquirit.

Consideracions des de la visió indígena de desenvolupament

Segons Correa (2019), l'índex de pobresa entre els indígenes és més alt que el de la resta de la població a Amèrica Llatina. Per exemple, a Panamà és 5,9 vegades més alt.

No obstant això, els pobles indígenes afirmen que no són pobres: prefereixen parlar d'**empobriment**, vinculat amb la falta de reconeixement i aplicació efectiva dels seus drets. La pobresa indígena està íntimament vinculada a l'impacte del model de desenvolupament vigent sobre les comunitats i els seus territoris. Les millors polítiques de lluita contra la pobresa dels pobles indígenes consisteixen a assegurar la tinença i accés a la terra i els recursos, assegurar l'efectiva realització del seu dret a definir i dur a terme els seus propis models de desenvolupament i a mantindre la seua cultura i la seua autonomia política.

D'altra banda, riquesa per als pobles indígenes significa viure bé, en el sentit d'aconseguir les seues pròpies metes de desenvolupament que estan relacionades amb la seua cosmovisió, prioritzant l'equilibri i l'harmonia amb la naturalesa i la protecció del bé comú. En aquest sentit, el subjecte econòmic és col·lectiu i no és només humà, perquè el territori l'harmonia del qual els indígenes han de garantir està habitat per altres éssers vius i per éssers immaterials.

L'ods 1 vol acabar amb la pobresa "en totes les seues formes". Ha d'entendre's que la forma en què la pobresa es converteix en un obstacle per al desenvolupament sostenible

dels pobles indígenes és la falta de respecte dels seus drets, que els impossibilita complir amb els seus deures cap al territori i la Mare Terra.

Causas de l'empobriment dels pobles indígenes

- despulla de les seues terres i territoris tradicionals;
- pèrdua de la propietat i el control sobre els recursos naturals;
- exclusió política i falta de participació en els processos de presa de decisió que els afecten;
- discriminació i segregació social;
- desestructuració social i cultural de les comunitats;
- migració;
- pèrdua de la llengua i la cultura;
- integració descontrolada en l'economia de mercat;
- assimilació forçosa a les societats nacionals;
- degradació ambiental.

Font: Almaciga, 2017

Objectius de Desenvolupament Sostenible	Declaració de Nacions Unides de drets dels pobles indígenes
<p>ODS 2 Posar fi a la fam, aconseguir la seguretat alimentària i la millora de la nutrició i promoure l'agricultura sostenible.</p>	<p>Article 26 (1): Els pobles indígenes tenen dret a les terres, territoris i recursos que tradicionalment han posseït, ocupat o utilitzat o adquirit</p> <p>Article 29 (1): Els pobles indígenes tenen dret a la conservació i protecció del medi ambient i de la capacitat productiva de les seues terres o territoris i recursos</p> <p>Article 31 (1): Els pobles indígenes tenen dret a mantindre, controlar, protegir i desenvolupar el seu patrimoni cultural, els seus coneixements tradicionals, les seues expressions culturals tradicionals i les manifestacions de les seues ciències, tecnologies i cultures.</p>

Consideracions des de la visió indígena de desenvolupament

Els sistemes productius i alimentaris indígenes es caracteritzen pels següents elements:

- la propietat territorial col·lectiva;
- les normes consuetudinàries d'accés i ús dels recursos naturals;
- l'ús dels coneixements tradicionals;
- la diversificació productiva complementària;
- la resiliència de les pràctiques productives, com a efecte de la diversitat cultivada i, en alguns casos, de l'ús de diferents pisos tèrmics;
- el treball familiar i comunitari;
- els valors solidaris plasmats en les institucions econòmiques pròpies, com la *minka* o les festes redistributives.

El paper de les dones indígenes en aquests sistemes és de crucial importància. Elles contribueixen a la continuïtat i transmissió de les cultures, a l'agricultura sostenible, la pesca, l'horticultura, l'artesania i la preservació de la biodiversitat associada als sistemes d'alimentació i producció, per exemple, a través dels bancs de llavors. A més, en relació amb el seu paper en aquests sistemes, la seua contribució als sistemes de salut pròpia és fonamental.

Per als pobles indígenes, aconseguir la seguretat i la sobirania alimentàries significa recuperar els aliments tradicionals. La discriminació al fet que han sigut sotmesos ha fet que els canvis d'hàbits alimentaris vagen associats a un major prestigi social o, almenys, a evitar l'estigmatització de ser indígena i alimentar-se com a tal. Aquesta pèrdua els condemna a una dependència d'aliments externs, afeblint l'economia de subsistència i perdent l'acumulat nutritiu i de salut dels aliments tradicionals. Recuperar l'alimentació tradicional implica educar sobre els aliments tradicionals a xiquets i xiquetes, sensibilitzar a homes i dones, revitalitzar els coneixements i el significat espiritual dels aliments, recuperar la gastronomia i la restauració pròpies i incorporar innovacions adaptades culturalment des de la seua pròpia visió.

Objectius de Desenvolupament Sostenible**Declaració de Nacions Unides de drets dels pobles indígenes**

ODS 3

Garantir una vida sana i promoure el benestar de tots a totes les edats.

Article 24: Els pobles indígenes tenen dret a les seues pròpies medicines tradicionals i a mantindre les seues pràctiques de salut, inclosa la conservació de les seues plantes medicinals, animals i minerals d'interés vital. Les persones indígenes també tenen dret d'accés, sense cap discriminació, a tots els serveis socials i de salut. Les persones indígenes tenen igual dret a gaudir del nivell més alt possible de salut física i mental.

Consideracions des de la visió indígena de desenvolupament

La medicina tradicional indígena es caracteritza per:

- contemplar la malaltia com a desequilibri de l'entorn natural i comunitari;
- l'atenció holística de la persona, buscant curar el cos i l'esperit i sanar l'individual i el comunitari;
- una varietat de terapeutes en cada poble, que posseeixen un ampli coneixement del seu entorn i que mantenen relacions interètniques i intercanvien productes i coneixements;
- una gran diversitat de recursos terapèutics naturals (plantes, minerals, aigua, etc.);
- coneixements tradicionals terapèutics mil·lenaris, avalats per l'evidència pràctica curativa;
- el xamanisme com a coneixement i relació amb el món espiritual;
- una estreta relació amb el dret, perquè quan es transgredeixen les lleis de respecte a la naturalesa i la societat, es perd l'harmonia i sorgeix la malaltia; pel que la restauració o el càstig estan relacionats amb la sanació (Almáciga, 2020).

Aqueixa visió coincideix amb la definició de salut de l'Organització Mundial de la Salut com "un estat de complet benestar físic, mental i social, i no solament l'absència d'afeccions o malalties", i amb l'afirmació de l'Organització Panamericana de la Salut que la salut integral abasta el benestar biològic, psicològic, social i espiritual de l'individu i de la seua comunitat en condicions d'equitat (FILAC, 2019).

Els pobles indígenes reclamen un major i millor accés als serveis de salut dels seus països. Major, perquè no solen tindre una oferta sanitària suficient en els seus territoris, havent de recórrer llargues distàncies per a ser atesos. Millor, en el sentit d'una *accessibilitat cultural*, que permeta a les persones indígenes rebre serveis culturalment pertinents quant a l'ús de la llengua, els hàbits, l'acompanyament, etc.

En aquest sentit, els pobles indígenes reclamen **sistemes de salut interculturals**, que tinguen en compte la medicina occidental convencional i la medicina tradicional indígena, en els quals hi haja una col·laboració de sabers o, si més no, un repartiment de l'atenció.

Objectius de Desenvolupament Sostenible	Declaració de Nacions Unides de drets dels pobles indígenes
<p>ODS 4 Garantir una educació inclusiva i equitativa de qualitat i promoure oportunitats d'aprenentatge permanent per a tots.</p>	<p>Article 14 (1): Els pobles indígenes tenen dret a establir i controlar els seus sistemes i institucions docents que impartisquen educació en els seus propis idiomes, d'acord amb els seus mètodes culturals d'ensenyament i aprenentatge.</p> <p>(2) els indígenes, en particular els xiquets, tenen dret a tots els nivells i formes d'educació de l'Estat sense discriminació.</p> <p>(3) Els Estats adoptaran mesures eficaces, conjuntament amb els pobles indígenes, perquè les persones indígenes, en particular els xiquets, inclosos els que viuen fora de les seues comunitats, tinguen accés, quan siga possible, a l'educació en la seua pròpia cultura i en el seu propi idioma.</p>

Consideracions des de la visió indígena de desenvolupament

La problemàtica educativa és un aspecte clau per a la supervivència dels pobles indígenes com a pobles culturalment alterns. D'una banda, existeix un dèficit d'accés i permanència de la infància indígena (sobretot de les xiquetes) en el sistema educatiu, que redunda en majors diferències en altres aspectes, com l'ocupació, els salaris, l'accés a llocs polítics, etc. Així, el GPPI recorda que “els ingressos dels treballadors indígenes fan una mitjana de només la meitat dels treballadors no indígenes, això associat a la discriminació i la qualitat de l'ensenyament. Bolívia és un dels països on es presenta major diferència entre els ingressos per cada any addicional d'escolarització entre la població indígena i no indígena”, la qual cosa repercuteix en la consecució de les metes d'ús de l'ODS 8 (GPPI, 2020a: 15).

Els obstacles de l'accés i permanència en el sistema educatiu tenen a veure amb processos de discriminació i racisme per la identitat indígena, la baixa autoestima consegüent, així com una qualitat de l'ensenyament, els recursos i les instal·lacions per davall de la mitjana nacional.

Però, d'altra banda, l'avanç produït des de la segona meitat del segle XX en l'escolarització de les i els xiquets indígenes és una de les causes de la pèrdua de la cultura, que representa una de les principals amenaces per a la subsistència dels pobles indígenes. Aquests mantenen pràctiques culturals i estils de vida basats en els seus coneixements tradicionals, la seua visió del món i la seua espiritualitat, que han de ser mantinguts si els pobles indígenes i les seues cultures volen sobreviure. L'escolarització no sempre facilita la reproducció cultural, a vegades és un obstacle per a aquesta.

Durant anys, l'educació bilingüe intercultural ha sigut una solució de compromís entre l'educació general obligatòria i l'educació pròpia dels pobles indígenes. En realitat, el que existeix és una adaptació de l'indígena al model educatiu dominant en l'organització de temps, espais, relacions de poder, continguts i pràctiques de l'escola moderna, projectant valors aliens als interessos i expectatives de les comunitats i deslligant als xiquets i xiquetes de les seues pràctiques comunitàries.

Els pobles indígenes proposen sistemes educatius que combinen l'escolarització amb les pràctiques educatives pròpies i que impliquen:

- conèixer i parlar el seu idioma matern;
- que es produïska en els escenaris comunitaris, no sols a l'aula, i s'ajuste als seus calendaris productius i rituals;
- que no implique només docents i alumnat, sinó a tota la comunitat: mares i pares, majors i metges i metgesses tradicionals són els qui ensenyen el necessari per a ser indígena, des de complexos rituals a tècniques de plantació;
- el respecte a l'enfocament pedagògic d'aprendre fent: es considera que la millor manera d'aprendre i apropiat sabers i valors és a través de l'experiència;
- una educació integral que tinga en compte la realitat en tota la seua complexitat i diferents dimensions, sense parcel·lar-la;
- una educació que ensenye als xiquets i xiquetes indígenes a valorar la seua identitat i la seua cultura, respectar a la naturalesa i a la comunitat, conèixer el seu territori, defensar els seus drets i aprendre les seues tradicions i coneixements ancestrals;
- una educació intercultural que els prepare per a afrontar els reptes del món actual, aprenent altres idiomes envoltants i coneixements que els permeten innovar en les seues cultures (Almàciga, 2020).

Les dones indígenes tenen un paper fonamental en l'educació pròpia, perquè elles cobreixen l'educació dels xiquets i xiquetes en els seus primers anys, sent clau en la transmissió de coneixements i de l'idioma matern.

Un aspecte interessant és el tractament de l'indígena en l'educació de les persones no indígenes, que ha de dirigir-se cap a la superació del racisme i la discriminació estructurals i promoure la diversitat cultural com un valor i una riquesa dels països en què habiten els pobles indígenes; tot això en el sentit de l'expressat per l'article 15. 1 de la DNUDPI: "Els pobles indígenes tenen dret al fet que la dignitat i diversitat de les seues cultures, tradicions, històries i aspiracions queden degudament reflectides en l'educació i la informació pública".

Objectius de Desenvolupament Sostenible	Declaració de Nacions Unides de drets dels pobles indígenes
ODS 5 Aconseguir la igualtat de gènere i empoderar a totes les dones i les xiquetes.	<p>Article 22 (1) En l'aplicació de la present Declaració es prestarà particular atenció als drets i necessitats especials dels ancians, les dones, els joves, els xiquets i les persones amb discapacitat indígenes.</p> <p>Article 22 (2): Els Estats adoptaran mesures, conjuntament amb els pobles indígenes, per a assegurar que les dones i els xiquets indígenes gaudisquen de protecció i garanties plenes contra totes les formes de violència i discriminació.</p>

Consideracions des de la visió indígena de desenvolupament

Com s'ha indicat anteriorment, les dones indígenes tenen un paper fonamental en l'existència cultural alterna dels seus pobles, en aspectes tan variats com la conservació i transmissió de la cultura, l'idioma, els sistemes alimentaris, la gestió i conservació de la biodiversitat i la lluita per l'autodeterminació política col·lectiva.

No obstant això, les dones indígenes pateixen una **discriminació múltiple**, com a dones, com a persones indígenes i com a persones que pateixen processos d'empobriment i vulnerabilitat. Tenen problemes d'accés en condicions d'igualtat als serveis de salut i d'educació, a programes i serveis socials i al mercat laboral. A més, tenen dificultats d'accés a la terra i els recursos naturals, problemes per a participar en els espais polítics i de presa de decisió i manquen, en molts casos, d'autonomia econòmica, la qual cosa els dificulta prendre les seues pròpies decisions vitals.

La triple discriminació que pateixen les dones implica **múltiples violències basades en gènere**, provinents de fora i de dins de les comunitats. Segons el GPPI, "existeix una deficiència a nivell d'Amèrica Llatina en el treball d'erradicació de la violència cap a les dones i xiquetes en les seues vides quotidianes; aquesta situació s'agreuja en territoris indígenes on sol existir no sols una falta d'enfocament per a treballar aquests temes, també una falta d'entesa que la violència per a les dones indígenes sol incloure també els seus territoris" (GPPI, 2020a: 23).

Per a les organitzacions de dones indígenes, l'efectiu gaudi dels seus drets tindrà lloc quan els drets col·lectius dels seus pobles siguin respectats, sempre que es reconeguen i respecten els seus drets específics com a dones. Per a això, és de vital importància la seua participació activa en tots els processos que afecten les seues vides i els seus drets, com es va establir en la Declaració de les Dones Indígenes a Pequín (1995). En aquest sentit, l'Estratègia de la Cooperació Espanyola amb els Pobles Indígenes (ECEPI) prioritza el suport a les organitzacions de dones en tots els seus components, principalment en la participació en aquelles polítiques i decisions que els afecten com a dones i com a part d'un poble indígena.

Aquesta doble consideració (com a dones i com a indígenes) ha de ser present també en els processos d'apoderament previstos en les metes de l'ODS 5, incloent al mateix temps la dimensió d'autonomia individual (política, econòmica, social, cultural) i la col·lectiva. Un altre criteri de l'apoderament és que ha de partir del reconeixement del poder que les pròpies dones ja posseeixen, basat en els seus coneixements, pràctiques tradicionals i funcions en la vida comunitària.

Sobre aquest tema, cal assenyalar que la intersecció de les discriminacions que enfronten està afectant aquest poder, que s'està perdent per diversos motius. Així, el seu paper de cuidadores del territori i els recursos es veu amenaçat per l'acaparament de terres i pels efectes del canvi climàtic, però també per la seua falta de participació en els espais (indígenes i no indígenes) en què es defineixen les polítiques d'accés i ús del territori.

Objectius de Desenvolupament Sostenible

Declaració de Nacions Unides de drets dels pobles indígenes

ODS 6

Garantir la disponibilitat i la gestió sostenible de l'aigua i el sanejament per a tots.

Article 19: Els Estats celebraran consultes i cooperaran de bona fe amb els pobles indígenes interessats per mitjà de les seues institucions representatives abans d'adoptar i aplicar mesures legislatives o administratives que els afecten, a fi d'obtenir el seu consentiment lliure, previ i informat.

ODS 7

Garantir l'accés a una energia assequible, fiable, sostenible i moderna per a tots.

Article 32 (2): Els Estats celebraran consultes i cooperaran de bona fe amb els pobles indígenes interessats per conducte de les seues pròpies institucions representatives a fi d'obtenir el seu consentiment lliure i informat abans d'aprovar qualsevol projecte que afecte les seues terres o territoris i altres recursos, particularment en relació amb el desenvolupament, la utilització o l'explotació de recursos minerals, hídrics o d'un altre tipus.

ODS 8

Promoure el creixement econòmic sostingut, inclusiu i sostenible, l'ocupació plena i productiva i el treball decent per a tots.

ODS 9

Construir infraestructures resilients, promoure la industrialització inclusiva i sostenible i fomentar la innovació.

Consideracions des de la visió indígena de desenvolupament

Vegeu els arguments exposats en l'apartat de riscos dels ODS per als pobles indígenes.

Objectius de Desenvolupament Sostenible**Declaració de Nacions Unides de drets dels pobles indígenes**

ODS 10

Reduir la desigualtat als països i entre ells.

Article 15 (2): Els Estats adoptaran mesures eficaces, en consulta i cooperació amb els pobles indígenes interessats, per a combatre els prejudicis i eliminar la discriminació i promoure la tolerància, la comprensió i les bones relacions entre els pobles indígenes i tots els altres sectors de la societat.

Article 21: Els pobles indígenes tenen dret, sense discriminació, al millorament de les seues condicions econòmiques i socials, entre altres esferes, en l'educació, l'ocupació, la capacitat i el reensinistrament professionals, l'habitatge, el sanejament, la salut i la seguretat social. Els Estats adoptaran mesures eficaces i, quan siga procedent, mesures especials per a assegurar el millorament continu de les seues condicions econòmiques i socials. Es prestarà particular atenció als drets i necessitats especials dels ancians, les dones, els joves, els xiquets i les persones amb discapacitat indígenes.

Consideracions des de la visió indígena de desenvolupament

Es poden distingir dos àmbits, intern i extern, de la desigualtat que afecta els pobles i persones indígenes¹⁸:

1) Discriminació dels pobles indígenes en la societat envoltant. Els factors històrics de discriminació cap als pobles indígenes (racisme, exclusió, negació cultural, marginació, espoli) s'han accelerat amb la globalització, que ha exacerbat els patrons de desigualtat en incrementar l'agressió territorial i intensificar la violació dels seus drets. Els efectes d'aquesta discriminació accelerada són la pèrdua territorial, la pèrdua cultural i la pèrdua d'autonomia política. Els articles citats de la DNUDPI es refereixen al combat d'aquesta desigualtat.

2) Discriminació de persones i col·lectius a l'interior dels pobles indígenes. Les cosmovisions indígenes no solen contemplar com a valors l'individualisme ni la competitivitat, sinó el bé comú i la complementarietat. Això fa que la discriminació siga, a vegades, difícil d'identificar, almenys des d'un punt de vista teòric. I, no obstant això, no poden negar-se situacions discriminatòries socials, econòmiques, d'edat i, sobretot, de gènere.

Conceptes centrals de la cultura tradicional sobre els rols de gènere, com l'equilibri, la complementarietat o la dualitat, són ambivalents i poden servir tant per a amagar la situació real de discriminació i subordinació de les dones com per a combatre-la. En tot cas, el discurs sobre els drets de la dona i la igualtat interpel·la a una cultura tradicional que pot arribar a servir d'excusa per a eludir l'anàlisi de les inequitats de gènere.

La DNUDPI aborda aquesta problemàtica de la igualtat de les persones indígenes en general i dels col·lectius més vulnerables en particular, per als quals preveu una especial protecció, fins i tot amb mesures de discriminació positiva:

18 Tots dos àmbits es relacionen també amb la meta 16.b, que preveu la promoció i aplicació de lleis i polítiques no discriminatòries en favor del desenvolupament sostenible.

- **Article 22:**

1. Es prestarà particular atenció als drets i necessitats especials dels ancians, les dones, els joves, els xiquets i les persones amb discapacitat indígenes en l'aplicació de la present Declaració;

2. Els Estats adoptaran mesures, juntament amb els pobles indígenes, per a assegurar que les dones i els xiquets indígenes gaudisquen de protecció i garanties plenes contra totes les formes de violència i discriminació;

- **Article 44:** Tots els drets i les llibertats reconeguts en la present Declaració es garanteixen per igual a l'home i a la dona indígenes.

En aquest sentit, cal recordar que les obligacions dels Estats establides en la DNUDPI, així com les condicions que es requereixen per a l'efectiu compliment dels drets reconeguts en aquesta, obliguen també a les autoritats indígenes, que, com a autoritats que són i en l'àmbit de les seues competències, han d'afavorir aquest compliment a l'interior de les comunitats. Emprant el llenguatge de l'enfocament de drets, es pot dir que, com a representants de la població indígena, les autoritats indígenes són titulars de drets, però com a tals autoritats, ho són també d'obligacions davant les seues comunitats.

Objectius de Desenvolupament Sostenible**Declaració de Nacions Unides de drets dels pobles indígenes**

ODS 11

Aconseguir que les ciutats i els assentaments humans siguin inclusius, segurs, resilients i sostenibles.

Article 11 (1): Els pobles indígenes tenen dret a practicar i revitalitzar les seues tradicions i costums culturals. Això inclou el dret a mantindre, protegir i desenvolupar les manifestacions passades, presents i futures de les seues cultures, com a llocs arqueològics i històrics, objectes, dissenys, cerimònies, tecnologies, arts visuals i interpretatives i literatures.

Article 21 (1): Els pobles indígenes tenen dret, sense discriminació, al millorament de les seues condicions econòmiques i socials, entre altres esferes, en l'educació, l'ocupació, la capacitat i el reensinistrament professionals, l'habitatge, el sanejament, la salut i la seguretat social.

Article 31 (1): Els pobles indígenes tenen dret a mantindre, controlar, protegir i desenvolupar el seu patrimoni cultural, els seus coneixements tradicionals, les seues expressions culturals tradicionals.

Consideracions des de la visió indígena de desenvolupament

Cada vegada hi ha més persones indígenes vivint a les ciutats. Si bé, una part important de la població indígena habita en àrees rurals, quasi la meitat de la població indígena d'Amèrica Llatina resideix en zones urbanes (Banc Mundial, 2015). L'eixida dels seus territoris es deu a factors variats: la invasió de les seues terres i la degradació dels recursos, que limita els mitjans de subsistència tradicionals dels pobles indígenes; però també el canvi de patrons culturals i la falta d'oportunitats de treball per als i les joves. D'altra banda, comunitats indígenes senceres s'estan urbanitzant, absorbides pel creixement de les ciutats.

La problemàtica de la població indígena urbana és especial. Segons el Banc Mundial, les llars indígenes urbans solen viure en condicions més insegures i insalubres que altres residents urbans (Banc Mundial, 2015). D'altra banda, allunyats dels seus mitjans de subsistència tradicionals i dels seus sistemes educatius i de salut, s'empobreixen ràpidament i perden la seua cultura i la seua identitat. Davant això, funcionen les xarxes de solidaritat i l'establiment de formes organitzatives pròpies a les ciutats, que permeten articular demandes com equipament, accés a serveis bàsics i altres.

Les comunitats indígenes urbanes intenten mantindre els vincles amb el territori ancestral, les autoritats tradicionals i les famílies. S'estableixen xarxes comercials, negocis urbans basats en la cultura (gastronomia, artesanies), projectes de reinversió de divises en el territori, però també es busca l'accés als llocs sagrats o reproduir les formes interculturals d'atenció mèdica, entre altres. La vinculació amb les comunitats d'origen permet mantindre la identitat (transformant-la) i generar oportunitats d'ingrés en el camp i a la ciutat.

Finalment, l'arribada d'indígenes a les ciutats és, en el sentit de l'ODS 11, una oportunitat de construir espais més inclusius mitjançant la trobada de cultures i el diàleg intercultural amb la població no indígena.

Objectius de Desenvolupament Sostenible	Declaració de Nacions Unides de drets dels pobles indígenes
ODS 12 Garantir modalitats de consum i producció sostenibles.	Article 23: Els pobles indígenes tenen dret a determinar i a elaborar prioritats i estratègies per a l'exercici del seu dret al desenvolupament.

Consideracions des de la visió indígena de desenvolupament

“Així com la Mare Terra és sagrada, el que ella ens dona també és sagrat. Produir, per als Pobles Indígenes, és posar en harmonia el treball dels éssers humans, amb la naturalesa. Els càlculs per a la producció es basen en la quantitat de famílies i altres interessos i així mateix les necessitats de l'economia local, familiar i comunitària. Per això, pescadors, caçadors, sembradors, demanen permís abans de treballar. Abans d'utilitzar la terra, es demana permís perquè produïska aliments sans.

D'igual manera, el que s'usa o consumeix té el sentit de cuidar la salut individual i col·lectiva, per a tindre força per a les altres activitats de supervivència. El que es consumeix és sagrat perquè alimenta, manté la vida, proporciona força física i capacitats cognitives, per això l'alimentació ha de ser neta i sana, amb els nutrients que provenen de la Mare Terra. L'acció de consumir és també una pràctica responsable, que es fa amb agraïment a la Mare Terra, com a dadora de vida.

Els Pobles i comunitats indígenes produeixen en quantitats moderades el que necessiten per a mantindre's. L'ús dels territoris és planificat de manera que s'estableixen àrees d'habitatge, boscos, sembra, pesca, llocs sagrats. Els usos es fan sobre la base de la governança territorial comunitària, és a dir, els consensos per a mantindre el control ecològic, econòmic, cultural i polític” (FILAC, 2019: 58).

Aquestes consideracions han d'impregnar les polítiques de producció i consum relatives als pobles indígenes, així com les relatives a l'ODS 8 (creixement econòmic).

Objectius de Desenvolupament Sostenible**Declaració de Nacions Unides de drets dels pobles indígenes**

ODS 13

Adoptar mesures urgents per a combatre el canvi climàtic i els seus efectes.

Article 18: Els pobles indígenes tenen dret a participar en l'adopció de decisions en les qüestions que afecten els seus drets, per conducte de representants triats per ells de conformitat amb els seus propis procediments, així com a mantindre i desenvolupar les seues pròpies institucions d'adopció de decisions.

ODS 14

Conservar i utilitzar sosteniblement els oceans, les mars i els recursos marins per al desenvolupament sostenible.

Article 29: Els pobles indígenes tenen dret a la conservació i protecció del medi ambient i de la capacitat productiva de les seues terres o territoris i recursos. Els Estats hauran d'establir i executar programes d'assistència als pobles indígenes per a assegurar aqueixa conservació i protecció, sense discriminació.

ODS 15

Protegir, restablir i promoure l'ús sostenible dels ecosistemes terrestres, gestionar sosteniblement els boscos, lluitar contra la desertificació, detindre i invertir la degradació.

Article 26: Els pobles indígenes tenen dret a les terres, territoris i recursos que tradicionalment han posseït, ocupat o utilitzat o adquirit. Els pobles indígenes tenen dret a posseir, utilitzar, desenvolupar i controlar les terres, territoris i recursos que posseeixen en raó de la propietat tradicional o un altre tipus tradicional d'ocupació o utilització, així com aquells que hagen adquirit d'una altra forma. Els Estats asseguraran el reconeixement i protecció jurídics d'aqueixes terres, territoris i recursos. Aquest reconeixement respectarà degudament els costums, les tradicions i els sistemes de tinença de la terra dels pobles indígenes de què es tracte.

Consideracions des de la visió indígena de desenvolupament

Els ODS 13, 14 i 15, segons s'ha dit reiteradament, són d'especial importància per als pobles indígenes. El relatiu a l'ODS 13 (canvi climàtic) ja va ser tractat en referir-nos a les aportacions dels pobles indígenes al desenvolupament sostenible. També es va parlar dels ODS 14 i 15, però a continuació es complementaran alguns aspectes relatius a aquests dos objectius.

Invertir la degradació

Segons Sobrevila (2008), el 80 % de la biodiversitat del planeta es concentra en els territoris indígenes, que representen el 22 % de l'extensió mundial. Encara que puga semblar-nos que aquest és un fet que parla per si sol de l'eficàcia dels pobles indígenes en la conservació de la biodiversitat, és necessari argumentar que aqueixa conservació és producte d'unes polítiques, una cosmovisió i unes institucions pròpies dels pobles indígenes, ja que sens dubte hi haurà qui, per contra, argumente que la conservació en els territoris indígenes es produeix perquè no han arribat allí el desenvolupament ni la modernitat (Deocón, 2016).

La sostenibilitat del desenvolupament indígena depén dels sistemes **bioculturals indígenes**. L'ús sostenible dels recursos per part dels pobles indígenes ve donat per l'existència de coneixements i pràctiques obtingudes al llarg de generacions, i el seu accés, ús i distribució és present en les normes d'ús del territori i en la pràctica d'una espiritualitat que fonamenta la sostenibilitat a través de la idea d'equilibri o harmonia.

Sistemes indígenes bioculturals

Sistemes productius, jurídics, socials, culturals, de salut, educatius, etc.

Condicions prèvies:

- Tinença segura de la terra
- Autonomia
- Reconeixement i aplicació efectiva de drets col·lectius.

Elements comuns:

- Coneixements tradicionals
- Normes (el dret propi, la llei d'origen)
- Espiritualitat, ritualitat

Font: elaboració pròpia

Consideracions des de la visió indígena de desenvolupament

Els sistemes indígenes productius, educatius, de salut, jurídics, etc. integren el territori, el govern i la cultura: l'economia, l'educació o la salut són possibles per la combinació de coneixements tradicionals, pràctiques espirituals i normes socials. Tant els coneixements i les pràctiques tradicionals com les normes de comportament i d'accés i ús dels recursos estan travessats per una espiritualitat plasmada en pràctiques rituals.

La sostenibilitat dels seus territoris és clau per a l'existència dels pobles indígenes. Els territoris ancestrals són, d'una banda, el suport material de la subsistència indígena, dels seus mitjans de vida i, d'altra banda, els espais en què els pobles indígenes viuen i reproduïxen la seua cultura, la seua cosmovisió i la seua política, la seua identitat, necessaris per a la supervivència física i la continuïtat com a pobles diferents.

Però, com es garanteix la sostenibilitat ambiental dels territoris indígenes?

“Hi ha dues formes almenys per a conservar la diversitat biològica: una que confina la vida silvestre a àrees determinades en una mar d'erms d'agricultura industrial, i una altra mil·lenària que prové d'una llarga tradició d'intervenció humana, els patrons d'ús de recursos de la qual han propiciat, beneficiat i mantingut la diversitat biològica” (Boege Schmidt, 2008).

Gran part de les àrees protegides d'Amèrica Llatina se superposen amb territoris dels pobles indígenes. Moltes s'han creat sense la seua participació ni el seu consentiment, i es constata l'absència indígena en la gestió de la majoria d'elles. Les àrees protegides així establides poden restringir l'accés als territoris ancestrals que les componen i als seus recursos. Això porta greus perjudicis per als pobles indígenes.

En primer lloc, s'acaba amb els mitjans materials de vida del poble o pobles que habiten aquests territoris, impedit la seua subsistència física i cultural, el desenvolupament dels seus sistemes bioculturals i, en definitiva, de les seues formes de vida. Existeixen molts casos de violació dels drets indígenes associats a l'establiment d'àrees protegides, com el desplaçament forçós o la falta de reconeixement dels drets col·lectius a les terres, els territoris i els recursos naturals.

Un cas real

Comunitat Nativa de Caimito (Ucayali, el Perú). Poble shipibo.

En el llac Imiria, un llac molt bell, abundaven els peixos, els ocells, altres animals i fusta. A mesura que van passar els anys, tots aquests recursos es van anar acabant. Entraven embarcacions pesqueres il·legals que no tenien permís per a pescar allí. També ho feien empreses fusteres que no tenien permisos forestals (...) Per a frenar a aquests depredadors dels nostres boscos i dels nostres peixos, vam aconseguir imposar una veda de tres anys controlada per les pròpies comunitats.

En complir-se els tres anys presentem una proposta al Govern Regional d'Ucayali per a la creació d'una reserva comunal per quinze anys. Però la reserva només va durar tres anys perquè el govern regional va decidir convertir la reserva en una Àrea de Conservació Regional (ACR) anomenada Imiria. El govern regional ens va presentar aquesta decisió com a beneficiosa per a nosaltres i nosaltres vam signar aprovant la proposta.

Però en canviar-se la figura, l'Autoritat Regional Ambiental de Ucayali, sota la supervisió del Servei Nacional d'Àrees Naturals Protegides per l'Estat, ara ens limita la pesca, i només podem pescar fins a 15 quilograms per setmana i per família. I ja no podem comercialitzar el producte de la nostra pesca (...) Tampoc podem fer grans *chacras*, solament mitja hectàrea.

Font: Servindi, 2020: 130-131

En segon lloc, s'afebleixen i fins i tot es perden els coneixements i pràctiques consuetudinàries associades a unes certes àrees o recursos biològics, afectant-se la utilització consuetudinària sostenible de la diversitat biològica. Això últim suposa també perjudicis per al conjunt de la societat, ja que la utilització consuetudinària sostenible de la diversitat biològica i els coneixements tradicionals poden contribuir a la conservació efectiva de les àrees que es volen protegir, la qual cosa s'ha definit anteriorment com una aportació fonamental dels pobles indígenes al desenvolupament sostenible.

Conservació *in situ*

"Es tracta d'un terme portat al debat sociopolític des de l'ecologia. La conservació *in situ* (conservació en el propi lloc) consisteix a protegir una espècie animal o vegetal en el seu hàbitat natural, actuant o no sobre l'hàbitat en si mateix. Per contra, la conservació *ex situ* consisteix en el manteniment d'alguns components de la biodiversitat fora dels seus hàbitats naturals (bancs de germoplasma, col·leccions vegetals, animals en captivitat).

En termes del maneig i la gestió, s'empra el terme per a referir-se al govern ancestral que els pobles indígenes fan dels seus territoris. Els pobles indígenes i les comunitats locals practiquen la conservació biocultural *in situ*. 'Biocultural' significa que es conserva mentre s'usa, perquè les estratègies indígenes estan pensades per a l'ús sostenible dels recursos, per a conservar dia a dia, en una relació cultural i espiritual amb la naturalesa. Per contra, aïllar una àrea per a protegir-la de tot ús és, en sentit metafòric, una forma de conservació *ex situ*, encara que es faci en el propi territori, perquè s'eludeix l'existència humana, es desconfia de la capacitat col·lectiva de respectar, cuidar i conservar i es crea en el propi territori una sort de museu, de laboratori de condicions artificials per a aïllar la naturalesa de la humanitat. Tal com si es tractara d'una col·lecció de recursos, un banc de biodiversitat o com si, separada de les comunitats, la naturalesa estiguera en captivitat" (Deocón, 2016: 8 i 9).

(i no excloents): 1) la inclusió dels TICCA o àrees de conservació indígenes en els sistemes de conservació nacionals; i 2) la governança i gestió conjunta de les àrees protegides. Això exigeix un enfocament intercultural i la consecució d'acords cap a l'assoliment d'objectius compartits, com, per exemple, formes apropiades de respectar, reconèixer i donar suport a la utilització consuetudinària sostenible de la diversitat biològica i les pràctiques culturals tradicionals en les àrees protegides.

La conservació *in situ* té molt a veure amb la protecció dels coneixements i les pràctiques tradicionals. En aquest sentit, l'aplicació dels ODS que tenen a veure amb la sostenibilitat ambiental dels territoris indígenes ha de considerar tot el bloc normatiu del CDB; principalment, l'article 8-j i totes les disposicions connexes amb aquest.

L'article 8-j es refereix a la conservació *in situ*: "Cada Part Contractant (...) conformement a la seua legislació nacional, respectarà, preservarà i mantindrà els coneixements, les innovacions i les pràctiques de les comunitats indígenes i locals que comporten estils tradicionals de vida pertinents per a la conservació i la utilització sostenible de la diversitat biològica i promourà la seua aplicació més àmplia, amb l'aprovació i la participació dels qui posseïsquen aqueixos coneixements, innovacions i pràctiques, i fomenarà que els beneficis derivats de la utilització d'aquests coneixements, innovacions i pràctiques es compartisquen equitativament".

Per part seua, l'article 10 del CDB es refereix a l'ús sostenible dels components de la diversitat biològica i posa en relació la conservació amb els sistemes productius, el desenvolupament sostenible i la cobertura de les necessitats bàsiques (NU, 1992).

La Conferència de les parts (COP) del CDB va establir, en la seua cinquena reunió, el programa de treball sobre l'article 8-j i disposicions connexes, entre les quals destaquen:

- les directrius Akwé: Kon per a realitzar avaluacions culturals, ambientals i socials de projectes de desenvolupament en territoris indígenes;
- el codi de conducta ètica Tkarihwaí:ri per a assegurar el respecte al patrimoni cultural i intel·lectual de les comunitats indígenes i locals;
- les directrius voluntàries Mo'otz Kuxtal (en llengua maia Mo'otz Kuxtal significa "arrels de vida") per a garantir el consentiment previ i fonamentat i la participació justa i equitativa en els beneficis que es deriven de la utilització dels seus coneixements, innovacions i pràctiques per a la conservació i la utilització sostenible de la diversitat biològica;
- les directrius Voluntàries Rutzolijirisaxik per a la repatriació de coneixements tradicionals;
- el Pla d'acció mundial sobre la utilització consuetudinària sostenible de la diversitat biològica (Decisió XII/12 de la COP) (CBD, 2012a).

ODS 16

Promoure societats pacífiques i inclusives per al desenvolupament sostenible, facilitar l'accés a la justícia per a tots i construir a tots els nivells institucions eficaces i inclusives que rendisquen comptes.

Article 3: Els pobles indígenes tenen dret a la lliure determinació. En virtut d'aqueix dret determinen lliurement la seua condició política i persegueixen lliurement el seu desenvolupament econòmic, social i cultural.

Article 5: Els pobles indígenes tenen dret a conservar i reforçar les seues pròpies institucions polítiques, jurídiques, econòmiques, socials i culturals, mantenint alhora el seu dret a participar plenament, si ho desitgen, en la vida política, econòmica, social i cultural de l'Estat.

Article 7.2: Els pobles indígenes tenen el dret col·lectiu de viure en llibertat, pau i seguretat com a pobles diferents i no seran sotmesos a cap acte de genocidi ni a cap altre acte de violència, inclòs el trasllat forçat de xiquets del grup a un altre grup.

Article 15 (2): Els Estats adoptaran mesures eficaces, en consulta i cooperació amb els pobles indígenes interessats, per a combatre els prejudicis i eliminar la discriminació i promoure la tolerància, la comprensió i les bones relacions entre els pobles indígenes i tots els altres sectors de la societat.

Article 18: Els pobles indígenes tenen dret a participar en l'adopció de decisions en les qüestions que afecten els seus drets, per conducte de representants triats per ells de conformitat amb els seus propis procediments, així com a mantindre i desenvolupar les seues pròpies institucions d'adopció de decisions.

Article 20 (1): Els pobles indígenes tenen dret a mantindre i desenvolupar els seus sistemes o institucions polítiques, econòmiques i socials, a gaudir de manera segura dels seus propis mitjans de subsistència i desenvolupament, i a dedicar-se lliurement a totes les seues activitats econòmiques tradicionals i d'un altre tipus.

Article 34: Els pobles indígenes tenen dret a promoure, desenvolupar i mantindre les seues estructures institucionals i (...), quan existisquen, costums o sistemes jurídics, de conformitat amb les normes internacionals de drets humans.

Article 35: Els pobles indígenes tenen dret a determinar les responsabilitats dels individus envers les seues comunitats.

Consideracions des de la visió indígena de desenvolupament

La promoció de societats que incloguen als pobles indígenes per al desenvolupament sostenible implica l'exercici del dret de lliure determinació contemplat en l'article 3 de la DNUDPI, perquè aquesta és una preconditionió per al desenvolupament social i econòmic d'acord amb la cosmovisió i els models de desenvolupament dels pobles indígenes.

Per a aconseguir aquesta inclusió, cal transformar l'Estat amb la finalitat que aculla la diversitat, a través de polítiques amb pertinència cultural o ètnica. La transversalització i integració dels assumptes dels pobles indígenes en les polítiques i programes de desenvolupament és necessària per a aconseguir que les polítiques s'adaptin a les necessitats i metes de desenvolupament indígenes (que no són iguals que els d'altres poblacions), però també per a incorporar les aportacions indígenes al desenvolupament sostenible.

Per a la consecució de la meta 16.6 (crear a tots els nivells institucions eficaces i transparents que rendisquen comptes) en relació amb els pobles indígenes, és necessari establir en la mentalitat, les normes i els procediments de les diferents administracions públiques els conceptes de gestió *pública intercultural*, com un conjunt de pràctiques i institucions alternatives per a organitzar la vida social que reconeix col·lectius, cultures i drets diferents en igualtat dins d'un mateix Estat (Castillo, 2015), i de l'enfocament *intercultural* com una eina per a abordar els canvis exigits per l'Estat pluricultural, que permet fer operatiu el diàleg intercultural i integrar-lo en la vida política, social i administrativa.

Tot això implica treballar en tres estratègies complementàries:

- garantir l'autonomia o autogovern en les qüestions relacionades amb els seus assumptes interns i locals, així com disposar dels mitjans per a finançar les seues funcions autònomes (art. 4 DNUDPI). Els pobles indígenes compten amb les seues pròpies institucions de govern i amb les seues pròpies normes d'ordenament social, territorial i ambiental. S'ha de garantir l'exercici de l'autoritat indígena en les matèries de la seua competència segons les legislacions nacionals, que s'han d'atindre i respectar els drets reconeguts internacionalment, així com l'administració indígena dels recursos segons els seus usos i costums;
- la participació plena i efectiva dels pobles indígenes en tots els assumptes que els afecten, d'acord amb els seus usos i costums. La meta 16.7 persegueix "garantir l'adopció en tots els nivells de decisions inclusives, participatives i representatives que responguen a les necessitats";
- la formació de funcionaris per a dissenyar i aplicar polítiques amb enfocament ètnic, intercultural, de pertinència cultural, que contemplin els drets indígenes i els facen operatius en els serveis dels Estats (salut, educació, seguretat social, justícia, etc.).

Pel que fa a l'**accés a la justícia**, quan la meta 16.3 estableix la igualtat d'accés a la justícia per a totes les persones, cal destacar dos aspectes importants. En primer lloc, que els pobles indígenes tenen una baixa capacitat d'accés a la justícia nacional i internacional per a denunciar les violacions dels seus drets individuals i col·lectius específics, la qual cosa redueix l'efectiva aplicació d'aquests.

En segon lloc, que els pobles indígenes tenen els seus propis sistemes jurídics, que regulen la vida comunitària i l'ús del territori, i que impliquen un corpus normatiu i un sistema d'administració de justícia propis.

Característiques del dret indígena

- és un dret consuetudinari;
- implica una intensa socialització;
- manca d'una formalitat procedimental i inclou la negociació i adopció de formes noves (plasticitat);
- la seua transgressió produeix efectes psicosomàtics i no és possible eludir les conseqüències. El delictes és malaltia, falta d'harmonia, desequilibri. Per tant, castigar és curar, restablir l'harmonia. El càstig té dues finalitats:
 - avergonyir al transgressor davant la comunitat, com a forma de prevenció;
 - restablir l'equilibri perdut;
- el compliment del dret propi garanteix l'equilibri i l'harmonia de la naturalesa, l'ordre i la permanència de la vida.

Font: Almáciga, 2020

L'administració de la justícia indígena ha de ser respectada pels diferents actors de l'Estat, de conformitat amb les seues pròpies normes, usos i costums. Aquestes, al seu torn, han de respectar les normes internacionals dels drets humans, en la mesura establida per l'article 46.2 de la DNUDPI: "En l'exercici dels drets enunciats en la present Declaració, es respectaran els drets humans i les llibertats fonamentals de tots. L'exercici dels drets establits en la present Declaració estarà subjecte exclusivament a les limitacions determinades per la llei i conformement a les obligacions internacionals en matèria de drets humans. Aqueixes limitacions no seran discriminatòries i seran només les estrictament necessàries per a garantir el reconeixement i respecte deguts als drets i les llibertats dels altres i per a satisfer les justes i més urgents necessitats d'una societat democràtica".

Finalment, el reconeixement dels sistemes indígenes de justícia exigeix la seua inclusió en el sistema de justícia ordinària de l'Estat en peu d'igualtat, de manera que es produïska no una subordinació (la jurisdicció indígena no és una més d'aquelles entre les quals es reparteix l'Estat), sinó una coordinació entre tots dos sistemes de justícia.

Objectius de Desenvolupament Sostenible**Declaració de Nacions Unides de drets dels pobles indígenes**

ODS 17

Enfortir els mitjans d'implementació i revitalitzar l'Aliança Mundial per al Desenvolupament Sostenible.

Article 39: Els pobles indígenes tenen dret a l'assistència financera i tècnica dels Estats i per conducte de la cooperació internacional per al gaudi dels drets enunciats en la present Declaració.

Article 41: Els òrgans i organismes especialitzats del sistema de les Nacions Unides i altres organitzacions intergovernamentals contribuiran a la plena aplicació de les disposicions de la present Declaració mitjançant la mobilització, entre altres coses, de la cooperació financera i l'assistència tècnica. S'establiran els mitjans d'assegurar la participació dels pobles indígenes en relació amb els assumptes que els concernisquen.

Article 42: Les Nacions Unides, els seus òrgans, inclòs el FPCI, i els organismes especialitzats, fins i tot a nivell local, així com els Estats, promouran el respecte i la plena aplicació de les disposicions de la present Declaració i vetllaran per la seua eficàcia.

Consideracions des de la visió indígena de desenvolupament

És necessari considerar als pobles indígenes com a part de l'Aliança Mundial per al Desenvolupament Sostenible contemplada en la meta 17.16. Aquesta aliança ha de fer-se amb els pobles indígenes no com a grup destinatari vulnerable, sinó com a actors del desenvolupament sostenible, capaços d'interlocució i que tenen molt a dir sobre la sostenibilitat, tant pels seus coneixements com per la seua experiència territorial històrica i actual.

Com es va indicar en parlar dels riscos i amenaces dels ODS per als pobles indígenes, la definició de polítiques i el desenvolupament de projectes per al compliment dels ODS en els territoris indígenes (sobretot de les metes dels ODS 6 a 9, com els projectes d'energia en territoris indígenes o els aprofitaments d'aigua) han de realitzar-se en associació amb els pobles indígenes i sota la conducció d'aquests, enfocar-se en solucions que respecten els seus plans de vida i els permeten accedir a beneficis equitatius. Això no substitueix les salvaguardes dels drets, com el consentiment lliure, informat i previ i la participació en la presa de decisions que els afecten, sinó, més aviat, ha d'entendre's que les aliances es duen a terme a través d'aquestes salvaguardes.

No obstant això, l'aliança per al desenvolupament sostenible amb els pobles indígenes té ja un camí traçat, que considera tant les necessitats i aportacions al desenvolupament com els drets dels pobles indígenes reconeguts internacionalment. Aquest camí, en constituir una garantia dels drets, ha de ser respectat en l'aliança prevista en l'ODS 17:

1. Directrius sobre les qüestions relatives als pobles indígenes de 2008, elaborades pel Grup Interinstitucional de Suport sobre Qüestions Indígenes. La seua intenció és alinear les polítiques de desenvolupament dels països amb la DNUDPI, especialment a través dels Programes de País de Nacions Unides. Les Directrius enuncien un marc normatiu, polític i operatiu ampli per a la implementació d'un enfocament de desenvolupament per a i amb els pobles indígenes, basat en els drets humans i culturalment sensible (NU, 2009).

2. La Conferència Mundial sobre els Pobles Indígenes (Nacions Unides, 2014) es va

celebrar per a aconseguir determinats compromisos dirigits a fer efectius els drets dels pobles indígenes, incloent la consecució dels objectius de la DNUDPI. Pel que fa a la relació entre drets i desenvolupament, s'estableix en el paràgraf 37 de la seua declaració final: "Fem notar que els pobles indígenes tenen dret a determinar i establir les prioritats i estratègies per a l'exercici del seu dret al desenvolupament. En aquest sentit, ens comprometem a tindre degudament presents tots els drets dels pobles indígenes en elaborar l'agenda per al desenvolupament després de 2015". Pel que els compromisos contrets pels Estats en el marc de la CMPI han de constituir part de l'aliança per al desenvolupament sostenible amb els pobles indígenes.

3. Pla d'Acció de Nacions Unides, elaborat en 2015 pel Grup Interinstitucional de Suport sobre Qüestions Indígenes, que ja es refereix als ODS, perquè es va preparar acabada d'aprovar l'Agenda 2030. El Pla d'Acció té el seu origen en el paràgraf 31 de la CMPI, en què es demana al Secretari General que desenvolupe un pla d'acció per a tot el sistema, a fi d'assegurar un enfocament coherent per a aconseguir els fins de la DNUDPI. Els objectius del Pla d'Acció són:

- sensibilitzar sobre la DNUDPI;
- donar suport a l'aplicació de la DNUDPI, en particular en el plànol dels països;
- donar suport a la realització dels drets dels pobles indígenes en l'aplicació i examen de l'Agenda 2030 per al Desenvolupament Sostenible;
- desenvolupar les capacitats dels Estats, els pobles indígenes, la societat civil i el personal de les Nacions Unides;
- fomentar la participació dels pobles indígenes en els processos de les Nacions Unides (NU, 2015b).

Tocant a l'Agenda 2030, es preveuen esforços del sistema de les Nacions Unides per a ajudar els Estats membres a aconseguir els ODS, prestant, en la mesura que siga possible, una atenció especial als pobles indígenes. En particular, el sistema de les Nacions Unides deu:

- incorporar les qüestions indígenes en la programació de l'Agenda 2030 i vetlar perquè aqueixa programació estiga d'acord amb les disposicions de la DNUDPI;
- promoure la participació dels pobles indígenes en els programes, projectes i altres activitats relacionades amb l'aplicació i l'examen de l'Agenda 2030 per al Desenvolupament, inclosa la participació de les dones indígenes, les persones amb discapacitat, les persones d'edat avançada, la infantesa i joventut;
- assegurar que es reunisca i difonga informació sobre els progressos realitzats en l'aplicació de l'Agenda 2030 en relació amb els pobles indígenes (NU, 2015b).

Totes aquestes mesures han de formar part de l'aliança de l'ODS 17, doncs, lamentablement, el treball només s'ha fet a mig fer i les indicades continuen sent necessitats preemptòries.

4. A nivell llatinoamericà, l'aliança ha de contemplar l'estipulat en el Pla d'Acció de l'Organització dels Estats Americans per a la implementació de la Declaració Americana sobre Drets dels Pobles Indígenes (2017), que busca la promoció de polítiques públiques, administratives, legislatives, judicials i pressupostàries per a assegurar als pobles indígenes americans el gaudi i exercici de tots els drets establits en la Declaració Americana, en consulta i cooperació amb aquests pobles.

5. A nivell europeu. Amb les seues estratègies d'incidència i denúncia, els pobles indígenes

van obrint altres espais internacionals de participació, com els de la Unió Europea. En la seua resolució de juliol de 2018, el Parlament Europeu demana a la Unió i als Estats membres que es creen mecanismes de consulta i participació dels pobles indígenes a escala de la Unió amb el mandat d'entaular diàlegs polítics i supervisar l'aplicació de la política, els compromisos i els plans d'acció de la Unió relatius als pobles indígenes (sol·licitud 18); i, en particular, que incloguen als pobles indígenes i a les comunitats rurals en el seu procés de presa de decisions respecte a les estratègies de lluita contra el canvi climàtic (sol·licitud 17). La resolució estableix tres mecanismes per a reforçar la protecció dels drets individuals i col·lectius i que, quan siguen implementats, representaran un nou nivell de relació entre la Unió i els pobles indígenes:

- un mecanisme de queixes per a presentar denúncies sobre violacions i abusos dels seus drets derivats de les activitats comercials de la UE (sol·licitud 45);
- un mecanisme per a realitzar estudis independents d'avaluació d'impacte abans de la concertació d'acords comercials i de cooperació (sol·licitud 72);
- un mecanisme eficaç de denúncia administrativa per a les víctimes de violacions dels drets humans (sol·licitud 81) (UE, 2018).

6. A nivell global. Els pobles indígenes han utilitzat l'espai internacional, especialment en el sistema de Nacions Unides, per a portar les veus dels seus pobles a espais de decisió, promoure estàndards de drets humans i polítiques públiques globals que canvien la vida de les seues comunitats. En aqueix procés, l'articulació local-global ha sigut fonamental. Per a això, s'han integrat en xarxes àmplies d'organitzacions indígenes i compten amb espais globals d'articulació, definició d'estratègies i incidència, incloent el GPPi pel que fa al desenvolupament sostenible. Aquesta participació ha de continuar i reforçar-se per a complir amb l'ODS 17, tal com expressa l'article 41.2 de la DNUDPI: "S'establiran els mitjans d'assegurar la participació dels pobles indígenes en relació amb els assumptes que els concernisquen".

ACRÒNIMS

CDB: Conveni sobre la Diversitat Biològica

CMNUCC: Convenció Marc de les Nacions Unides sobre el Canvi Climàtic

CMPI: Conferència Mundial sobre els Pobles Indígenes

DNUDPI: Declaració de les Nacions Unides sobre els Drets dels Pobles Indígenes

ECEPI: Estratègia de la Cooperació Espanyola amb els Pobles Indígenes

ECOSOC: Consell Econòmic i Social de les Nacions Unides

EDE: Enfocament Diferencial Ètnic

FILAC: Fons per al Desenvolupament dels Pobles Indígenes d'Amèrica Llatina i El Carib

FPCI: Fòrum Permanent per a les Qüestions Indígenes de les Nacions Unides

FPAN: Fòrum Polític d'Alt Nivell sobre Desenvolupament Sostenible

GPPI: Grup Principal de Pobles Indígenes per al Desenvolupament Sostenible

IWGIA: International Work Group for Indigenous Affairs

NU: Nacions Unides

ODM: Objectius de Desenvolupament del Mil·lenni

ODS: Objectius de Desenvolupament Sostenible

PCD: Projectes de cooperació per al desenvolupament

PNUD: Programa de les Nacions Unides per al Desenvolupament

REDPI: Relatoria Especial de Nacions Unides sobre els drets dels pobles indígenes

TICCA: Territoris indígenes de conservació i àrees conservades per comunitats locals

UNESCO: Organització de les Nacions Unides per a l'Educació, la Ciència i la Cultura

BIBLIOGRAFIA

Agencia Española de Cooperación Internacional, AECID (2007). *Estrategia de la Cooperación Española con los Pueblos Indígenas*. Ministerio de Asuntos Exteriores y de Cooperación, Madrid.

Agencia Internacional de Prensa Indígena, AIPIN (2019). *Los pueblos indígenas del mundo presentaron sus compromisos de acción climática a la Cumbre de Acción Climática del Secretario General de la Organización de Naciones Unidas*.

Disponible en:

<https://www.aipinmedia.com/2019/09/24/los-pueblos-indigenas-del-mundo-presentaron-sus-compromisos-de-accion-climatica-a-la-cumbre-de-accion-climatica-del-secretario-general-de-la-organizacion-de-naciones-unidas/>

Banco Mundial (2015). *Latinoamérica Indígena en el Siglo XXI*. Banco Mundial, Washington D.C.

Banco Mundial (2020). *La pobreza y la prosperidad compartida 2020. Un cambio de suerte*.

Disponible en:

<https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/34496/211602ovSP.pdf>

Banco Mundial (2021). *Entendiendo la pobreza*

Disponible en:

<https://www.bancomundial.org/es/topic/environment/overview#1>

Betancur, Ana Cecilia (2018). *Agenda 2030 de Desarrollo Sostenible. Línea base sobre implementación, seguimiento y monitoreo en Colombia* (mimeografiado). CECOIN, Bogotá.

Boege Schmidt, Eckart (2008). *El patrimonio biocultural de los pueblos indígenas de México*. Instituto Nacional de Antropología e Historia: Comisión Nacional para el Desarrollo de los Pueblos Indígenas, México.

Canqui Mollo, Elisa (2011). *El Vivir Bien, una propuesta de los pueblos indígenas a la discusión sobre el desarrollo*. Obets. Revista de Ciencias Sociales. Vol. 6, nº 1, 2011; pp. 19-33.

Castillo, Ernesto (2015). *Gestión pública intercultural*. La Época.

Disponible en:

<https://www.la-epoca.com.bo/2015/02/24/gestion-publica-intercultural/>

Catrin, Ponciano y Vanessa Curihuinca (s.f.).

Disponible en:

https://www.cepal.org/sites/default/files/ponciano_catrin_y_vanessa_curihuinca.pdf

Comisión Económica para América Latina y el Caribe, CEPAL (2016). *Panorama social de América Latina, 2015*. Naciones Unidas, Santiago.

Comisión Económica para América Latina y el Caribe, CEPAL (2017). *Los pueblos indígenas en América (Abya Yala): desafíos para la igualdad en la diversidad*. Libros de la CEPAL, N° 151 (LC/PUB.2017/26). Fabiana Del Popolo (ed.) CEPAL, Santiago.

Comisión Económica para América Latina y el Caribe, CEPAL (2018). *La Agenda 2030 y los Objetivos de Desarrollo Sostenible: una oportunidad para América Latina y el Caribe*. (LC/G.2681-P/Rev.3). Naciones Unidas, Santiago.

Comisión Económica para América Latina y el Caribe, CEPAL (2019). *Panorama social de América Latina, 2018*. Naciones Unidas, Santiago.

Comisión Económica para América Latina y el Caribe, CEPAL (2020). *El impacto del COVID-19 en los pueblos indígenas de América Latina-Abya Yala: entre la invisibilización y la resistencia colectiva*. (LC/Ts.2020/171). Naciones Unidas, Santiago.

Comisión Económica para América Latina y el Caribe y Fondo para el Desarrollo de los Pueblos Indígenas de América Latina y El Caribe CEPAL-FILAC (2020). *Los pueblos indígenas de América Latina - Abya Yala y la Agenda 2030 para el Desarrollo Sostenible. Tensiones y desafíos desde una perspectiva territorial*. Naciones Unidas, Santiago.

Correa, N. B. (2019). *Pueblos Indígenas y Población afrodescendiente. 2030*. Alimentación, agricultura y desarrollo rural en América Latina y el Caribe, n.º 24. FAO, Santiago.

Cultural Survival (2017). *¿Qué significan los Objetivos de Desarrollo Sostenible para los Pueblos Indígenas?*

Disponible en: <https://www.culturalsurvival.org/es/publications/cultural-survival-quarterly/que-significan-los-objetivos-de-desarrollo-sostenible-para>

Deocón Bononat, Carlos (2016). *Áreas indígenas de conservación*. Almáciga, Madrid.

Evans, Kristen y Manuel R. Guariguata (2008). *Monitoreo Participativo para el manejo forestal en el trópico: una revisión de herramientas, conceptos y lecciones aprendidas*. Centro para la Investigación Forestal Internacional, Bogor.

Fondo para el Desarrollo de los Pueblos Indígenas de América Latina y El Caribe, FILAC (2010). *Sistema de monitoreo de la protección de los derechos y la promoción del buen vivir de*

los pueblos indígenas de América Latina y El Caribe.

Disponible en: <http://www.fondoindigena.org/sismonitoreo/backup of informe final.doc>

Fondo para el Desarrollo de los Pueblos Indígenas de América Latina y El Caribe, FILAC (2018). *Situación de la implementación de los ODS en América Latina y El Caribe desde la visión de los pueblos indígenas. Objetivos de Desarrollo Sostenible 6, 7, 11, 12 y 15 en los Exámenes Nacionales Voluntarios del Foro Político de Alto Nivel sobre Desarrollo Sostenible.* FILAC, La Paz.

Fondo para el Desarrollo de los Pueblos Indígenas de América Latina y El Caribe, FILAC (2019). *Objetivos de Desarrollo Sostenible: una mirada desde Latinoamérica y El Caribe en la cosmovisión de los Pueblos Indígenas.*

Disponible en: https://www.filac.org/wp-content/uploads/2021/02/ODS_indigena_.pdf

Foro Internacional de los Pueblos Indígenas sobre el Cambio Climático, FIPICC (2019). *Iniciativa Mundial de los Pueblos Indígenas para la Cumbre de Acción Climática del Secretario General de las Naciones Unidas. Compromisos para la acción sobre el clima.*

Disponible en: https://www.iwgia.org/images/documents/Statements-support/FullStatement_ClimateSummit_ES.pdf

Front Line Defenders (2020). *Análisis Global 2020.*

Disponible en:

https://www.frontlinedefenders.org/sites/default/files/global_analysis_2020_spanish_web.pdf

Global Taskforce of local and regional governments (2016). *Guía para la localización de los ODS: implementación y monitoreo subnacional.*

Disponible en: https://ods.gub.uy/images/GUIA_GLOBAL_TASKFORCE_-_ODS_Subnacional.pdf

Global Witness (2021). *Última línea de defensa. Las industrias que causan la crisis climática y los ataques contra personas defensoras de la tierra y el medioambiente. Informe de 2020.*

Disponible en: <https://www.globalwitness.org/es/last-line-defence-es/>

Grupo Intercultural Almaciga (2007, reed. 2017). *Guía de cooperación con los pueblos indígenas.* Almaciga, Madrid.

Grupo Intercultural Almaciga (2020). *Pueblos indígenas de América Latina: defensores de la diversidad.* Almaciga, Córdoba.

Grupo Principal de Pueblos Indígenas, GPPI (2015). *Policy brief on sustainable development goals and post-2015 development agenda: a working draft.*

Disponible en:

<https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/6797IPMG%20Policy%20Brief%20Working%20Draft%202015.pdf>

Grupo Principal de Pueblos Indígenas, GPPI (2020a). *La Implementación de los ODS desde la Visión de los Pueblos Indígenas en América Latina. Informe Alterno 2020.*

Disponible en: https://sdgs.un.org/sites/default/files/documents/26437Grupo_Principal_de_los_Pueblos_Indigenas.pdf

Grupo Principal de Pueblos Indígenas, GPPI (2020b). *Pueblos Indígenas y COVID-19: Desafíos en el logro de las ODS. Una perspectiva desde los Pueblos Indígenas de América Latina.* Centro para la Autonomía y Desarrollo de los Pueblos Indígenas, Managua.

Grupo Principal de Pueblos Indígenas, GPPI (2021). *Informe regional 2021 sobre la implementación de los ODS desde la visión de los pueblos indígenas de América Latina en los Estados de Bolivia, Colombia, Guatemala, México, Nicaragua, Paraguay y Uruguay.*

Disponible en: <https://www.indigenouspeoples-sdg.org/index.php/spanish/todos-los-recursos/all-resources-2/ipmg-briefing-materials-and-publications/ipmg-reports/national-regional-reports/219-hlpf2021-sobre-la-implementacion-de-los-objetivos-de-desarrollo-sostenible-desde-la-vision-de-los-pueblos-indigenas-de-america-latina/file>

Grupo Principal de Pueblos Indígenas, IWGIA, FILAC (2018). *Los Objetivos de Desarrollo Sostenible y los pueblos indígenas. Aportes para un informe regional.*

Disponible en: <https://www.indigenouspeoples-sdg.org/index.php/english/all-resources/ipmg-position-papers-and-publications/ipmg-reports/national-regional-reports/35-los-objetivos-de-desarrollo-sostenible-y-los-pueblos-indigenas/file>

Hosagrahar, Jyoti (2017). *La cultura, elemento central de los ODS.*

Disponible en: <https://es.unesco.org/courier/april-june-2017/cultura-elemento-central-ods>

International Work Group for Indigenous Affairs, IWGIA (2017). *El mundo indígena 2017.* Compilación y edición: Katrine Broch Hansen, Kåthe Jepsen y Pamela Leiva Jacquelin. IWGIA, Copenhage.

International Work Group for Indigenous Affairs, IWGIA (2018). *El mundo indígena 2018.* Compilación y edición: Pamela Leiva Jacquelin. IWGIA, Copenhage.

International Work Group for Indigenous Affairs, IWGIA (2020). *El mundo indígena 2020.* Compilación y edición: Dwayne Mamo. IWGIA, Copenhage.

International Work Group for Indigenous Affairs y Organización Internacional del Trabajo, IWGIA-OIT (2020). *Efectos de la COVID-19 en las comunidades indígenas: una mirada desde el Navegador Indígena.*

Disponible en: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---gender/documents/publication/wcms_757582.pdf

Disponible en: https://www.bbc.com/mundo/noticias/2013/10/130927_economia_multinacionales_tierras_indigenas_mj

Martinell Sempere, Alfons (2015). *Cultura para el desarrollo y educación: ciudadanos globales*. Revista EDHC-Quaderns de Cooperació de la UV, nº 5, pp. 58-70.

Disponible en: https://www.uv.es/edhc/edhc005_martinell.pdf

Naciones Unidas (1987). *Informe presentado por la Comisión de Medio Ambiente* “Nuestro futuro común”. Naciones Unidas, Nueva York.

Naciones Unidas (1992). *Convenio sobre la Diversidad Biológica*.

Disponible en: <https://www.cbd.int/doc/legal/cbd-es.pdf>

Naciones Unidas (2000). *Resolución aprobada por la Asamblea General el 13 septiembre 2000*. “Declaración del Milenio” (A/RES/55/2).

Naciones Unidas (2007a). *Resolución aprobada por la Asamblea General el 13 de septiembre de 2007*. “Declaración de las Naciones Unidas sobre los derechos de los pueblos indígenas” (A/RES/61/295).

Naciones Unidas (2007b). *Informe del Relator Especial sobre la situación de los derechos humanos y las libertades fundamentales de los indígenas* (A/HRC/4/32).

Naciones Unidas (2009). *Directrices sobre las cuestiones relativas a los pueblos indígenas*.

Naciones Unidas, Nueva York y Ginebra.

Naciones Unidas (2012). *Resolución aprobada por la Asamblea General el 27 de julio de 2012*. “El futuro que queremos” (A/RES/66/288).

Naciones Unidas (2014a). *Resolución aprobada por la Asamblea General el 22 de septiembre de 2014*. “Documento final de la reunión plenaria de alto nivel de la Asamblea General conocida como Conferencia Mundial sobre los Pueblos Indígenas” (A/RES/69/2).

Naciones Unidas (2014b). *Entrevista con Victoria Tauli-Corpuz, Relatora Especial sobre los Derechos de los Pueblos Indígenas*.

Disponible en: <http://unsr.vtaulicorpuz.org/?p=396&lang=es>

Naciones Unidas (2014c). *Informe del Foro Permanente para las Cuestiones Indígenas sobre el 13º período de sesiones* (E/2014/43-E/C.19/2014/11).

Naciones Unidas (2015a). *Resolución aprobada por la Asamblea General el 25 de septiembre de 2015*. “Transformar nuestro mundo: la Agenda 2030 para el Desarrollo Sostenible” (A/RES/70/1).

Naciones Unidas (2015b). *Plan de acción de todo el sistema sobre los derechos de los pueblos*

indígenas. Grupo de Apoyo Interinstitucional sobre Cuestiones Indígenas. Naciones Unidas, Nueva York y Ginebra.

Naciones Unidas (2016a) *Informe del Foro Permanente para las Cuestiones Indígenas sobre la Reunión de Expertos sobre los Pueblos Indígenas y la Agenda 2030*. “El camino a seguir: los pueblos indígenas y la Agenda 2030” (E/C.19/2016/2).

Naciones Unidas (2016b). *Informe del Foro Permanente para las Cuestiones Indígenas: “Los pueblos indígenas y la Agenda 2030”*.

Disponible en: https://www.un.org/development/desa/indigenouspeoples/wp-content/uploads/sites/19/2016/08/Spanish-Backgrounder-SDGs_FINAL.pdf

Naciones Unidas (2016c). *Informe del Grupo Interinstitucional y de Expertos sobre los Indicadores de los Objetivos de Desarrollo Sostenible* (E/CN.3/2016/2/Rev.1).

Naciones Unidas (2017a). *Informe de la Comisión de Estadística sobre el 48º periodo de sesiones* (E/2017/24-E/CN.2017/35).

Naciones Unidas (2017b). *Los indígenas necesitan más participación nacional en la evaluación del progreso hacia los ODS*.

Disponible en: <https://news.un.org/es/story/2017/07/1382581>

Naciones Unidas (2018). *Informe de la Relatora Especial sobre los derechos de los pueblos indígenas* (A/HRC/39/17).

Naciones Unidas (2019). *Informe del Foro Permanente para las Cuestiones Indígenas sobre el 18º periodo de sesiones* (E/2019/43-E/C.19/2019/10).

Naciones Unidas (2020). *Informe del Relator Especial sobre las repercusiones de la enfermedad por coronavirus en los derechos individuales y colectivos de los pueblos indígenas* (A/75/185).

Organización de las Naciones Unidas para la Alimentación y la Agricultura y Fondo para el Desarrollo de los Pueblos Indígenas de América Latina y El Caribe, FAO-FILAC (2021). *Los pueblos indígenas y tribales y la gobernanza de los bosques. Una oportunidad para la acción climática en América Latina y el Caribe*. FAO, Santiago de Chile.

Organización Nacional Indígena de Colombia, ONIC (2020). *Impactos del COVID-19 en los derechos territoriales de los pueblos indígenas en Colombia*. Secretaría Técnica Indígena de la Comisión Nacional de Territorios Indígenas, Bogotá.

Organización Internacional del Trabajo, OIT (1989). *Convenio sobre pueblos indígenas y tribales*, n.º 16.

Disponible en: https://www.ilo.org/dyn/normlex/es/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C169

Organización Internacional del Trabajo, OIT (2018). *Los pueblos indígenas y el cambio climático: de víctimas a agentes del cambio por medio del trabajo decente*. Oficina Internacional del Trabajo, Ginebra.

Ovalle, Magdalena (2018). *14 impactantes cifras sobre el deterioro del medio ambiente*. Disponible en: <https://laderasur.com/articulo/14-impactantes-cifras-sobre-el-deterioro-del-medio-ambiente/>

Prati Rousselet, Catherine (2017). *Derechos de los pueblos indígenas y la Agenda 2030*. Disponible en: <https://revistafal.com/derechos-de-los-pueblos-indigenas-y-la-agenda-2030/>

Programa de las Naciones Unidas para el Desarrollo, PNUD (2013). *Pueblos indígenas y los Objetivos de Desarrollo del Milenio*. PNUD Colombia y Fondo para el Logro de los ODM, 2013.

Programa de las Naciones Unidas para el Desarrollo, PNUD (2016). *Desde los ODM hasta el desarrollo sostenible para todos. Lecciones aprendidas tras 15 años de práctica*. PNUD, Nueva York.

Programa de las Naciones Unidas para el Medio Ambiente, PNUMA (2019). *Perspectivas del Medio Ambiente Mundial, GEO 6: Planeta sano, personas sanas*. PNUMA, Nairobi.

Sachs, Jeffrey (2014). *La era del desarrollo sostenible*. Planeta, Barcelona.

Secretaría del Convenio sobre la Diversidad Biológica, SCDB (2004). *Programa de Trabajo sobre Áreas Protegidas*. SCDB, Montreal.

Secretaría del Convenio sobre la Diversidad Biológica, SCDB (2010). *Plan Estratégico para la Diversidad Biológica 2011-2020 y las Metas de Aichi*.

Disponible en: <https://www.cbd.int/doc/strategic-plan/2011-2020/Aichi-Targets-ES.pdf>

Secretaría del Convenio sobre la Diversidad Biológica, SCDB (2012a). *Programa de trabajo sobre la aplicación del artículo 8(j) y disposiciones conexas del Convenio sobre la Diversidad Biológica (decisión v/16)*.

Disponible en: <https://www.cbd.int/traditional/programme/programme-8j-es-web.pdf>

Secretaría del Convenio sobre la Diversidad Biológica, SCDB (2012b). *Plan de Acción Sobre Utilización Consuetudinaria Sostenible de la Diversidad Biológica*.

Disponible en: <https://www.cbd.int/doc/publications/cbd-csu-es.pdf>

Sobrevila, C. (2008). *The Role of Indigenous Peoples in Biodiversity Conservation: The Natural but Often Forgotten Partners*. Banco Mundial, Washington, D.C.

Servindi (2020). *La esencia de nuestra existencia hasta que el sol se apague. Experiencias y aprendizajes en gobernanza territorial indígena en la Amazonía*. Van Dam, Chris (coord.) Forest Trend y Servindi, Lima.

Tahtinen, Lotta, Leo Williams, Naiara Luisa Karst y Elena Proden (2020). *Participación de actores en la Agenda 2030 para el desarrollo sostenible. Guía práctica*. UN-DESA y UNITAR. Naciones Unidas, Nueva York y Ginebra.

Tauli-Corpuz, Victoria (2018). *Deberían haberlo sabido antes*.
Disponible en: <https://www.theyshouldhaveknownbetter.com/es>

Unión Internacional para la Conservación de la Naturaleza y de los Recursos Naturales, UICN (2009). *Informe de la Asamblea de los Miembros*. UICN, Gland.

Organización de las Naciones Unidas para la Educación, la Ciencia y la Cultura, UNESCO (2001). *Declaración Universal de la UNESCO sobre la Diversidad Cultural*.
Disponible en: http://portal.unesco.org/es/ev.php-URL_ID=13179&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

Organización de las Naciones Unidas para la Educación, la Ciencia y la Cultura, UNESCO (2005). *Convención sobre la protección y promoción de la diversidad de las expresiones culturales*.
Disponible en: <http://www.unesco.org/new/es/culture/themes/cultural-diversity/cultural-expressions/the-convention/convention-text>

Unión Europea, UE (2018). *Resolución del Parlamento Europeo sobre la violación de los derechos de los pueblos indígenas en el mundo, incluido el acaparamiento de tierras (2017/2206(INI))*.

Viteri, Carlos (2006). *Ecuador: Concepto de desarrollo según la cosmovisión indígena*. Servindi.
Disponible en: <https://www.servindi.org/actualidad/1015>

Pàgines web

Grupo Principal de los pueblos indígenas para el Desarrollo Sostenible:

<https://www.indigenouspeoples-sdg.org/index.php/spanish/inicio>

Navegador Indígena:

www.indigenousnavigator.org

Guía de los derechos humanos a los ODS. Instituto Danés de los DDHH:

<https://sdg.humanrights.dk/es>

Mentre que per a la societat occidental el desenvolupament sostenible és una desiderata, un projecte esbossat en diferents polítiques que no s'han fet realitat, per als pobles indígenes és la característica principal de la seua economia i la seua forma de vida.

Aquesta constatació és ignorada en l'Agenda 2030 per a l'assoliment dels Objectius de Desenvolupament Sostenible, que va excloure els pobles indígenes en la seua definició i no està respectant els seus drets ni contribuint al seu exercici en la pràctica.

Per això, nombroses organitzacions venim exigint als seus responsables que integren les visions i concepcions d'aquests pobles en les seues polítiques i garantisquen l'exercici efectiu dels drets indígenes en els seus plans i accions de desenvolupament.

En aquest treball s'analitza la conflictiva relació dels pobles indígenes amb els ODS, les limitacions i amenaces que representen per al seu present i el seu futur, així com les oportunitats d'acció que podrien aprofitar-se si comptaren amb les condicions per a participar en la definició i implementació dels plans que concreten aquesta agenda internacional. A partir d'aquest diagnòstic, es proposa als actors de la cooperació una sèrie d'orientacions per a millorar la incorporació de l'enfocament ètnic diferencial en totes les accions que el requereixen.

Esperem que ens anime, també, a sumar-nos a aquesta reivindicació i a mobilitzar-nos per a construir models de convivència alternatius i sostenibles.

